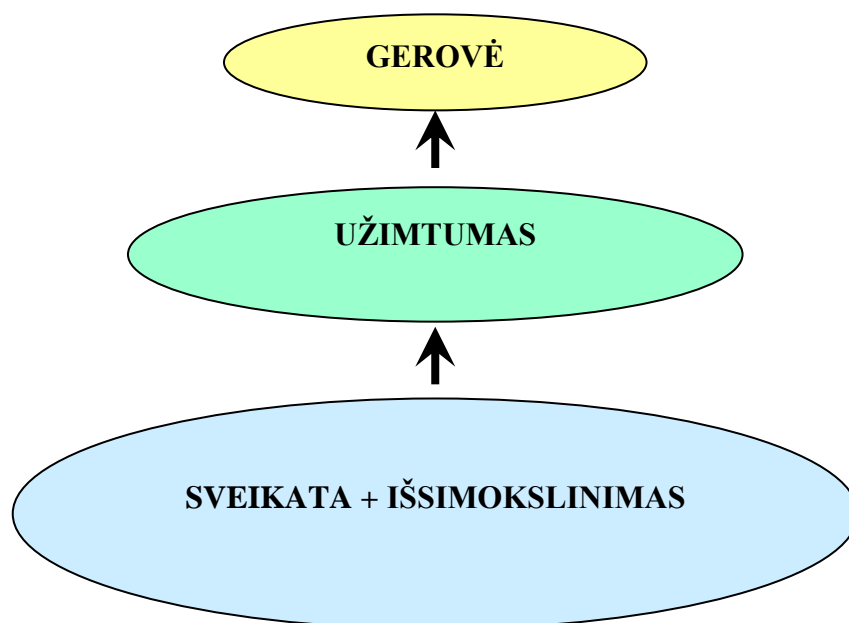

**ŽMOGAUS SOCIALINĖ RAIDA.
UŽIMTUMAS**

VILNIUS

2002

Recenzentas – **prof. habil.dr. Edmundas STANCIKAS**

Knygos išleidimą finansavo Jungtinių Tautų Vystymo Programa Lietuvoje

TURINYS

Pratarmė	4
Įvadas	5
1. Žmogaus socialinės raidos sąlygos	8
2. Užimtumas – žmogaus socialinės raidos komponentė	15
3. Užimtumo formų kaita ir darbo raidos ateitis	19
3 ¹ . Dirbančiųjų visuomenės pabaiga?	31
3 ¹ .1. Įmonės keičia savo veidą	32
3 ¹ .2. Įmonių tinklai formuoja ateities darbo visuomenę (dirbančiųjų ateitį)	33
3 ¹ .3. Ko verta tradicinė darbo rinkos politika?	34
3 ¹ .4. Visuomenės vizija	35
4. Ekonominis augimas ir besiplečiančios galimybės	38
5. Strategijos, padedančios derinti ekonominį augimą su užimtumo didinimu	44
6. Nedarbo poveikis žmogaus socialinei raidai	56
Literatūra	73
Priedas. Užimtumas, ekonominė reforma ir socialinė sanglauda. Europos Sąjungos perspektyvos	75
Summary	84

PRATARMĖ

Žmogaus socialinė raida yra daugiabriaunė kategorija, todėl jai būdingi įvairūs ir labai skirtingi analizės lygiai. Tai ir demografiniai procesai, ir švietimas bei profesinis rengimas, lyčių lygybė ir skurdas, ekonominė plėtra bei socialinė atskirtis ir pan. Tačiau XX – XXI amžių sandūroje ypatingą reikšmę harmoningai žmogaus socialinei plėtrai įgavo užimtumas. Iš vienos pusės todėl, kad mokslo laimėjimų, technikos bei technologijos tobulinimo dėka labai išaugo žmogaus galimybės įtakoti gamybos procesą. Iš kitos pusės, todėl, kad šiuolaikinis gamybos procesas vis mažiau reikalauja žmogaus pastangų ir pasaulio visuomenei gresia masinis nedarbas, kuris labai apribotų žmogaus socialinę raidą. Taip pat reikia pažymėti, kad užimtumas sąlygoja didelę dalį rodiklių, pagal kuriuos vertinami svarbūs žmogaus socialinės raidos aspektai¹ (iš 42 išvardintų rodiklių 32 priklauso nuo individualaus ar bendro užimtumo).

Atsižvelgiant į aukščiau pateiktus teiginius, gimė mintis parengti metodinę medžiagą apie užimtumą žmogaus socialinės raidos kontekste. Tačiau tai jau buvo pasekmė. O pagrindinė priežastis, kuri sąlygojo šios minties gimimą, buvo Jungtinių Tautų Vystymo Programos (JTVP) Lietuvoje projektas “Žmogaus socialinės raidos kurso diegimas Lietuvos universitetuose”. Pagal šį projektą Vilniaus Universiteto Filosofijos fakultete man buvo pasiūlyta dėstyti dalį apie užimtumą. Kurso dėstymo metu ir buvo surinkta medžiaga, kuri analizuojama šiame leidinyje. Norėčiau padėkoti JTVP Lietuvoje vadovams už paramą ir pagalbą įgyvendinant aukščiau minėtą projektą, o ypač Ernstui van Koesveldui, kuris 1999 - 2000 metais koordinavo šio projekto eigą ir padėjo autoriui įsigilinti į analizuojamus klausimus. Šiame darbe plačiai panaudojau JTVP ataskaitų apie žmogaus socialinę raidą pasaulio šalyse medžiagą.

Taip pat norėčiau padėkoti Jolitai Buzaitytei–Kašalynienei JTVP žmogaus socialinės raidos kurso diegimo VU Filosofijos fakultete koordinatori, kuri palaikė mano sumanymą bei “Žmogaus socialinės raidos” vadovėlio, vyr. redaktori dr. Jolantai Rimkutei, kuri netiesiogiai paskatino mane parengti šį leidinį.

Dar turiu padėkoti 2001/2002 metų Socialinio darbo katedros vyresnių kursų studentams, kurių seminarams parengta medžiaga papildė mano surinktą informaciją.

Noriu tikėti, kad ji padės Jums geriau pažinti daugiafaktorinį žmogaus socialinės raidos fenomeną bei užimtumo transformaciją postindustrinėje visuomenėje.

Pagarbiai,

Autorius
Vilnius, 2002

¹ Žmogaus socialinė raida: samprata ir tendencijos. Socialinės politikos grupė. Vilnius, 1999, 10 psl.

IVADAS

*Kiekvienas žmogus turi turėti darbą,
kuris skatins jo socialinę raidą.*

Nuo XX amžiaus pabaigos ekonominės rados tikslai vis sunkiau suderinami su žmogaus socialinės raidos reikmėmis. Daugelyje šalių teigiami ekonominiai pokyčiai (užimtumo padidėjimas, finansų rinkos stabilumas, didelis pelningai dirbančių įmonių skaičius) egzistuoja greta vis blogėjančių žmogaus raidos socialinių rodiklių: didelis skurstančiųjų žmonių skaičius, didėjanti pajamų nelygybė, nemažėjantis nedarbas bei auganti socialinė atskirtis. Konkurencijos iššauktas darbo santykių liberalizavimas atsisakant nedarbo draudimo, kitų alternatyvių pajamų bei lanksčių užimtumo formų plėtra daugelyje šalių padidino socialinę nelygybę ir nesugebėjo išlaikyti “gerų” darbo vietų – stabilaus, pelningo ir pilnos darbo dienos užimtumo. Pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose nemaža dalis šeimų, kuriose dirba tik vienas asmuo, gyvena žemiau skurdo ribos. Tokių šeimų skaičius nuo 1,6 mln. 1980 metais pakilo iki 2,1 mln. 1990 metais. Vargingiausiai gyvenančių žmonių pajamos sumažėjo apie 11 proc. nuo 1973 iki 1992 metų. Ypač sumažėjo atlyginimai nekvalifikuotų bei mažai kvalifikuotų darbininkų.²

Europos Sąjungos šalyse buvo siekiama labiau išsaugoti dirbančiųjų socialines garantijas, todėl per paskutiniuosius dvidešimt metų “dirbančių skurdžių” skaičius ženkliai nepasikeitė, tačiau labai išaugo nedarbas.

Nedarbo augimą Europoje labai paskatino politinė ir ekonominė Rytų ir Centrinės Europos šalių transformacija. 1992 – 2000 metais nedarbas Lenkijoje, Vengrijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Slovakijoje, Slovenijoje išaugo 300 – 900 proc., o šalia to pasireiškė daug kitų destruktivių socialinių reiškinių.

Tačiau XX amžiaus pabaiga taip pat pasižymi dideliais ekonominiais ir socialiniais laimėjimais. Daugelyje pasaulio šalių padidėjo gamybos pajėgumai ir gyvenimo lygis, padidėjo vidutinė gyvenimo trukmė ir socialinės paramos įvairovė bei prieinamumas, išaugo darbo jėgos kvalifikacijos lygis bei pagerėjo darbų sauga. Pasaulio ekonomikos globalizavimas padidino rinkų (tame tarpe ir darbo)

² Grunberg Isabelle. Rival state, rival firms, how do people fit in? The global unemployment challenge. New York, 1996.

liberalizavimą ir internacionalizavimą, kas dar labiau sumažino laisvos konkurencijos apribojimus.

Todėl XXI amžiaus pradžioje vertinant žmogaus socialinės raidos perspektyvas galima išskirti du pagrindinius scenarijus: optimistinį ir pesimistinį. Ir vieno ir kito scenarijaus dėmesio centre, yra žmogaus užimtumas, t.y. apmokamas, pelningas ir žmogaus poreikius tenkinantis darbas. Mano nuomone, šis žmogaus veiklos elementas ateityje vis labiau sąlygos visuomenės ir kiekvieno atskiro individo socialinę raidą.

Pagal optimistinį scenarijų pasaulio visuomenės laukia rožinė ateitis. Informacinės technologijos sukurs daug naujų darbo vietų. Pats darbas bus kūrybiškesnis, turiningesnis, įdomesnis ir nevaržantis žmogaus laisvės. Piešiamose užimtumo idilijose, žmogus sėdi namuose prie kompiuterio, jungiančio jį su visu pasauliu, ir nepriklausomai nuo laiko ir erdvės dalyvauja savo verslo vertybių kūrimo procese. Į darbą keliamas informacinių tinklų magistralėmis, nes kelionei automobiliu sugaištama daug laiko, be to, tokia kelionė brangi ir neekologiška. Darbas lanksčiai derinamas su laisvalaikiu, maksimaliai atsižvelgiant į žmogaus sugebėjimus ir galimybes.

Pesimistinis scenarijus ne tik, kad sumažina rožinių spalvų toną ateityje, bet pranašauja neišvengiamus socialinius ekonominius sukrėtimus. Postmoderniosios, informacinės visuomenės kritikai pranašauja masinio užimtumo pabaigą (end of work). Jie perspėja, kad didelės visuomenės dalies laukia nedarbas, skurdas, socialinis nuosmukis ir su tuo susiję socialinė įtampa bei konfliktai. 2000 metais vien Europos Sąjungoje apie 30 mln. žmonių ieškojo darbo, iš jų apie 18 mln. buvo įregistruoti užimtumo tarnybose kaip neturintys darbo. Nepaisant nedidelio pagerėjimo 1999 – 2000 metais, Vokietijoje buvo toks nedarbo lygis, kokio nebuvo nuo karo pabaigos bei 1930-ųjų metų, kai šalis išgyveno Pasaulinę ekonominę krizę. Valstybės parama bei socialinis draudimas kainuoja šiai valstybei maždaug 160 mlrd. DM per metus – tai pinigai, kurių netenka gamybinės investicijos.³ Su panašiomis problemomis darbo sferoje susiduria ir kitos daugiau ar mažiau išsivysčiusios šalys. Patrick Lidke, 1998 metų Romos klubo pranešimo bendraautorius, pažymėjo: ”Mes turime susitaikyti su

³ Bechtel Michael. Die Zukunft der Arbeit. Einsichten, Ansichten, Aussichten. Bonn, 2000. <http://www.inter-nationes.de>

tu, kad apmokamo darbo apimtis mažėja”. Tai patvirtina ne tik sumažėjęs atlikto darbo valandų skaičius, bet ir padidėjęs skaičius atvejų, kai nesilaikoma darbo santykių taisyklių ir pažeidžiamos darbo normos⁴.

Apibendrinant skirtingų scenarijų nuostatas, reikia pažymėti, kad šiandienos realybėje yra požymių, leidžiančių daryti prielaidą, jog ir vienas, ir kitas scenarijus yra pagrįstas. (Ši teiginį puikiai iliustruoja socialiniai ekonominiai pokyčiai Lietuvoje 1995–2001 metais). Todėl nuo konkrečių politinių sprendimų ir ekonominės elgsenos priklausys tolesnė pasaulio ūkio ir visuomenės raida. Užimtumo neskatinanti gamybos (ūkio) plėtra apriboja visuomenės socialinę plėtrą ir iššaukia ekonominio bei socialinio vystymosi tikslų prieštaravimą. Tad būtina užtikrinti harmoningą darbo ir kapitalo interesų suderinamumą, kuris neribotų verslo plėtros ir užtikrintų socialinį stabilumą.

Šiame leidinyje analizuojama ekonominės bei socialinės raidos sąsaja ir pagrindinis juos jungiantis elementas – užimtumas, nes užimtumas vis labiau sąlygoja žmogaus socialinę raidą ir užtikrina harmoningą visuomenės plėtrą.

⁴ Bechtel Michael. Die Zukunft der Arbeit. Einsichten, Ansichten, Aussichten. Bonn, 2000.
<http://www.inter-nationes.de>

1. ŽMOGAUS SOCIALINĖS RAIDOS SĄLYGOS⁵

Ekonominis augimas turi didelį poveikį žmogaus socialinei raidai, sudaro galimybes žmonėms atskleisti jų sugebėjimus, plėsti pasirinkimo galimybes. Tačiau būtina pastoviai siekti, kad žmonių pasirinkimai vis labiau atitiktų jų potencialiems galimybėms, kad žmonės būtų mažiau suvaržyti rinkdamiesi tinkamą jiems gyvenimo būdą, ar užsiėmimą. XXI amžiaus pradžioje dar daugelyje šalių egzistuoja skirtumai galimybių vyrams ir moterims, kaimo ir miesto gyventojams, etninėms mažumoms ir vyraujančioms gyventojų grupėms bei skirtingo amžiaus gyventojams. Jeigu ekonominio augimo nėra, pastangos sudaryti vienodesnes galimybes gali būti bevaisės, arba geresnės galimybės vienoms gyventojų grupėms gali būti sudaromos kitų grupių sąskaita.

Yra trijų rūšių galimybės: ekonominės, socialinės ir politinės. Šios trys kategorijos yra artimai susijusios, ir vienos rūšies galimybių padidėjimas dažnai padeda plėsti kitų rūšių galimybes. Pavyzdžiui, suteikiant išsilavinimą platesniems gyventojų sluoksniams, galima praplėsti jų įsidarbinimo galimybes, pagerinti socialinį statusą visuomenėje, padėti individams aktyviau dalyvauti bendruomenės arba šalies visuomeniniame gyvenime. Kiekvienam turi būti suteiktos galimybės dalyvauti ekonominiame, socialiniame, kultūriniame ir politiniame gyvenime. Tai yra pagrindinė teisė. 1947 metais sudarę Žmogaus Teisių Deklaraciją, pasaulio lyderiai rėmėsi holistine teisių vizija, apimančia tiek politinio ir pilietinio gyvenimo, tiek ir ekonominio, kultūrinio ir socialinio vystymosi aspektus. Joje pažymėta, kad kiekvienam žmogui suteikiamos tos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės, kurių reikalauja jo orumas ir laisvas asmenybės vystymasis.

Kita problema, socialinės ekonominės raidos tolydumas ir teisingumas. Šiuo metu gyvenančios kartos turi užtikrinti ateities kartoms galimybę naudotis tomis pačiomis gėrybėmis, kuriomis naudojames ir mes. Mes negalime numatyti ateities kartų vartojimo prioritetų. Taip pat mes negalime numatyti ir tikslaus gyventojų skaičiaus augimo ateityje, kas, aišku, gali pareikalauti daugiau priemonių bei išteklių palaikyti dabartinę galimybių naudojimosi lygį vienam gyventojui. Taip pat sunku prognozuoti technologijų pokyčius, kurie gali iššaukti išlaidų, reikalingų atitinkamo

⁵ Rengiant šį skyrių plačiai panaudojau JTVP 1994 ir 1996 metų pranešimus apie žmogaus socialinę raidą pasaulio šalyse.

gyvenimo lygio palaikymui, sumažėjimą. Tokiomis neapibrėžtumo sąlygomis esamoji karta turėtų gražinti tą didžiulį kapitalą, kurį ji jau išnaudojo. Nebūtina išsaugoti kiekvienos rūšies išteklius ar kapitalo formas. Jeigu yra prieinami kiti, labiau efektyvūs pakaitalai, jais ir reikėtų naudotis. Būtina išsaugoti bendras analogiško gerovės lygio galimybes naudojant kitas kapitalo rūšis. Ši sudėtinga problema reikalauja išsamesnio nagrinėjimo, bet visiškai aišku, kad gamybinio pajėgumo išsaugojimas nėra adekvatus tolydumo išsaugojimui. Ateities kartoms būtina išsaugoti galimybes gyventi pilnavertį gyvenimą.

Žmogaus socialinės raidos tolydumo koncepcija numato tam tikro gyvenimo būdo palaikymo tinkamumo ir tokio gyvenimo būdo perdavimo kitoms kartoms tikslingumo problemas sprendimą. Kadangi galima teigti, kad teisingumo principas turi veikti tiek vienos kartos viduje, tiek tarp kartų, struktūriniai pasaulio pelno ir vartojimo pokyčiai gali tapti būtina sąlyga bet kurios raidos strategijos (siekiančios stabilumo). Nėra priešasčių saugoti egzistuojantį - nusistovėjusį bendro žmonijos gerovės paskirstymo tarp turtingų ir neturtingų šalių variantą. Naudojantis tuo, kad aplinka yra traktuojama kaip nemokamas resursas, turtingos šalys išmeta didžiąsą dalį pasaulio teršalų. Jeigu aplinka turėtų kainą, atitinkančią jos vertę, ir visoms šalims būtų skiriami leidimai-licenzijos į teršalų išmetimą (50 proc., atsižvelgiant į BVP apimtį ir 50 proc. – atsižvelgiant į gyventojų skaičių), tai turingos šalys turėtų sumokėti skurstančioms ne mažiau penkių procentų jų bendrojo BVP. Pasaulio aplinkos panaudojimo ir esamo vartojimo pasiskirstymo balansas turi keistis tinkamesne linkme.

Tam, kad žmogaus socialinės raidos tolydumo koncepcija turėtų realų turinį, reikalinga išsami ryšio tarp globalinio skurdo ir globalinio tolydumo analizė. Labai neturtingiems žmonėms, kasdien kovojantiems už savo išgyvenimą, dažnai trūksta išteklių, kurie ne tik leistų jiems išvengti savo gyvenimo aplinkos išnaikinimo, bet ir užtikrintų gyvybės išsaugojimą. Neturtingose visuomenėse grėsmė dažnai kyla ne tik gyvenimo kokybei, bet pačiam gyvenimui.

Skurstantiems žmonėms nerūpi triukšmingas nerimas dėl globalinio atšilimo ar ozono sluoksnio suplonėjimo, juos labiausiai domina “tylios” problemos – vandens užterštumas arba nederlingos žemės, kas kelia grėsmę jų bei jų šeimų gyvybei. Todėl kol nebus išspręstos skurdo problemos, negalima kalbėti apie ekologijos stabilumą.

Skurdo mažinimas

Skurde slepiasi didžiausia grėsmė politinio stabilumo išsaugojimui, socialinei vienybei ir mūsų gamtinės aplinkos bei visos planetos lygsvarai. Akivaizdu, kad skurdo mažinimo strategija turi įtraukti visus valstybės politikos aspektus. Štai keletas pagrindinių išvadų, kurias galima buvo padaryti, remiantis atskirų šalių patirtimi:

* *Užimtumas* – Staigus produktyvaus užimtumo galimybių padidinimas ir kiekvieno gyventojų aprūpinimo pragyvenimo lėšomis sistemos sukūrimas yra geriausias būdas neturtingiems pasinaudoti ekonominio augimo rezultatais bei patiems įsitraukiant į gamybos plėtrą.

* *Ekonomikos augimas* – Laikantis žmogaus socialinės raidos koncepcijos ypatingą dėmesį reikia skirti ne tik bendro darbo našumo padidinimui, bet ir nekvalifikuotų bei mažai kvalifikuotų gyventojų, kurių tarpe dažniausiai plinta skurdas, darbo našumo didinimui.

* *Kreditas visiems* - Viena iš efektyviausių priemonių įtraukti neturtingus gyventojus į rinkos santykius yra teisingo kreditų prieinamumo didinimas. Turi pasikeisti kreditinio pajėgumo kriterijai, o kreditavimo institucijos turi būti decentralizuotos.

* *Agrarinė reforma* – Kadangi besivystančiose šalyse didžiausias skurdas patiriamas kaimo vietovėse, Skurdo mažinimo strategija dažnai reikalauja teisingesnio žemės bei kitų žemės ūkio resursų paskirstymo.

* *Dalyvavimas* – Bet kuri skurdo mažinimo sistema turi būti decentralizuota ir paremta individualiu dalyvavimu. Skurstantieji niekada negaus naudos iš ekonominio augimo, jeigu patys nedalyvavo jo sukūrimo, t.y. nedalyvauja ekonominėje veikloje.

* *Pagrindinės socialinės tarnybos* – Valstybė turi padėti užtikrinti platų pagrindinių socialinių paslaugų prieinamumą skurstantiems asmenims, ypač švietimo ir elementarios medicinos pagalbos srityje.

* *Socialinio saugumo tinklas* – Kiekviena šalis reikalauja adekvataus socialinio saugumo tinklo sukūrimo asmenims, negalintiems dalyvauti rinkos santykiuose.

* *Tolydumas* – skurdas mažina žmonių galimybes nuosekliai naudotis išteklių. Tam, kad būtų pasiektas tolydumas, reikia pakeisti raidos turinį – mažiau vartoti materialių ir energetinių išteklių, užtikrinti teisingesnę jų paskirstymą.

(parengta pagal 1994 metų JTVP pranešimą apie žmogaus socialinę raidą pasaulio šalyse)

Išteklių perskirstymas efektyvesnėms sveikatos apsaugos, švietimo bei neturtingų asmenų maitinimo sistemoms sukurti labai svarbus ne tik dėl pilnaverčio gyvenimo galimybių padidinimo. Žmogiškojo kapitalo vystymo vaisiai bus matomi ateityje: švietimo lygio augimas, pavyzdžiui, padidins darbo našumą ir didesnių pajamų gavimo galimybes kaip dabartiniu metu, taip ir ateityje.

Kadangi žmogiškojo kapitalo didinimas gali pakeisti kai kurias neatkuriamų resursų formas, žmogaus socialinė raida traktuojama kaip svarus indelis į tolydumo palaikymą. Tarp žmogaus raidos ir tolydumo vystymosi neegzistuoja prieštaravimo:

abu reiškiniai remiasi pagrindinių reikmių universalumu. Šiuolaikinė raida, kuri ilgą laiką palaikė ir palaiko nelygybę ne tik nėra tolydi, bet ir neturi jokio tikslo. Ji neturėtų būti palaikoma.

Kartais galima išgirsti paviršutinišką tolydžios raidos interpretaciją, kur jos reikšmė redukuojama iki dabartinio lygio ir raidos krypties ateities kartoms konservavimo. Tai akivaizdi klaida. Priešingai, žmogaus socialinės raidos koncepcija pagrindinį dėmesį teikia žmogui ir įtikinamai parodo, kad šiuolaikinis neteisingumas per daug didelis ir kad šiuolaikinės vystymosi formos veda prie tokios nelygybės išsaugojimo ateities kartoms. Žmogaus socialinės raidos tolydumo esmė slypi prieinamumo prie vystymosi galimybių teisingume kaip dabar, taip ir ateityje. Tolydumą reikia užtikrinti visose ekonomikos sektoriuose ir visose veiklos vystymo lygiuose. Šis procesas pareikalaus ilgalaikių politinių reformų nacionaliniu ir pasauliniu mastu.

Nacionaliniu lygiu reikalinga pusiausvyra tarp konkuruojančių rinkų, įstatyminės ir reguliuojančios (valstybės valdymo) sistemų. Užtikrinti šią pusiausvyrą valstybė gali tikrai savo investicijomis į kiekvieno savo piliečio galimybių didinimą bei plečiant socialinės apsaugos tinklą negalintiems dirbti asmenims. Šis tikslas gali būti pasiektas valstybės lygmenyje (nacionalinės politikos rėmuose) suderinus dabartinius ir būsimus poreikius, privačią iniciatyvą, visuomenės pastangas ir socialinį solidarumą.

Stabilios socialinės raidos strategijų turinys ir jų kontrolės kriterijai turi užtikrinti gerovę visiems. Vadinasi, šios strategijos, ypač nacionaliniu lygiu, turi koncentruotis ties trimis pagrindinėmis problemomis: **skurdo mažinimas, užimtumo užtikrinimas ir socialinė integracija** (socialinės atskirties mažinimas).

Socialinė integracija

Daugelis šalių ilgą laiką svarstė ir dar ilgai svarstys socialinių neramumų ir prievartos atvejų, pavyzdžiui, etninių konfliktų, panaikinimo klausimą. Šiam tikslui pasiekti reikia imtis ryžtingų priemonių tam, kad būtų užtikrintas teisingas galimybių paskirstymas kiekvienam individui. Šios priemonės apima tokias sritis:

* *Lygybė prieš įstatymą* – Pirmuoju reikšmingu žingsniu, siekiant sukurti vieningą visuomenę, turi būti kiekvieno piliečio vienodų teisių ir vienodų pareigų prieš įstatymą užtikrinimas.

* *Mažumų teisės* – Valstybės, siekdamos etninės įvairovės, turi užtikrinti specifines įstatymines teises mažumoms, įtraukiant paramą jų kultūrai ir šių teisių įgyvendinimą praktikoje.

* *Nediskriminacinė politika* – Vyriausybės turi imtis ryžtingų priemonių prieš diskriminaciją ir taikyti griežtas sankcijas pažeidėjų atžvilgiu.

* *Išsilavinimas* – Vienas iš efektyviausių būdų socialiniai integracijai pasiekti yra suteikimas galimybės visiems visuomenės nariams gauti išsilavinimą, išsaugant kultūrą ir tradicijų įvairovę.

* *Užimtumas* – Užimtumo galimybės didinti, vyriausybės gali būti priverstos taikyti lengvatas kai kurioms negalinčioms konkuruoti visuomenėms grupėms, tarp jų ir moterims.

- *Vadovavimas* – Socialinės integracijos procesas bus pilnesnis ir greitesnis, kai vyriausybė bus arčiau žmogaus, to galima pasiekti decentralizuojant valdymo struktūras (ypač socialinės politikos sferoje) ir jų pavaldumą, skatinant nevyriausybinį organizacijų kūrimąsi ir sudarant gyventojams sąlygas betarpiškai dalyvauti valdyme.

(parengta pagal 1994 metų JTVP pranešimą apie žmogaus socialinę raidą pasaulio šalyse)

Pasauliniu mastu subalansuota plėtra reikalauja globalinės etikos. Pagrindinių reikmių universalumo pripažinimas ir bendro išgyvenimo koncepcija turi iššaukti tokią politiką, kuri būtų nukreipta į teisingesnės pasaulinės tvarkos, paremtos fundamentaliomis pasaulinėmis reformomis, sukūrimą. Tolydumo koncepcija patiria realią grėsmę pasaulyje, kuriame turtingi sudaro ketvirtadalį gyventojų, o trys ketvirtadaliai skursta, kuris yra pusiau demokratinis, pusiau autoritarinis, pasaulyje, kuriame skurdžioms šalims yra atkirstas kelias naudotis bendromis ekonominėmis galimybėmis, pasaulyje, kuriame pajamų nelygybė tarp 20 proc. turtingiausių ir 20 proc. skurdžiausių gyventojų per paskutinius trys dešimtmečius padvigubėjo, kur ketvirtadalis Žemės gyventojų negali patenkinti net būtiniausių poreikių, o turtingos šalys naudojasi keturiais penktadaliais visų gamtinių išteklių nemokamai. Tokiame nelygybės pasaulyje negali išsivystyti vieningo pasaulio ir vieningos planetos koncepcija. Lygiai taip pat negalima suformuoti bendros atsakomybės už žmonių sveikatos išsaugojimą, nesiimant jokių veiksmų bendram pasaulio išteklių naudojimui. Globalinis tolydumas be globalinio teisingumo taip ir liks nepasiekiamu tikslu.

Jeigu šios problemos nebus sprendžiamos ryžtingai, tai žmonių saugumui visame pasaulyje grės pavojus. Patirtis rodo, jog ten, kur yra daug problemų, susijusių su asmeninių, politinių ar ekologinių saugumu, egzistuoja nacionalinės krizės rizika.

Kai kurie žmogaus saugumo rodikliai

Tikslus kiekybinis žmogaus saugumo įvertinimas nėra įmanomas, tačiau, kai kurie rodikliai gali įspėti apie gresiančius valstybei pavojus žmogaus saugumo ir socialinės dezintegracijos srityse, kas neišvengiamai iššauks krizę. Ypatingai ryškūs yra šie rodikliai:

* *Maisto nepakankamumas* – Kalorijų vartojimas per parą procentais nuo minimalaus poreikio, maisto produktų gamybos vienam gyventojui indeksas; priklausomybės nuo maisto produkto importo koeficiento tendencijos.

* *Neužtikrinti užimtumas ir pajamos* – nedarbo lygis ir trukmė; realaus nacionalinio produkto arba realaus darbo užmokesčio kritimas: aukšti infliacijos tempai ir žymi pajamų nelygybė tarp turingųjų ir vargšų.

* *Žmogaus teisių pažeidimai* – politinių kalinių skaičius; kūno kankinimo, žmonių dingimo, spaudos cenzūros ir kitų žmogaus teisių pažeidimų atvejai.

* *Etniniai arba religiniai konfliktai* – gyventojų, įtrauktų į tokio tipo konfliktus, procentas; nukentėjusiųjų skaičius.

* *Nelygybė* – skirtumas tarp žmogaus socialinės raidos indekso reikšmių, skaičiuojamų skirtingoms gyventojų grupėms.

* *Karinės išlaidos* – karinių išlaidų ir bendrų išteklių sveikatos apsaugai ir švietimui santykis.

Tai nedidelis rodiklių sąrašas. Jis apima tik keletą procesų ir jeigu kai kurie iš rodiklių rodo augimą, vis tiek šalyje gali kilti krizė.

Idealiu atveju turėtų egzistuoti rodiklių, padedančių išaiškinti globalinę grėsmę žmogaus saugumui, rinkinys. Globalinių ir nacionalinių rodiklių bendras nagrinėjimas parodytų problemas, su kuriomis susiduria visa žmonija, pavyzdžiui, nedarbas arba masinė tarptautinė migracija.

Vienas svarbiausių klausimų, kuriuo domisi pasaulio bendruomenė, yra galimybė laiku sužinoti apie tokią riziką. Tai padėtų suderinti prevencinius veiksmus ir išvengti konflikto ar karo, o nelaukti kol bus per vėlu, kaip tai buvo Somalyje ar Bosnijoje XX amžiaus pabaigoje. Įdomu pastebėti, kokios būtent šalis susiduria su panašaus pobūdžio problemomis. Šiam tikslui yra naudingi kai kurie rodikliai: maisto produktų vartojimo mažėjimas, aukštas nedarbo lygis ir darbo užmokesčio mažėjimas, žmogaus teisių pažeidimai, etninės prievartos atvejai, besiplečianti nelygybė tarp regionų bei išlaidų karinėms reikmėms didinimas.

Šalies įvardijimas potencialios krizės zona nėra kaltinimas, bet tai yra būtina prevencinės demokratijos ir aktyvios taikos politikos dalis. Tiksliai parinkti indikatoriai ir jais paremta ankstyvos prevencijos sistema gali padėti šioms šalims išvengti krizės. Pažvelkim į tokias šalis, kaip Afganistanas, Angola, Haitis, Irakas, Iranas, Mozambikas, Sudanas ir Zairas. Kaip rodo analizė, šios šalys jau išgyvena krizę skirtingose stadijose. Socialinės integracijos procesams palaikyti reikalingos ryžtingos priemonės kaip nacionaliniu, taip ir tarptautiniu lygiu, įtraukiančios ir prevencinę diplomatiją ir korekcinį vystymą.

Yra daug kitų šalių, kur reikia išplėsti visose lygiuose dedamas pastangas žmonių saugumui padidinti. Į tokių šalių sąrašą patenka šalys iš visų pasaulio regionų, jame yra valstybės ilgą laiką negalinčios išbristi iš krizės, pavyzdžiui Burundis, Liberija, Ruanda ir Tadžikija, taip pat valstybės, kurias drasko aštrūs vidiniai konfliktai – Alžyras ir Gruzija, arba tos, kur egzistuoja nelygybė tarp regionų, pavyzdžiui Egiptas, Meksika arba Nigerija. Prevencinės priemonės (prevenciniai veiksmai) gali padėti pasaulio bendrijai išvengti didelių išlaidų kai išgyvenamos paskutinės krizės stadijos. Pavyzdžiui JTO veiksmai Somalyje tikrai 1993 metais kainavo daugiau nei 2 mlrd. dolerių. Panašaus dydžio indelis į šalies vystymąsi prieš dešimt metų padėtų išvengti dabartinės krizės. Žydrosios beretės neatstos socialinių ir ekonominių reformų, lygiai taip pat, kaip trumpalaikė humanitarinė pagalba neatstos ilgalaikės paramos vystymosi srityje.

Todėl reikia pažymėti, kad nors pasaulio bendrija ir gali padėti išvengti krizės, tačiau pagrindinė naštos dalis tenka pačiai valstybei. Kai kurios valstybės rodo įkvepiančius pavyzdžius, kokių rezultatų galima pasiekti kryptingai įgyvendinant socialinę politiką. Pavyzdžiui, tokiose šalyse, kaip Malaizija, Maurikijus ir Zimbabvė vietinės vyriausybės nusprendė imtis ryžtingų veiksmų užkirsti kelią nacionaliniam skilimui. Šių šalių vyriausybių vykdoma politika patvirtina daugelį politinių pamokų. Pirmą, ypatingai svarbu suteikti kiekvienam gyventojui vienodas galimybes vystyti savo gebėjimus, nepaisant rasinių, etninių bei kitų skirtumų. Geriausiai tai galima padaryti per efektyvių sveikatos apsaugos ir švietimo sistemų sukūrimą. Antra, būtina užtikrinti pagrindą ekonominiam augimui tokiu būdu, kad kiekvienas galėtų pasinaudoti ekonomikos galimybėmis, kurias suteikia ekonomika. Trečia, svarbu kruopščiai paruošti paramos programas, skirtas užtikrinti gerovę visoms visuomenės grupėms, tačiau reikia siekti, kad silpnos grupės gautų proporcingai daugiau. Bet svarbiausia pamoka, kuri seka iš Malaizijos ir Maurikijaus pavyzdžių, yra ta, kad ten, kur yra užtikrinamas žmogaus saugumas ir socialinė integracija, tuo pat metu gali išryškėti ir progresas žmogiškosios raidos srityje. Deja, daugelis šalių pasirinko kitą kelią ir leido nelygybei išaugti iki pavojingos ribos (Egiptas, Meksika, Nigerija).

Pasaulinės Konferencijos dėl socialinės raidos turėjo suteikti pasaulinei bendruomenei naują galimybę didesnę dėmesį atkreipti ne į teritorinį saugumą, kas buvo aktualu per paskutinius 50 metų XX amžiuje, o į žmonių saugumą, kas turi būti plėtojama per pirmą XXI amžiaus penkiasdešimtmetį. Tačiau 1995-2002 metų

pokyčiai šioje sferoje parodė, kad gyvenimo lygio skirtumai tarp turtingų ir neturtingų valstybių bei tarp turtingų ir neturtingų gyventojų grupių atskiros šalies viduje ir toliau auga.

2. UŽIMTUMAS - ŽMOGAUS SOCIALINĖS RAIDOS KOMPONENTĖ

Šiuolaikinėje visuomenėje labai išaugo užimtumo vaidmuo. Augant gerbūviui valstybėje, kartu su ekonomine darbo funkcija stiprėja ir jo socialinė funkcija (saviraiškos ir savirealizacijos sąlyga, socialinio aktyvumo pagrindas ir pan.). Iš kitos pusės, atskiro asmens gerbūvis pirmiausiai sukuriamas per darbą.

Jungtinių Tautų vystymo programos “Globaliniame pranešime apie žmogaus socialinę raidą 1990 m.” buvo suformuluotas žmogaus socialinės raidos apibrėžimas. “Žmogaus socialinė raida - tai procesas, kuris praplečia žmogaus pasirinkimo galimybes..., bet kuriame visuomenės gyvenimo lygmenyje žmogus privalo turėti galimybę pasirinkti tris svarbiausius dalykus: ilgai ir sveikai gyventi, įgyti žinių bei apsirūpinti ištekliais, reikalingais normaliam gyvenimo lygiui pasiekti. Nesant šių pagrindinių dalykų, daugelis kitų pasirinkimo galimybių lieka neprieinamos”. Šią apibrėžimą atspindi ir žmogiškosios socialinės raidos indekso (ŽSRI) skaičiavimo metodika, kurioje skaičiuojamos 3 komponentės⁶:

- vidutinė būsimo gyvenimo trukmė (K1);
- išsilavinimo pasiekiamumo rodiklis (K2);
- realaus bendro vidinio produkto (BVP) dalis tenkanti vienam šalies gyventojui (K3).

Reiktų atkreipti dėmesį, kad K3 komponentė ne visiškai objektyviai atspindi žmogaus galimybę apsirūpinti ištekliais, reikalingais normaliam gyvenimo lygiui pasiekti. K3 labiau atspindi ūkio pajėgumą (gerybių ir paslaugų masę), šalies ekonomikos gamybinį potencialą, kuris rinkos ekonomikos sąlygomis įvairioms gyventojų grupėms nėra vienodai prieinamas. Pažymima (Žmogaus socialinė raida, 1999), kad “nemažai yra turtingų šalių, kuriose žmonės skursta”. Todėl suprantama, kad, siekiant užtikrinti aukštą žmonių gyvenimo lygį, ekonominis augimas bei aukštas BVP lygis valstybėje yra svarbi ir būtina, bet nepakankama sąlyga. Kita būtina sąlyga

⁶ Detaliau žr. Žmogaus socialinė raida. JTVP-SPG, Vilnius, 2001, p. 29-41.

- tai aukštas užimtumo lygis, žemas nedarbo lygis ir pakankamai aukštos pajamos lyginant su minimaliu gyvenimo lygiu analizuojamoje valstybėje. Šios sąlygos svarba pastoviai didėja atsižvelgiant į šiuolaikinę ūkio plėtros sampratą, kad ekonomikos raida svarbi tiek, kiek ji sutelkta į žmogų, ..., kiek ji padeda realizuoti žmogaus galimybes bei tarnauja jo gyvenimo kokybės plėtrai.

Hipotetinės komponentės K4 skaičiavimo metodika.

Reikia pažymėti, kad nuo 1990 metų, kai įvairiose pasaulio šalyse buvo apskaičiuotos ir paskelbtos žmogiškosios plėtros indekso reikšmės, pastoviai vyksta diskusijos dėl šio indekso skaičiavimo metodologijos. Tarp įvairių trūkumų galima pažymėti, kad indekse neatsispindi užimtumo vaidmuo. Todėl, mūsų nuomone, tikslinga įvertinti užimtumą skaičiuojant ŽSRI. Tai ne tik padidintų užimtumo veiksnio svarbą skaičiuojant šį indeksą, bet ir suteiktų jam didesnę objektyvumą.

Indekso skaičiavimui siūloma panaudoti papildomą užimtumo komponentę K4. Ši komponentė turi būti apskaičiuojama iš dviejų rodiklių - užimtumo lygio (K41) ir darbo užmokesčio lygio (K42).

$$K41 = \frac{l_t}{d_t} \times 100, \text{ kur} \tag{1}$$

l_t - užimtų gyventojų skaičius t laikotarpiu,
 d_t - darbingo amžiaus gyventojų skaičius t laikotarpiu.

Užimtumo lygis yra gerai žinomas rodiklis ir yra skaičiuojamas įvairiose pasaulio šalyse.

Darbo užmokesčio lygio rodiklis yra specialiai pritaikytas indekso skaičiavimui, t.y. K4 komponentei apskaičiuoti.

$$K42 = \frac{w_t}{m_t} \tag{2}$$

w_t - vidutinis darbo užmokestis šalyje t laikotarpyje,
 m_t - minimalus gyvenimo lygis šalyje t laikotarpyje.

$$\frac{K41 * K42}{100} = k4 \tag{3}$$

$$K4 = \frac{k4 - 0,2}{k4} \tag{4}$$

0,2 - konstanta, lygi minimaliai (nepasiekiamai) K4 reikšmei, kai pvz. užimtumo lygis bus lygus 20%, o vidutinis darbo užmokestis bus lygus minimaliam gyvenimo lygiui.

Tokiu būdu, šiuo metu naudojama ŽSRI apskaičiavimo formulė

$$\text{ŽSRI} = (K1 + K2 + K3) / 3 \tag{5}$$

turėtų tokia išraiška:

$$\check{S}SRI = (K1+K2+K3+K4)/4 \quad (6)$$

Nemenkinant šiuo metu naudojamos indekso apskaičiavimo metodikos, galima teigti, kad į jo skaičiavimą įvedus užimtumo komponentę jo kokybė tik pagerėtų, nes užimtumas tiesiogiai ir netiesiogiai įtakoja K1, K2 ir K3 komponentių reikšmes. Iš kitos pusės, užimtumas yra žmogaus raidos pagrindas, kuris užtikrina jo pasirinkimo galimybes visose kitose gyvenimo sferose. Todėl vertinant šiuolaikinės visuomenės plėtrą, būtina atskirai išskirti ir įvertinti užimtumo komponentę.

Jungtinių tautų organizacijoje 1994 metais buvo suformuluota nauja saugumo koncepcija - nuo branduolinio saugumo prie žmogaus saugumo. Žmogaus saugumas prasideda nuo ekonominio saugumo. Ekonominio saugumo pagrindas yra užimtumas ir pakankamos pajamos. K4 komponentė ir atspindi šias charakteristikas, tad tikslinga, kad ji būtų įtraukta į žmogiškosios plėtros indekso skaičiavimo metodiką.

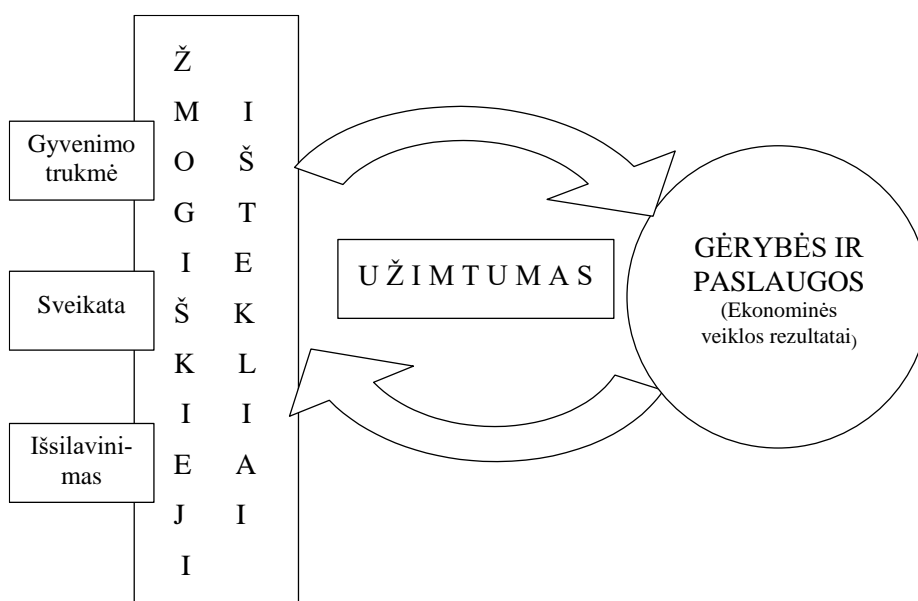
Socialinė (“žmogiškoji”) ūkio plėtros išraiška vis labiau sąlygoja ekonomikos pasiekimų vertinimą ir daro įtaką politiniams sprendimams. Tačiau pasaulio šalių patirtis rodo, kad ekonominis augimas ir socialiniai prioritetai ne visada efektyviai derinami. Augant valstybės gerbūviui nemažėja nedarbas, atskirais atvejais auga skurstančių gyventojų skaičius ir nusikalstamumas. Reikia pažymėti, kad darbo vietų nekurianti ekonominė plėtra yra viena skaudžiausių pasaulinių problemų, nes bedarbystė meta iššūkį žmogaus socialinei raidai daugelyje valstybių, nesvarbu, ar jos turtingos, ar ne.

Žmogaus socialinės raidos teorija teigia, kad sveika ir kvalifikuota darbo jėga yra geriausias plėtros pagrindas, o žmonėms turi būti suteiktos didesnės galimybės dalyvauti ir konkuruoti rinkos ekonomikoje bei turėti iš to naudos. Panagrinėję šį teiginį atidžiau, galėtume teigti, kad jam trūksta vieno elemento, kuris papildytų ir logiškai užbaigtų šio teiginio mintį. Sveika ir kvalifikuota darbo jėga - geriausias plėtros pagrindas, bet darbo jėga nereikalinga, jeigu nėra darbo. Darbo jėga gali būti plėtros pagrindas su sąlyga, kad ji realizuos savo darbo potencialą, t.y. jei bus sudarytos užimtumo galimybės. Anksčiau pateiktame teiginyje kalbama apie būtinumą suteikti žmonėms didesnes galimybes dalyvauti ir konkuruoti rinkos ekonomikoje. Bet daugeliui įvairių šalių gyventojų (virš 90%) pagrindinė dalyvavimo rinkos ekonomikoje forma yra darbas, kitaip tariant, jų užimtumas. Taigi “didesnes galimybes dalyvauti ir konkuruoti rinkos ekonomikoje” reikia suprasti, kaip būtinybę suteikti žmonėms didesnes užimtumo galimybes ir tobulinti jų galimybes konkuruoti darbo rinkoje.

Mūsų analizuojamo teiginio pabaigoje kalbama apie dalyvavimo ekonomikoje naudą žmogui. Supaprastinus naudos sąvoką galima teigti, kad dalyvavimo ekonomikoje nauda - pelnas, o darbo atveju - darbo užmokestis. Tokiu būdu galime perfrazuoti mūsų analizuojamą teiginį, papildant jį užimtumo elementu. “Sveika ir kvalifikuota darbo jėga yra geriausias ūkio plėtros pagrindas, o žmonėms turi būti suteiktos didesnės galimybės dalyvauti ir konkuruoti darbo rinkoje bei gauti pakankamas pajamas”. Tokiu būdu galima teigti, kad užimtumas yra lyg tiltas, jungiantis ekonominį augimą su žmogaus raidą (1 schema).

Užimtumas tampa svarbiausia ekonominė galimybė, suteikianti žmonėms pajamas, įgalinančia įsigyti prekes ir paslaugas, būtinas jų normaliam gyvenimui. Šiuo atveju užimtumui priskiriami ne tik pajamas garantuojantis samdomas darbas, o visi pragyvenimo būdai susieti su ekonomine veikla. Daug žmonių besivystančiose šalyse dirba savo fermose arba yra dirbantys sau asmenys, dažnai neoficialiai. Darbas gali neduoti ir jokios materialinės naudos. Žmonės gali užsiimti neapmokama veikla namų ūkyje ar bendruomenėje suteikdami visuomenei reikalingas paslaugas - augindami vaikus arba slaugydami ligonius arba pagyvenusius žmones, dalyvaudami savanorių organizacijose arba religinėse grupėse.

1 schema. **Užimtumo vaidmuo socialinėje ekonominėje sistemoje**

Žmonės vertina darbą dėl daugelio priežasčių, ne tik dėl uždarbio. Darbas leidžia jiems būti naudingais visuomenei, kelti kvalifikaciją, pritaikyti savo kūrybines galias. Jis suteikia visuomenės pripažinimą, kuris skatina orumą ir pagarbą sau. Jis suteikia jiems galimybes bendradarbiauti, įtakoti vienas kitą. Tinkamai pasirinkta užimtumo rūšis atveria daug galimybių - padėdama žmonėms ne tik ekonominiu, bet ir socialiniu, politiniu požiūriu. Pavyzdžiui, daugelyje pasaulio šalių nuo moters užimtumo statuso priklauso jos vaidmuo priimant sprendimus šeimoje ir bendruomenėje.

3. UŽIMTUMO FORMŲ KAITA IR DARBO RAIDOS ATEITIS

XX amžiaus pabaigoje žmonės labai susirūpino dėl toli siekiančios ir daug ką keičiančios ekonomikos transformacijos. Amerikiečių ekonomistas Jeremy Rifkin ir jo pasekėjai savo tyrimais parodė, kad mes pasiekėme harmoningos ekonomikos plėtros galą. Jų nuomone, daugiau nebesukuriamos darbo vietos žemės ūkyje ir pramonėje, o automatizacija bei naujos užimtumo formos mažina jų skaičių ir paslaugų sektoriuje.

Ši tezė yra populiari, bet ar teisinga ir pakankamai pagrįsta. Istorija rodo, kad technologinės naujovės visada sukurdavo daug darbo vietų. Taigi jokių būdu nėra artėjama prie "darbo pabaigos" (end of work). Atvirkščiai: nauja ekonomika suteikia dideles naujų darbo vietų kūrimo galimybes, kurios gali su kaupu kompensuoti tradicinių darbo vietų praradimus.

Užimtumo pokyčiai.

Lietuvoje 1991-1998 metais labai smarkiai sumažėjo bendras užimtų gyventojų skaičius (beveik 241 tūkst. žmonių). Šis reiškinys buvo būdingas visoms valstybėms susiformavusioms po Tarybų Sąjungos žlugimo ir daugumai Rytų ir Centrinės Europos šalių. Labiausiai užimtumas sumažėjo Vengrijoje, Latvijoje ir Estijoje. Tarp Rytų ir Centrinės Europos šalių iš bendros užimtumo sumažėjimo tendencijos 1995–1997 m. išsiskiria Slovėnija, Slovakija ir Rumunija. Rumunijoje 1996–1997 m. užimtų žmonių padaugėjo dėl padidėjusio užimtumo žemės ūkyje.

Rusijoje nuo 1989 iki 1998 m. užimtumas sumažėjo 14 %. Ukrainoje per tą patį laikotarpį užimtumas sumažėjo 22 %, o Baltarusijoje 16 %. Rusijoje ir Ukrainoje užimtumo mažėjimo procesui buvo būdingos tendencijos, kurios Lietuvoje veikė 1992–1993 m., kai ilgai laiku būdavo nesumokamas darbo užmokestis, žmonės buvo priversti dirbti sutrumpintą darbo laiką, bet nenutraukdavo darbo santykių su įmonėmis. Baltarusijoje dar didesnio užimtumo sumažėjimo pavyko išvengti išlaikant

įmonėse (ypač pramonėje) didelį perteklinį užimtumą, tačiau dėl to sumažėjo realios pajamos ir darbo produktyvumas.

Tuo tarpu daugelyje Europos Sąjungos šalių užimtumas per šį laikotarpį padidėjo. Nuo 1994 iki 1998 m. bendras užimtųjų skaičius Europos Sąjungos šalyse padidėjo 2,3 milijono žmonių. Pagrindinės priežastys, kurios lėmė padidėjusį užimtumą Europos Sąjungos šalyse, būtų šios: plačiau taikomos lanksčios užimtumo formos, smulkaus ir vidutinio verslo plėtojimas bei aktyvus trečiojo organizacijų sektoriaus vystymas. Ypač atkreiptinas dėmesys į Airiją, kurioje, palyginti su 1989 m., užimtumas pakilo 24 % (labai efektyviai naudodama Europos struktūrinius fondus, Airija sustiprino šalies gamybinį pajėgumą ir padidino užimtumą pramonėje ir paslaugose) bei Austriją – joje užimtumas padidėjo 11 %.

Lentelė. Užimtųjų skaičiaus pasikeitimai Lietuvoje ir kitose Europos šalyse 1989–1997 m (%)

	1989 m.	1991 m.	1994 m.	1997 m.
Lietuva	100	99,7	88,0	87,7
Estija	100	96,4	82,7	75,6
Latvija	100	99,3	77,0	73,7
Airija	100	104,0	109,9	124,2
Austrija	100	104,0	111,8	111,1
Čekija			100	83,1
Danija	100	100,1	96,6	101,4
Ispanija	100	102,9	95,7	104,1
Lenkija	100	89,4	80,5	83,3
Rumunija			100	101,3
Slovakija			100	104,3
Slovėnija		100	100,7	106,3
Suomija	100	94,9	82,0	88,0
Vengrija	100	80,8	74,3	72,2

Galima konstatuoti, kad dėl objektyvių priežasčių Lietuvoje nepavyko išvengti užimtumo sumažėjimo, bet tas sumažėjimas buvo gerokai mažesnis negu daugelyje Rytų ir Centrinės Europos šalių.

(parengta pagal 1999 metų pranešimą apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje)

Ekonomikos dematerializacija - nutolimas nuo materialinių produktų gamybos - neatpažįstamai keičia visus darbo aspektus - prigimtį, organizaciją bei jo santykį su kitomis veiklos rūšimis. Jo funkcija nebėra vien tik materialinių produktų gamyba, bet taip pat duomenų apdorojimas ir masė įvairių paslaugų. Darbo turinys tampa vis labiau abstraktus. Kvalifikuoti dirbantieji šiandien privalo turėti žymiai daugiau matematinių žinių, nei turėjo jų tėvai ar seneliai. Netgi karvių melžimas reikalauja vis daugiau ir daugiau skaičiavimų, analizės bei įvertinimų.

Darbo organizavimas, kaip ir jo produktas, taip pat vis labiau tampa neapčiuopiamas. Priešingai nei industrinėje ekonomikoje, laikas, erdvė ir veikla vis

labiau dezintegruojasi. Darbas nebėra reguliari 8 valandų per parą, 5 dienų per savaitę struktūra. Naujos darbo vietos keičia gamyklas, ofisus, plinta teledarbas (nuotolinis darbas). Teledarbuotojų skaičius Europoje 2000 m. sudarė apie 10 milijonų, kai tuo tarpu 1994 m. jų buvo tik 1 milijonas. Darbo laiko ir erdvės pokyčiai susiję su darbo funkcijų bei užimtumo formų plėtra. Atsiranda vis įvairesnės darbo rūšys. JAV darbo vietų kategorijų skaičius padidėjo nuo 18-os 1940 metais, iki 800 kategorijų 2000 pabaigoje. Taip pat trumpėja profesijų gyvavimo amžius, ypač informacinių technologijų srityje, kur daug darbo vietų gyvuoja vos keletą metų. Iš kitos pusės, informacinės technologijos stiprina ryšius tarp skirtingų darbo pakopų ir didina darbo vietų integruotumą.

Naujos darbo formos nėra tiesinės. Apdorojant informaciją, žinias ir valdant jausmus nebėra tiesioginio ryšio tarp pastangų dydžio ir galutinio rezultato. Tai sąlygoja labai skirtingą darbo produktyvumą. Geras darbininkas industrinėje visuomenėje geriausiu atveju 5 kartus pranoko vidutinio darbininko darbo rezultatus, tuo tarpu šiandien geras programuotojas gali būti 100 kartų produktyvesnis už vidutinį.

Netiesinis darbas reiškia ir netiesinę organizaciją. Besiremianti nesikeičiančiais kriterijais formali hierarchija nebetenka prasmės. Visa kas svarbu šiandien - tai techniniai, moksliniai ir artistiniai įgūdžiai (kvalifikacija) bei gebėjimas sukurti gerus santykius su klientu. Funkcinė hierarchija yra pakeičiama tuo, ką amerikiečių žurnalistas Thom Stewart vadina "smegenų - jėga" (brain - power). Valdžia atitenka tiems, kurie sukuria ir kontroliuoja neapčiuopiamą turtą: duomenų bazes, technologijas, įvaizdžius bei žmogiškąjį kapitalą.

Naujos žmogiškųjų išteklių vadybos technikos individualizuoja darbo įvertinimą. Dirbantys tą patį darbą du asmenys gali gauti skirtingą darbo užmokestį ir būti skirtingai vertinami. Automatiški atlyginimų pakėlimai (etatiniai mokėjimai) keičiami nuo darbo rezultatų priklausančiomis išmokomis. Verslo lyderiai jau nėra saugojama dirbančiųjų kategorija. 2000 metais tikimybė, kad didelės JAV firmos vadovas bus atleistas už blogą savo užduoties vykdymą buvo 10 kartų didesnė nei prieš 20 metų.

Besikeičiantis darbo pobūdis veda prie taip vadinamų netipiškų darbo vietų skaičiaus didėjimo (nepilna darbo diena, lankstus darbas, trumpalaikės sutartys). Beveik visos 1992 - 1996 metais sukurtos naujos darbo vietos Europoje yra nevisiško

užimtumo darbo vietas. Tokia tendencija neramina daugelį ekonomistų ir politikų, kurie čia įžvelgia paslėpto nedarbo augimą. Visų pirma, šis netipiškų darbų augimas yra atsakas į vis didėjančią konkurenciją ir siekius labiau prisitaikyti prie globalios ekonomikos. Tokioje situacijoje firmos stengiasi kuo efektyviau ir lanksčiau panaudoti savo darbuotojus. Tokių netradicinių darbų augimas taip pat yra susijęs su besikeičiančia paklausa.

Besiplečiantis darbo vietų skaičius taip pat atspindi ilgalaikes demografines tendencijas, ypač didėjantis dirbančių moterų skaičius ir ilgesnės gyvenimo trukmės prognozė. Kai kas į šiuos netipiškas darbo vietas laiko blogiu, tuo tarpu kiti, ypač moterys su vaikais labai teigiamai vertina tokius pasikeitimus.

Pasidalijimas tarp tradicinių ir naujų darbo vietų tampa nebe toks griežtas. Žmonės lengvai pereina iš vienos užimtumo rūšies į kitą. Per savo gyvenimą žmogus gali pakeisti visiško užimtumo darbą į nevisiško užimtumo darbą, ofiso darbą į darbą namuose, saugumą didelėje firmoje į riziką kuriant savo verslą.

Darbo pobūdžio pasikeitimai taip pat griauja darbo pasaulio sienas. Tradiciškai atskiros darbo, išsilavinimo ir laisvalaikio sferos dabar yra glaudžiai susipynusios. Šiuolaikinė ekonomika turi didžiulį potencialą augimui, kadangi ji nesusijusi su materialinio nepritekliaus apribojimais. Perėjimas į naują ekonomiką - atviras procesas. Valstybės ir vyriausybės uždavinys - padaryti, kad tas perėjimas būtų kuo mažiau skausmingas.

Užimtumo didinimas

Pakankamų galimybių produktyviam užimtumui sukūrimas ir pastovių pragyvenimo šaltinių užtikrinimas yra viena svarbiausių ir sudėtingiausių kiekvienos visuomenės užduočių. Remiantis turima patirtimi, pagrindiniai nacionalinės užimtumo strategijos elementai gali apimti šias sritis:

* *Išsilavinimas ir profesinis parengimas* – Tam, kad šalis galėtų sėkmingai konkuruoti sparčiai besivystančios pasaulio ekonomikos sąlygomis, ji turi daug investuoti į gyventojų švietimą, profesinį rengimą ir persikvalifikavimą.

* *Aplinkos gerinimas* – Tikėtina, kad didžiausia naujų galimybių dalis bus kuriama privačiame sektoriuje. Tačiau, rinkta nebus efektyvi, jei valstybė neužtikrins palankios ekonominei veiklai aplinkos, t.y. užtikrins politinį ir makroekonominį stabilumą, efektyvų teisinį pagrindą, pakankamai išvystytą infrastruktūrą ir adekvačią investicijas skatinančią sistemą.

* *Aktyvų prieinamumas* – Teisingesnis gamtinių resursų (žemės) paskirstymas ir laisvesnis priėjimas prie gamybos priemonių (kreditai, informacija) dažnai yra labai svarbūs, užtikrinant stabilius pragyvenimo šaltinius.

* *Darbaimlios technologijos* – Besivystančios šalys turi turėti galimybę efektyviausiu būdu naudoti savo gamybinį pajėgumą ir naudotis savo sąlyginu pranašumu, kuris pasireiškia dideliu darbo jėgos skaičiumi. Mokesčių ir kainų kūrimo politika turi skatinti darbaimlų užimtumą visur, kur tai yra tikslinga.

* *Viešųjų darbų programos* – Esant darbo vietų nepakankamumui atskirose regionuose bei skirtingais metų laikų sąlygomis, valstybė turėtų pasiūlyti užimtumą viešųjų darbų programose tam, kad žmonės galėtų išgyventi.

* *Diskriminuojamos grupės* – Kai rinka yra linkusi diskriminuoti atskiras gyventojų kategorijas (moteris arba atskiras etnines grupes), iš valstybės gali būti reikalaujama tikslingo įsikišimo arba konkrečios programos sukūrimo šiai problemai išspręsti.

* *Darbo pasidalinimas* – Kai “ekonominio augimo be užimtumo augimo” idėja yra vyraujanti, reikia peržiūrėti darbo vietos sąvoką ir realizuoti šiuolaikiškesnius ir lankstesnius požiūrius į įdarbinimą, įskaitant ir darbo pasidalinimą.

Aukščiau aptarti pagrindiniai nacionalinės užimtumo strategijos elementai rodo, kad nors postindustrinėje visuomenėje didėja privačios iniciatyvos galimybės, tačiau užimtumo sferoje ir toliau išlieka didelis valstybės vaidmuo. Galima net teigti, kad augant ekonominės raidos mobilumui bei užimtumo formų lankstumui valstybės vaidmuo gali padidėti, jeigu šalyje nebus plėtojamas socialinis solidarumas.

(parengta pagal 1994 metų JTVP pranešimą apie žmogaus socialinę raidą pasaulio šalyse)

Pesimistinis scenarijus taip pat įmanomas, jei ekonomika sukurtų nedaug naujų darbo vietų ir susiskaidytų į mažą elitą ir likusią ribinę gyventojų dalį, kuri gyventų blogomis sąlygomis. Yra didelė rizika, kad toks scenarijus gali būti įgyvendintas dėl dabartinių įstatymų ir nuostatų. Plačiai pasklidusios pesimistinės idėjos apie mažėjantį užimtumą yra taip pat galingos kliūtys pokyčiams. Optimistinis scenarijus reikalauja bendros institucinių struktūrų reformos, būtina keisti elgesį ir nuostatas. Tokie toli siekiantys pasikeitimai dažnai susiduria su stipria politinės administracijos opozicija ir psichologinio bei socialinio pobūdžio tradicijų pasipriešinimu.

Kur yra naujos darbo vietos? "Fordizmas"- masinė gamyba, standartizuota technologinio monopolio pagalba, "miršta", reikia daugiau naujų darbo vietų, bet nėra požymių, kad naujovių srautas greitai padidins užimtumo galimybes⁷.

Nežiūrint visų kalbų ir visuomenės veiksmų, senas vadovavimo stilius vis dar išlieka. Gal jis ir suteikia kažkiek atsakomybės darbininkams, bet nesuteikia jiems

⁷ Lipietz Alain, Towards a New Economic Order. Postfordism, Ecology and Democracy. Polity Press, Cambridge, 1992.

pagrindinių teisių - mokymo ar perkvalifikavimo, kas sudaro darbo sutarties pagrindą. Kyla pavojus, kad atsiras naujos darbo pasidalijimo formos. Iš vienos pusės bus "tie, kurie turės priėjimą prie informacijos ir galimybę kontroliuoti mokymosi procesą", iš kitos pusės "atskirtieji, kurie bus dar labiau priklausomi nuo darbo vietos, net jei darbas aukštai kvalifikuotas". Todėl, jeigu valstybės nori efektyvios užimtumo politikos, besiremiančios išsilavinimu ir žiniomis, kurios yra nuolat atnaujinamos, tai jos *neturi remtis rinkos dėsniais ir kompanijų gera valia formuojant darbo išteklius*.

Darbo vietų nykimas tradiciniuose ekonomikos sektoriuose - bendras ir negrįžtamas procesas. Turtingose šalyse darbo vietų pramonėje dalis XX amžiaus pabaigoje pastoviai mažėjo. Darbo vietų dalis paslaugų sektoriuje augo. Naujų darbo vietų šaltiniai gali būti:

Informacijos ir žinių apdorojimas: kompiuterių aptarnavimas, tyrimai ir vystymas, mokymas ir apmokymas yra veiklos sferos, kuriose dirba 40% kūrybinį darbą dirbančiųjų. Ši įtempto protinio darbo reikalaujanti veiklos sfera apima 43% visų naujų darbo vietų, sukurtų 1990-1995 metais, tačiau tik 28% visų darbo vietų.

Informacinės technologijos. Europos Sąjungos šalyse XXI amžiaus pradžioje šioje sferoje trūko apie pusę milijono darbuotojų.

Sveikatos sektorius: įtempto protinio darbo reikalaujančių paslaugų plėtra šioje sferoje susijusi su vidutinės gyvenimo trukmės padidėjimu ir gyventojų senėjimu. Didėja fiziškai ir psichologiškai stiprių žmonių paklausa. Sveikatos apsaugai skiriamos išlaidos visose šalyse pastoviai didėja. Bendros sveikatos apsaugai skiriamos išsivysčiusių šalių išlaidos išaugo nuo 3,9% BVP 1960 metais iki 7,2% 1980 metais ir 8,4% 1992 metais.

Laisvalaikio ekonomika: kultūros, sporto ir pramogų paslaugų plėtra. Galima paminėti pasilinksminimo parkus, roko koncertus, tokius kultūrinius įvykius kaip opera ar įvairias menininkų parodas. Kultūros pramonės produktai tapo masinio vartojimo objektu. Niekad ankščiau žmonės tiek neskaitė, nesiklausė tiek klasikinės muzikos ir nelankė tiek muziejų. Informacinės technologijos dar labiau išplės didžiules vartotojo pasirinkimo galimybes.

Užimtumas įvairiuose ūkio sektoriuose.

Pramonė yra viena stambiausių ūkio sektorių Europos šalyse. Europos Sąjungos šalyse 1997 m. vidutinė pramonėje užimtųjų dalis sudarė 29 %, nuo 1975 m. šitas skaičius sumažėjo 10 procentinių punktų. Lietuvoje 1991-1997 metais užimtumas

pramonėje bendroje užimtųjų struktūroje sumažėjo nuo 30 iki 20%. Sumažėjęs užimtumas pramonėje – tai tendencija, kuri būdinga išsivysčiusioms šalims nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio. Šiuo metu užimtumas pramonėje labai smarkiai mažėja JAV, Japonijoje, Vokietijoje. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad užimtumo pramonėje sumažėjimas išsivysčiusiose šalyse ir Lietuvoje yra skirtingos prigimties. Lietuvoje užimtumas pramonėje labiausiai mažėjo dėl gamybos nuosmukio ir bendrų ūkio sunkumų (prarastų rinkų, apyvartinių lėšų stygiaus, produkcijos žemos kokybės, pasenusios technologijos).

Žemės ūkis. Užimtumas žemės ūkyje Lietuvoje, Rusijoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje turi didelį lyginamąjį svorį, palyginti su kitomis Europos valstybėmis. Nuo 1991 iki 1996 m. Lietuvoje tolydžio didėjo užimtųjų žemės ūkyje dalis. Tai neigiama tendencija Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą požiūriu, bet tam buvo objektyvių prielaidų. Lietuvoje dalis žemės (po 2–3 hektarus) buvo nemokamai išdalyta asmenims, tuo metu dirbusiems žemės ūkyje. Esant sunkiai ekonominei padėčiai 1991–1993 m., daugelis žmonių verčiau rinkosi darbą žemės ūkyje negu bedarbystę.

Paslaugos. Lietuva pagal užimtumą paslaugų sferoje labai atsilieka nuo Europos Sąjungos šalių. 1997 m. Europos Sąjungos šalyse paslaugų sferoje vidutiniškai buvo užimta apie 67 % visų dirbančiųjų. Bet tarp Rytų ir Centrinės Europos šalių Lietuvos padėtis yra kur kas geresnė. XX amžiaus pabaigoje paslaugų sfera Lietuvoje buvo gerai išplėtotą tik didesniuose miestuose ir rajonų centruose su efektyviai funkcionuojančia pramonės infrastruktūra. Labai sumažėjo paslaugų kiekis ir kokybė mažesniuose miestuose bei kaimo vietovėse. Viena pagrindinių priežasčių, kodėl nesiplėtojo paslaugų sektorius mažuose miestuose bei kaimo vietovėse – menka gyventojų perkamoji galia.

Lentelė. Užimtieji ekonominėse veiklose Lietuvoje ir kitose Europos šalyse 1997 m. (%)

	Žemės ūkis ir miškininkystė	Pramonė	Statyba	Paslaugos
Lietuva	20,5	21,5	6,8	51,2
Estija	9,9	28,0	5,3	56,8
Latvija	20,6	21,4	5,4	52,6
Airija	10,3	18,9	8,0	62,8
Austrija	6,7	21,7	8,4	63,2
Čekija	5,8	31,4	9,7	53,1
Danija	3,7	19,8	6,6	69,9
Ispanija	8,4	20,2	9,7	61,7
Lenkija	20,5	25,3	6,6	47,6
Rumunija	39,0	26,3	4,2	30,5
Slovakija	8,6	30,3	8,9	52,2
Slovėnija	12,0	34,5	6,1	47,4
Suomija	6,9	21,1	5,9	66,1
Vengrija	7,9	27,1	6,0	59,0

(parengta pagal 1999 metų pranešimą apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje)

Trečiojo Sektoriaus indėlis į užimtumą ir vietinį vystymąsi. Vis daugiau žmonių visame pasaulyje nerimauja dėl savo ateities darbo sferoje. Naujoji rafinuota informacijos apdorojimo ir komunikacijų technologija nukonkuravo žmogų, paversdama milijonus darbuotojų (neišskiriant ir kvalifikuotų) bedarbiais.

Sprendžiant užimtumo problemas daug žada Trečiojo Sektoriaus, vadinamo dar nepriklausomu arba savanorių sektoriumi, plėtra.

Trečiąjį Sektorių sudaro eilė organizacijų, kurios nepriklauso nei valstybiniam, nei privačiam sektoriams. Jį sudaro kooperatyvai, bendrovės, asociacijos, fondai, labdaros įstaigos, savanorių ir nesiekiančios pelno organizacijos.

Labai didelė organizacinių formų, teisinio statuso ir sektorių įvairovė, kuriuose reiškiasi Trečiasis Sektorius, daro jį “nematomu”, “sunkiai apčiuopiamu”. Trečiojo Sektoriaus organizacijas apibūdina 5 pagrindinės savybės:

- a) Formali organizacija, veikia kaip institucija. Išlaiko organizacinę pastovumą (teisinio pagrindo gali neturėti);
- b) Organizaciniu požiūriu atskirta nuo vyriausybės ir turi privačios institucijos teises;
- c) Siekia ar nesiekia pelno. Jeigu pelnas yra, jis neatitenka valdytojams ar tarybai. Šia prasme organizacija neturi komercinių tikslų, linkusi siekti platesnių visuomeninių tikslų;
- d) Pati save valdo;
- e) Iš dalies jai vadovauja savanoriai.

Trečiasis Sektorius Amerikoje jau egzistuoja daugiau negu 200 metų. Per šį laikotarpį buvo sukauptas milžiniškas patyrimas, apimantis beveik visas gyvenimo sritis, pakeitęs šiurkštą JAV kultūrą šiuolaikine visuomene. Būtent nepriklausomas sektorius dažniausiai būdavo tarpininku tarp formalios ekonomikos ir valstybės, spręsdavo uždavinius ir siūlydavo paslaugas, kurių kiti du sektoriai (privatus ir valstybinis) arba nenorėdavo, arba būdavo nepajėgūs imtis. Trečiasis Sektorius šiuo metu atlieka svarbų vaidmenį socialinių paslaugų, švietimo ir tyrinėjimų, meno, religijos, gynimo sferose. Nors savanorių organizacijos egzistuoja ir kitose šalyse, tapdamos vis didesne socialine jėga, niekur jos nepasiekė tokio aukšto išsivystymo laipsnio, kaip JAV.

Italijoje, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Vokietijoje 90-tais metais buvo atlikti dideli tiriamieji darbai, kurie leido tose šalyse apibrėžti Trečiąjį Sektorių.

Minėtose šalyse užimtumas Trečiajame Sektoriuje sudaro atitinkamai 1,8%, 4,2%, 4,0% ir 3,7% bendrojo užimtumo arba 5,5%, 10,0%, 9,7% ir 10,4% užimtumo paslaugų sferoje. Tai sudaro atitinkamai 2,0%, 3,3%, 4,8% ir 3,6% BVP. 1980-1990 metais Sektoriui priklausė 13% visų naujai sukuriamų darbo vietų, o iš viso apie 7 mln. darbo vietų.

Europoje Trečiasis Sektorius tik pradeda įsitvirtinti. Tačiau tyrimai rodo, kad Trečiojo Sektoriaus galimybės yra labai didelės. Kadangi netolimoje ateityje rinka ir valstybinis sektorius nebevidins tokio svarbaus vaidmens kasdieniniame žmonių gyvenime, tai atsiradusią tuštumą galėtų efektyviai užpildyti didesnis Trečiojo Sektoriaus vaidmuo.

Pradedant 1960 metais užimtumas Europos Sąjungoje augo žymiai lėčiau negu kitose išsivysčiusiose šalyse. Darbo vietų skaičiaus augimas JAV sudarė 1,8%, Japonijoje - 1,2%, o ES - tik apie 0,3%. Be to, ES naujos darbo vietos buvo kuriamos daugiausia valstybiniame, o ne privačiame sektoriuje.

1997 metais užimtumo lygio JAV ir ES skirtumas sudarė 14% procentinių punktų (74% ir 60%). Jeigu jauniausiojo amžiaus vyrų grupėje užimtumo lygis JAV ir ES yra maždaug vienodas, tai jauniausiojo amžiaus moterų bei vyresniojo amžiaus žmonių (ypač vyrų) grupėse jis labai skiriasi.

ES 1997 metais nedarbo lygis sudarė 11%. Ilgalaikiai bedarbiai (nedirbantys ilgiau negu metus) sudaro 49%, nedirbantys ilgiau negu 2 metus - 30%. Jaunimo nedarbas sudaro 21%. Daugelyje ES šalių moterų nedarbo lygis didesnis negu vyrų. Vyresniojo amžiaus dirbančiųjų užimtumo lygis greitai mažėja.

Atsiranda vadinamoji “besvorė” ekonomika - žmonės pradeda labiau vertinti žmogiškąjį kapitalą negu materialius produktus. Tai mažina užimtumą “tradicinėse” ekonominės veiklos sferose ir didina jį vadinamose “santykių paslaugose”. Daugeliu atvejų ieškantys darbo randa jį Trečiajame Sektoriuje, tenkindami naujai atsirandančius poreikius ir paslaugas. Ne plėtojant Trečiojo Sektoriaus, kad užimtumas šalyje realiai padidėtų, reikia užtikrinti ekonominį augimą ne mažesnę nei 2% per metus.

Vis svarbesnė užimtumo politikoje darosi vietinio lygmens reikšmė. Tai derinasi su Trečiojo Sektoriaus veiklos pobūdžiu, jo tikslais. Svarbiausios priežastys, dėl kurių auga dėmesys vietiniams užimtumo problemų sprendimo būdams:

Didėjantys užimtumo/nedarbo problemų skirtumai, verčiantys atsivėlgti į vietinius poreikius.

Vietinės "išminties" svarba ieškant būdų vietiniams poreikiams patenkinti .

Padidėjęs dėmesys tikslingumui ir lankstumui.

Didesnis vietinių aktorių įsitraukimas, didesni: atsakomybė už veiksmus ir veiksmų teisėtumas.

Artimesnis bendravimas su tikslinėmis grupėmis, jų poreikių supratimas.

Bendravimo metu gautos informacijos panaudojimas, pasitikėjimo santykių vystymas; efektyvesni: grupių funkcionavimas ir agentūrų bei grupių sąveika.

Partnerystės vystymas siekiant bendrų sprendimų sprendžiant įvairias problemas.

Darbo pasidalinimas

Lavorate meno, lavorate tutti – dirbk mažiau ir darbo užteks visiems – toks lozungas 1994 metais pasirodė visose Italijos įmonėse. Iš tikrųjų, darbo pasidalijimo idėja vis labiau įsitvirtina visame pasaulyje, kur yra išvystyta pramonė. Pagrindinis principas yra labai paprastas. Vietoj to, kad atskiri darbuotojai dirbtų penkių dienų darbo savaitę, o kiti liktų be darbo, galima darbo savaitę sutrumpinti, tarkim, iki keturių dienų atitinkamai sumažinus darbo užmokestį, kad kuo daugiau žmonių galėtų atlikti turimą darbą.

Vokiečių automobilių gamintojas BMW 1990 metais vienoje iš savo gamyklų įvedė keturių dienų darbo savaitę (36 val.), taip pat sudarė sutartį dėl lankstesnių darbo sąlygų. Padidėjęs našumas viršijo naujų darbuotojų samdymo sąnaudas, taigi, net nereikėjo mažinti darbo užmokesčio.

Kitoje automobilių gamybos įmonėje Volkswagen prie keturių dienų darbo savaitės buvo pereita dešimčių procentų sumažinant darbo užmokestį. Tokios priemonės taikymas nesukūrė naujų darbo vietų, tačiau leido išsaugoti 31 000 senų, kurias priešingų atvejų tektų likviduoti.

Prancūzijoje, firmos Hwelett-Packard filiale, darbuotojams pasiūlė lankstesnę keturių darbo dienų grafiką. Tai leido gamyklai dirbti visą parą 7 dienas iš eilės, o ne penkias darbo dienas per savaitę pamainomis. Darbo našumas išaugo trigubai, užimtųjų skaičius padidėjo 20 proc., kuomet darbo užmokestis liko toks pat.

Didelės Japonijos metalo liejimo įmonės vieną kartą per mėnesį užsidaro ir darbuotojams yra mokama 80-90 proc. jų atlyginimo.

Sunku pasakyti, kiek darbo vietų pavyktų išsaugoti, jeigu kitos šalys pasinaudotų šia schema. Tačiau Prancūzijoje buvo nustatyta, kad bendras keturių darbo dienų savaitės bei 33 valandų darbo savaitės taikymas, vidutiniškai mažinant darbo užmokestį 5 proc., padėtų sukurti apie 2 milijonus naujų darbo vietų ir sutaupyti 28 mlrd. dolerių, išleidžiamų bedarbio pašalpom.

Darbo pasidalijimas turi ir trukumų. Kai kurios kompanijos gali naudoti darbo valandų mažinimą taupant savo sąnaudas. Taip pat mažesnės įmonės negali taip laisvai taikyti šių schemų, kadangi turi mažai erdvės manevrams.

Darbuotojai ir profesinės sąjungos taip pat reiškia savo abejones, nes toks požiūris ilgalaikėje perspektyvoje gali iššaukti darbo koncentraciją gerai apmokomose darbo vietose, kurių, beje, nėra daug, paliekant vis daugiau darbuotojų be pajamų šaltinio. Kaip bebūtų, darbo pasidalijimas galėtų paskatinti darbuotojams suteikti daugiau laisvės, gerinant jų asmeninį gyvenimą, tuo pačiu mažinant nedarbą. Akivaizdu, kad darbo ir įdarbinimo klausimai reikalauja fundamentalaus nagrinėjimo kaip nacionaliniu, taip ir globaliniu lygiu.

(parengta pagal 1994 metų JTVP pranešimą apie žmogaus socialinę raidą pasaulio šalyse)

Besikeičiantis gyvenimo būdas, pasikeitęs valstybės vaidmuo šiuolaikiniame pasaulyje sąlygoja naujų poreikių atsiradimą. Naujos paslaugos ir su jomis susijusios darbo vietos ne visuomet ir ne visur atitinka naujus poreikius dėl sunkumų, kurie iškyla verčiant poreikius efektyvia paklausa ir dėl kliūčių, su kuriomis susiduria privatus ir valstybinis sektorius siūlydamas šias paslaugas. Potenciali paklausa ir faktinė pasiūla dažnai būna tarpusavyje nesuderintos. Vietiniame lygmenyje paprastai yra milžiniškos galimybės tenkinti minėtus poreikius, kurti naujas darbo vietas. Todėl šaltinių naujoms darbo vietoms paieškas ir vietines užimtumo iniciatyvas (pagalba namuose, vaikų globa ir pan.) galima apjungti.

Trečiasis Sektorius gali ne tik padėti kurti darbo vietas, bet ir stiprinti bendruomenės narių tarpusavio priklausomybę, integraciją į darbo rinką, remti vietinį vystymąsi.

Netiesioginį užimtumą kuria du mechanizmai. Pirma, Trečiojo Sektoriaus įmonės įsigyja prekes ir paslaugas iš kitų organizacijų privačiame, valstybiniame ir Trečiajame sektoriuose, stimuliuodamos gamybą ir užimtumą. Antra, žmonės, dirbantys Trečiojo Sektoriaus įmonėse, patys perka prekes ir paslaugas. Šie prekybos ir vartojimo didintojai stimuliuoja užimtumą ir augimą.

Dauguma vietiniame lygmenyje suteikiamų paslaugų reikalauja daug darbo ir tuo pačiu padeda įgyvendinti vietinio vystymo projektus. Antra, vietinės paslaugos linkusios mažinti darbo jėgos “nutekėjimą” ir ją lokalizuoti, tokiu būdu mažindamos priklausomumą nuo įvykių, vykstančių toli už gyvenamosios vietos ribų, maksimaliai padėdamos plėstis Trečiajam Sektoriui gyvenamojoje vietoje. Darbo vietos turi būti prieinamos vietiniams žmonėms, linkusiems leisti savo pinigus ir pirkti prekes/paslaugas daugiausia gyvenamojoje vietoje. Kadangi poreikių tenkinimas ir darbo vietų kūrimas būdingas daugiausiai nepalankiomis sąlygomis gyvenančioms bendruomenėms, Trečiasis Sektorius turėtų siekti sumažinti vietinius skirtumus

suteikiant paslaugas, įsigyjant prekes, įsidarbinant ir integruoti bendruomenę daugelyje didmiesčių ir kaimo vietovių.

Užimtumo galimybes pavieniams individams ir grupėms galima padidinti vystant Trečiojo Sektoriaus veiklą. Pavyzdžiui, vaikų globa daugeliui vienišų tėvų ir tiems, kurie norėtų dirbti ilgiau, padidintų užimtumo galimybes. Vietinio transporto pagerinimas palengvintų pažeidžiamoms gyventojų grupėms gauti darbą kitose vietovėse, kuriose yra darbo vietų. Užimtumas padidėtų dėl to, kad Trečiojo Sektoriaus įmonėse dirbantys žmonės būtų iš tų bendruomenių ir socialinių grupių, kurios dabar nedirba ir patiria sunkumus integravimesi į darbo rinką.

Trečiasis Sektorius potencialiai turi daug papildomų pranašumų lyginant jį su institucijomis atsižvelgiant į jų indėlį į užimtumą ir vietinį užimtumo plėtojimą.

Daug Trečiojo Sektoriaus organizacijų stiprina bendruomenės narių tarpusavio pasitikėjimą, padeda bendruomenei pačiai tvarkyti savo gyvenimą, aktyviai dalyvauti priimant sprendimus vietiniame lygmenyje.

Kadangi Trečiojo Sektoriaus organizacijos yra linkusios būti artimos toms gyventojų grupėms, kurių poreikius tenkina, tai jų prekės ir paslaugos labiau atitinka poreikius negu privataus sektoriaus organizacijų, kurios siekia pelno, arba valstybinių organizacijų, kurioms būdingas biurokratinis ir neindividualizuotas priėjimas suteikiant paslaugas. Trečiajam Sektoriui būdingas novatoriškumas. Jo lankstumas, derinamas su vietinių poreikių žinojimu, leidžia jiems išbandyti naujas paslaugų formas, idėjas, metodus, produktus. Jis gali suteikti paslaugas pagal užsakymus ir tokiu būdu modernizuoti egzistuojančią gerovės sistemą.

Trečiasis Sektorius suteikia vietiniam vystymuisi dvi naujas galimybes. Jis stengiasi vietiniame vystymesi įtvirtinti lygybės ir kitokius etinius principus. Skatina atkreipti dėmesį į įmonių tikslus, darbo organizavimą, poreikių pavertimą efektyvia paklausa, šalinti kliūtis paklausai atsirasti, pasiūlai įgyvendinti, teikti paslaugas pažeidžiamoms socialinėms grupėms, tenkinti jų darbo poreikius. Antra, kelia klausimą, kokia turėtų būti "postindustrinė" vietinio užimtumo vystymo politika ir strategija. Iškelia vietinio vystymosi tikslų ir prioritetų, sprendimų priėmimo, aktyvumo, vietinių paslaugų vaidmens vietiniame vystymesi klausimus.

Trečiasis Sektorius gali padėti kuriant naujas darbo vietas vietiniam vystymuisi vienu iš žemiau nurodytų būdų:

stimuliuodamas paklausą;

stimuliuodamas pasiūlą;
efektyviau derindamas paklausą su pasiūla.

3¹. Dirbančiųjų visuomenės pabaiga?

(Šis skyrius parengtas pagal Michaelio Bechtel straipsnį "Die Zukunft der Arbeit. Einsichten, Ansichten, Aussichten". Bonn, 2000).

Jau 1960 metais sociologė Hannah Arendt pranašavo dirbančiųjų visuomenės pabaigą. Dabar šia teze tiki daugelis socialinių mokslų mokslininkų ir specialistų. "Pagaliau mes turime pasakyti visą tiesą: nebėra kelio atgal į pilno užimtumo visuomenę", 1997 metais rašė sociologas Ulrich'as Beck'as. 70-ųjų metų pradžioje vienam nepilną darbo dieną pagal lanksčias užimtumo formas dirbančiam darbuotojui teko penki pastovūs, pilnos darbo dienos darbuotojai. 1999 metai šis santykis siekė 1:2. Po penkiolikos metų jis gali būti 1:1. Tai reiškia, kad pilnos darbo dienos vietos pakeičiamos nepilno užimtumo darbais, kuriems atlikti sudaromos lanksčios sutartys, numatančios atlikimo terminus bei vietą. Tai daryti verčia tendencingai smunkantis pragyvenimo lygis. Kaip tik išgirtoji JAV-ekonomikos "darbo mašina" leidžia suabejoti šita tendencija.

Dėl technologijų vystymosi, o ypač informacinių technologijų, prarandamos ne tik darbo vietos. Naujų technologijų įdiegimas atveria kelią globalizacijai, bet kartu perpaskirsto (pergrupuoja) bei iš naujo padalina darbą.

Globalizacija - tai daugiau negu pasaulinės prekybos išplėtimas. Keliauja ištisi gamybos faktoriai. Sutraukoma vertybių kūrimo grandinė ir gamyba išbarstoma po visą pasaulį. Globaliai veikiančios įmonės nuolat ieško po visą pasaulį tuo momentu palankiausias vietas gamybai. JAV koncernas "Gillette", pavyzdžiui, 70 procentų savo apyvartos daro už savo šalies ribų (užsienyje). Maždaug 60 po visą pasaulį išsibarsčiusių fabriku, tame tarpe ir Vokietijoje, gamina šimtus gaminių (produktų), turinčių tūkstančius versijų. Visas gaminimo procesas standartizuotas, todėl produkciją galima nepaprastai greitai pervežti. "Kiekvieną dieną", sako gamybos vadovas Edward'as F. DeGraan'as "mes mėginame surasti, kur geriausiai gaminti produktą A, kad galėtumėm jį parduoti rinkoje B." "Gillette" koncerno vadovybė pastoviai stebi keitimo kursą, kiek pakilo užmokestis už darbą, kokie pakitimai įvyko įstatymuose, kas įtakoja darbo kainą.

Robert'as Reich'as, JAV darbo ministras, pažymėjo, kad labai greitai nebebus nacionalinių produktų ir technologijų, nacionalinių įmonių ir nacionalinės pramonės. Juo labiau nacionalinio sentimentalumo. Marcus'as Bierich'as, Stutgarte įsikūrusios "Bosch" firmos priežiūros tarybos pirmininkas, aprašė dilemą, kurią turi spręsti "verslininkai, vis dažniau patenkantys į lojalumo konfliktą tarp savo tarptautinių pirkėjų ir tos (gimtosios) šalies darbininkų, profsajungų ir vyriausybių." Šį konfliktą daugelis sprendžia mažindami išlaidas savam krašte, pirkdami pigiai užsienyje medžiagas ir perkeldami gamybą į kitas šalis.

Tie, kas socialinėje rinkos ekonomikoje dirba brangiai drausdami susirgus bei bedarbystės atveju, tie greitai gali nebeatsilaikyti. Rinkos, išsibarsčiusios po visą pasaulį ir glaudžiai viena su kita susijusios, gimdo negailestingą konkurenciją dėl darbo ir atlyginimo. Ekonomika jau dabar taip susipynusi, kad kiekviena šalis konkuruoja beveik su visomis kitomis. "Tai įmonių karas", laikraštyje "Spiegel" citavo Cardiff'o verslo mokyklos profesorius ir automobilių rinkos ekspertas Daniell'is

Jones'as. "Žudikiškas kapitalizmas" (Killer) pradėjo savo pergalės žygį aplink pasaulį, netgi taip rašė "Newsweek".

Jis sulygina priklausomų darbuotojų uždarbį visame pasaulyje. Vargšai dėl to netampa turtingesni, bet lig šiol buvę pasiturinčiais pramoninių valstybių darbininkai tampa neturtingais, jei jie apleičia sugeba neprarasti darbo. "Įsidėmėkit", remdamasi "Spiegel" straipsniais stengiasi įkalti į galvą savo studentams Harvardo universiteto profesorė Rosabeht Moos Kanter, "nebėra nei vienos saugios darbo vietos. Žmonės, sėdintys kažkur pasaulyje, priiminėja sprendimus, kurie visą darbo rinką gali apversti aukštyn kojom. Kažkas kažkur šitame pasaulyje gali atimti iš jūsų darbo vietą."

Gyvenimo lygio sferoje prasidėjo lygiavos procesas į apačią. Pasaulio suskirstymas į pramonines valstybes, besivystančias (slenksčio valstybes) ir trečiąjį pasaulį netrukus bus neteisingas. Volker'is Heins'as, dirbantis Frankfurto prie Maino socialinių tyrimų institute, mano: "Kaip tik demokratinės, išsivysčiusios šalys spaudžiant globalizacijos procesams, tampa tikromis besivystančiomis šalimis, kuriose nebėra jokių pastovių struktūrų". Lester'is C.Thurow'as, Masačusets'o Technologijos instituto mokslininkas-ekonomistas, pranašauja, kad daugumoje valstybių atsiras sluoksnis, kurį Karl'as Marx'as pavadino liumpenproletariatu (deklasuotais, nusmukusiais žmonėmis). O politologas Wolfas-Dieter'is Narr'as perspėja: "Ir Vokietijos federatyvinėje respublikoje anksčiau ar vėliau atsiras vargšų gyvenamieji rajonai."

3¹.1. Įmonės keičia savo veidą

Tikriausiai baigiasi ne tik samdomo darbo epocha, kur darbininkai dirbdavo pilną darbo dieną, keičiasi ir darbo pobūdis bei organizacija. Jei tikėt prognozėmis, tai 2010 metais keturi penktadaliai viso žmonių darbo bus susiję su informacija. Tipiškos būsimos darbo formos bus konsultuoti, informuoti, tyrinėti, vystyti, organizuoti, įtraukti į tinklą, vadovauti, ieškoti, apiforminti ir taip pat kalbėtis.

Dauguma žmonių šiandien dirba funkcinėse hierarchijose (pasidalinę funkcijas), kurios atsirado industrinėse kompanijose per prievartą, nes reikėjo gaminti vis rentabiliau. Labai diferencijuotas darbo pasidalijimas ir didelės išlaidos valdymui būdingos organizacijoms, kuriose darbininkų bei paprastų tarnautojų pareigos ir jų veikimo laisvė priimti sprendimus labai ribotos, o kompleksinius sprendimus turi teisę priimti tik menedžeriai, centre sukauptos informacijos įgaliotiniai (centralizuotų žinių įgaliotiniai). Vadovų autoritetas priklauso nuo jų disponuojamos informacijos (nuo jų žinioje esamos informacijos).

Postindustrinėje visuomenėje tokia schema nebefunkcionuoja. Norint dinamiškame pasaulyje sėkmingai dirbti, įmonės administracija privalo savo "žinojimu-kaip" (Know-how) dalintis su visų lygių darbuotojais. Tik tuomet visi dalyviai galės greitai, efektyviai ir kūrybingai veikti (dirbti). Juo geriau žmonės parengiami (išmokomi), juo mažiau jiems duodama nurodymų, tuo daugiau jie turi idėjų ir gali greičiau jas pritaikyti nenumatytose situacijose. Vadovybė privalo ateityje visų pirma atlikti vieną dalyką: taip pakelti darbuotojų motyvaciją ir jų parengimo lygį, kad jie darytų ne tik tai, ką jiems sako, bet ir tai, ko jiems (dar) nepasakė.

Žmogaus faktoriaus atradimas, diskusija apie naują požiūrį į vadovavimą (menedžmentą) ir darbo organizavimo formas, kuomet žmogus savo lygmenyje gali priimti sprendimus, daugiau viešumo, atsakomybės už savo darbą, dalyvavimas veikloje - nėra atsitiktinumas, o naujų ekonominių aplinkybių, kur lemiamą vaidmenį vaidina pasikeitimas informacija, iššauktas reiškinys. Pirmiausiai 1980-iais metais

personalinio kompiuterio įsiveržimas, po to įmonių apsigijimas viduje pagal principą Client-Server-Architektūra ir pagaliau įmonėse naudojamų informacinių sistemų įdiegimas į viešas informacines struktūras sudarė prielaidas sukurti visą pasaulį apimančią informacinę struktūrą - internetą. Jis yra svarbiausia prielaida, leidusi sistemingai įgyvendinti naujus metodus gamyboje ir pakeitęs gamybines struktūras visame pasaulyje.

Smulkiai susipynusios įmonės, kurioms dabar vadovaujama iš centro, o atsakomybė decentralizuota, gali veikti pasauliniu mastu "kaip užbaigtas kūrinys." Tik pasaulyje, kuris sujungtas į vieną informacinę sistemą, gali atsirasti toks gamybos globalizavimą atitinkantis valdymas. Visa tai vėl gi verčia didinti globalizavimo mastus - iš vienos pusės gerinant gamybos procesų valdymą, iš kitos pusės turint galimybę per informacinę sistemą kombinuoti gamybos faktorius bet kurioje vietoje ir negaištant tam laiko. Taip dirba po visą pasaulį išsisklaidžiusi verslo plėtros (organizatorių, kūrėjų iniciatorių) komanda ties vienu projektu. "Virtualios įmonės" gali būti įsikūrusios vienoje šalyje, nors jos ten užsiima tik tam tikra prekybine veikla, kai tuo tarpu kiti padaliniai (skyriai) veikia kitose pasaulio dalyse.

3¹.2. Įmonių tinklai formuoja ateities darbo visuomenę (dirbančiųjų ateitį)

Šie pokyčiai akivaizdžiai skatina naujai (kitaip) panaudoti darbo jėgą. Turimos galvoje darbo formos, kurios tapo pagrindiniu individualios ekonomikos principu, nes darbo jėga panaudojama nepastoviai ir labai lanksčiai. Įmonės ribos išnyksta. Ją sudaro įvairūs laiko atžvilgiu apibrėžti ir informacinės technikos keliu bendraujantys vienetai. Dažniausiai tai - savarankiškos įmonės arba savarankiškais tapę buvusių įmonės padalinių naudos/pelno siekiantys centrai (Profit-Center). Darbo pasidalijimas teoriškai gali siekti taip toli, kad kiekvienas dirbantysis "savarankiškai" integruojamas į gamybos procesą. Didelė įmonė idealiai suskyla į tiek atskirų įmonių, kiek ji duoda žmonėms darbo.

Dar prieš 25 metus Jungtinėse Amerikos Valstijose kas penktas dirbantysis dirbo vienoje iš 500 didžiausių įmonių. 1999 m. nedaugiau kaip dešimtas. Nors didelės įmonės kontroliuoja vis didesnius pinigų srautus, tačiau jos vis mažiau kontroliuoja ekonominius procesus. Jas galima būtų pavadinti augančiais tuščiaviduriais daiktais.

To priežastis - tai, kad informacija bet kuriuo metu ir visur prieinama, dėlto smunka valdymo iš centro ir sprendimų ieškojimo vertė. Individai gali patys vadovauti ir elektroniniu keliu susitarti su kitais. Sujungimas į tinklą leidžia naujoms mažoms įmonėms pasinaudoti informacija, specialybės žiniomis ir gauti finansavimą, kas anksčiau buvo prieinama tik didelėms įmonėms. Dėlto mažos firmos, neprarasdamos lankstumo, judrumo ir kūrybiškumo (iniciatyvos), laimi daugiau negu didžiosios.

Specialistai teigia, kad informaciniai tinklai XXI-ame amžiuje taip paveiks darbo pasaulį, kaip XX-ame amžiuje - industrializacija. Tipiškoje įmonėje dirbs nuo vieno iki dešimties žmonių, o biuro patalpas ir transportą plačiai pakeis telekomunikacijos priemonės. Užteks funkcionaliai įrengto buto arba viešbučio kambario su telekomunikacine įranga. Turto kaupimas perkant lėktuvus, žemės sklypus, inventorių nebeteks prasmės. Jeremy'is Rifkin' as samprotauja: kam pirkti lėktuvus, pastatus ir mašinas, jei tai įsigyti galima lizingo keliu? Tokiu būdu, pagrindinis įmonių turtas bus dvasinis kapitalas, t.y. darbuotojų žinios, įgūdžiai, kūrybingumas ir jų vaizduotė.

Besikeičiant gamybos pobūdžiui bei darbo organizavimo formoms tradicinės

sąvokos "gamykla" ir "darbininkas" vis mažiau atitinka tradicinę sampratą. William'as Bridges'as, kurį "Wall Street Journal" XX a. pabaigoje laikė įtakingiausiu Amerikos patarėju ekonomikos klausimais, savo knygoje "Job Shift" pranašauja, jog palaipsniui išnyks įprastinės įmonių struktūros: "šių dienų pasaulio laukia didžiulis perversmas, nepaprastai iškilis kūrybiškumas ir išaugs produktyvumas. Tačiau darbas, socialiai ir teisiškai apsaugota darbo vieta, neilgai bus šitos naujos ekonominės realybės dalis. Nors ir tuomet bus daugybė darbų, tačiau darbas nebebus labai tvarkingai skirstomas ir pateikiamas kaip "supakuota dėžutė" įmonės programoje." Darbo reguliavimo sistemoms ir socialinei apsaugai, kurių pagrindas - pilna darbo diena neribotam laikui, gresia pavojus žlugti.

Bridges'as konstatuoja lakoniškai: "kova už nuolatinės darbo vietos išlaikymą tai tas pats, kas kovoti dėl kėdžių Titaniko denyje" Panašiai rašė ir "Independent" Anglijoje: "Mes visi priklausome nuo darbo vietų, darbo. Tačiau ši priklausomybė istoriškai labai jauna (nesena). Dabar globali rinka keičia darbo pobūdį ir mes privalome atsisveikinti su darbo sistemos įpročiais...mes netrukus pajusime, kad darbo vietos nepriklauso natūraliai aplinkai, kaip medžiai ar vanduo".

Savaime aišku ne visi darbai, ne visi darbo santykiai išnyks. Tačiau viena šalia kitos egzistuos visiškai skirtingos darbo rūšys. Hamburgo šių dienų gyvenimo tyrinėtojas Matthias'as Horx'as skirsto darbą į "senąjį" ir "naująjį" Ir ateityje išliks senasis darbas su garantuotu atlyginimu, pastoviais tarnybos veiklos aprašymais (pastoviais reikalavimais), leidžiantis iš anksto žinoti jo eigą ir kurio savininkai gali būti keičiami. Tačiau jis tikriausiai bus blogiau apmokamas negu šiandien. Darbuotojai, turintys naujo pobūdžio darbą, galėtų dėka informacinių technologijų atsikratyti daugelio industrinės gamybos santykių suvaržymų. Vertybių skalėje labai išaugo interesas (noras) pačiam reguliuoti gyvenimą. Rytdienos darbo pasaulį, dėsto toliau Horx' as, atstovaus karta, kuriai "dirbti norėsis ne (vien tik) dėl pinigų, bet dėlto, kad tai prasminga". Tos firmos, kurios tai pasiūlys, pritrauks geriausius darbuotojus.

Šis vystymasis dvipusis. Nors naujos darbo formos leidžia dideliu mastu rodyti asmeninę iniciatyvą, kuriai pasireikšti reikia daugiau individualių laisvių, kai kas visgi galėtų tai pavadinti savęs išnaudojimu. Tokiam darbui labiausiai tinka pirmiausia dinamiški, aukštos kvalifikacijos bei jauni žmonės. Kas nesugeba prisitaikyti prie tempo ir dažnų permainų (pokyčių), tas greitai iškrenta už borto. Jis vėl po kiek laiko pasirodo "dirbančių vargšų" tarpe ("Working Poor") , kurie Jungtinėse Amerikos Valstijose sudaro išvirkščiąją užimtumo stebuklo pusę.

3¹.3. Ko verta tradicinė darbo rinkos politika?

Pereinant į informacinę visuomenę sustiprėja jau seniai pastebimos tendencijos. Visuomenė socialiai poliarizuojasi ir segmentuojasi. Dirbantys ne su informacinėmis technologijomis susijusį darbą dabar turi aiškiai mažiau galimybių gauti gerai apmokamą darbą. Ilga bedarbystė ir kitos socialinės atskirties formos visuomenės žemiausiame sluoksnyje formuoja žmonių grupes, kurios nuolat stumiamos į visuomenės gyvenimo pakraštį. Juo stipriau pradeda reikštis naujosios ekonomikos produktyvumo potencialas, tuo mažiau ir mažiau jie turi galimybių išlipti iš tos duobės.

Virš šito segmento auga dirbančiųjų grupė, kuri - nors kvalifikuota, tačiau vargingai gyvena, nes atlieka menkaverčius darbus; jie neturi pastovaus darbo, yra samdomi arba samdomi tik tam tikram laikui. Jie turi darbą, bet pragyventi jiems iš to

darosi vis sunkiau.

Vokietijoje netrūksta bandymų ir reikalavimų - toliau reguliuoti darbo rinką arba įvesti kooperatinius mechanizmus (sąjunga už darbą) - kad vėl visi turėtų normalų darbą. Čia smarkiausiai kovoja tos ekonominės politikos šalininkai, kurių nuomone, ekonomikoje reikia orientotis į pasiūlos ir paklausos suderinamumą. Pagrindiniai, be kita ko, ginčijamasi dėl "normalaus darbo laiko" trukmės. "Jei norima toliau trumpinti normalią darbo dieną", tai darbo laiką iš naujo paskirstyti įmanoma tik atsižvelgiant į našumą", tuo įsitikinęs Peter'is Grottian'as, Berlyne gyvenantis politikos mokslų profesorius, remias tradicinę profsąjungų poziciją. Nuo 1950-ųjų iki 1994-ųjų metų vidutinis darbo laikas Vokietijoje sumažėjo nuo maždaug 2300 iki 1600 valandų. Visuomenės pasirengimas prisitaikyti prie išaugusio našumo ir moterų emancipacija yra vieni iš svarbiausių faktorių, nuo kurių priklauso užimtumas.

Valstybės kišimosi į ekonomiką šalininkai teigia, kad, užuot nenaudingai (beprasmiškai įdarbinus šimtus tūkstančių žmonių per įdarbinimo tarnybas) duodant darbą šimtams tūkstančių per užimtumo programas, jie galėtų daugiau dėmesio skirti viešojo susisiekimo sektoriui, ieškant modernesnių darbo formų: galėtų būti geriau prižiūrimas landšaftas ir miestuose palaikoma tvarka, padidintas auklėtojų skaičius bei gerinamas visuomeninių paslaugų teikimas. Tai galima būtų padaryti prailginus pirčių, bibliotekų, sporto įstaigų darbo laiką. Tačiau šių priemonių įgyvendinimui vargu ar užteks bedarbiams skiriamų lėšų. Todėl šiuolaikinėje ekonomikoje dažnai lieka neišspręstas klausimas, kokiais būdais globalizuotos ekonomikos sąlygomis perskirstyti mokesčius bei užtikrinti jų naudojimą nedarbo problemų sprendimui.

3¹.4. Visuomenės vizija

Jeigu iš tikrųjų ateityje neįmanoma išvengti darbo jėgos panaudojimo sumažėjimo, tai kaip gi turi atrodyti ta ateities visuomenė? Vis dėlto darbo apribojimas prasidėjo tik prieš 200 metų, prasidėjus industrializacijai. Tik tuomet visos kitos darbo rūšys neteko savo reikšmės, nes jos nebuvo laikomos gerovės indikatoriais. Taip, pavyzdžiui, Vokietijos namų ūkiuose buvo išdirbta dešimt milijardų darbo valandų daugiau negu pramonėje. Maždaug 1 milijonas pilnos darbo dienos darbo vietų laikytos visuomeninėmis (garbės).

Vis didesnę gyvenimo dalį žmonės dabar skiria ne darbui: prieš 100 metų žmonės 35% savo gyvenimo laiko skyrė darbui, šiandien tik 12-13%. Tendencija: mažėjanti.

"Stebuklingu ginklu" vadinamas "visuomenei naudingas darbas", "visuomeninis darbas", "darbas bendruomenei" arba pagal Ulrich'ą Beck'ą - "piliečių darbas" arba "viešasis darbas". Be valstybės ir rinkos pagalbos, "trečiajame sektoriuje" (Rifkin'o) turi būti atliekami naudingi dalykai ir paslaugos bendruomenei, kas leis žmonėms atgauti orumą ir jų veikla įgaus prasmę. Beck'as mano, kad naujos "darbuotojų bendruomenės gerovės vardan" bus naujo tipo "solidarusis individualizmas".

Ekonomistas profesorius Frithjof'as Bergmann'as gina nuomonę, kad reikia stiprinti asmeninius (privačius) ūkius ir asmeninį (privatų) darbą. Visame pasaulyje piliečiai privalo atgaivinti mainus arba "Local Employment and Trading Systems", kurie įgalintų keistis darbais ir paslaugomis. Jie galėtų dirbti su savais (nuosavais) atsiskaitymo vienetais, taigi pinigų ekonomiką papildyti laiko atsiskaitymo ekonomika. Kadangi vis labiau didėja "Lifelong Learnings"- mokymasis visą gyvenimą, tai Nacionalinė Šveicarijos Unesco komisija reikalauja mokymąsi

pripažinti darbu. Jo finansavimui amerikiečių mokslininkas - ekonomistas Milton'as Friedman'as siūlo įvesti mokslo čekius (sąskaitas).

Mokslininkas Helmut'as Saiger'is iš LunenlWestfaleno, nagrinėjęs darbo problemas ir tyrinėjęs gyventojų užimtumo ateitį, visuomenę įsivaizduoja kaip "penkių darbų visuomenę". Jis įvardija tuos penkis darbus:

1. darbas pajamoms gauti,
2. asmeninis (privatus) darbas,
3. piliečio-piliečiui darbas,
4. bendrą prasmę turintis darbas ir
5. darbas-mokymasis.

Šitą naująjį "darbo portfelį" turėtų atitikti "pajamų portfelis", kuris susidėtų iš piliečių pinigų už bendrą prasmę turintį darbą, pinigų, skirtų auklėjimui, platesnių mokymo galimybių, mokymosi čekių už tobulinimąsi, realių pajamų už asmeninį (privatų) darbą bei atsiskaitomųjų vienetų už piliečių darbą piliečiui. Tai padarytų žmones nepriklausomus nuo samdomo darbo (darbo pajamoms gauti). Reikėtų sukurti bendrą prasmę turinčio (visuomeninio) darbo infrastruktūrą. Piliečių kooperatyvams reikėtų komunalinių (municipalinių) partnerių, plataus spektro diferencijuotų pasiūlymų kolektyviniam darbui, kuris patenkintų įvairių piliečių grupių poreikius bei pripažinimo sistemos, kuri pasireikštų sertifikatų išdavimu ir kur būtų finansiškai atlyginama už darbą. Pagaliau turi būti įvesta pripažinta veiklos anapus pelną nešančio darbo kvalifikacijos kėlimo sistema.

Faktas lieka faktas: viena dalis šių nedarbinių pajamų turėtų būti suteikiama valstybės - persikirstymo keliu. Kai piliečiai prisiims patys sau daugiau užduočių, tikisi Saiger'is, tai valstybei sumažės krūvis (našta). Daugiau lėšų turėtų būti skirta piliečių darbui finansuoti, o ne aprūpinimo (socialinės paramos) administravimui. Saiger'io nuomone, likusius pinigus piliečio-piliečiui darbui apmokėti, galima gauti tiesiogiai mainantis darbais (už piliečio-piliečiui darbą galima atsilyginti per tiesioginius mainus), ko pasėkoje atsirastų antroji darbo rinka. "Jeigu Vokietijoje kiekvienas namų ūkis tik keturias valandas per savaitę naudotųsi kitų privačių ūkių paslaugomis, pavyzdžiui, padėtų atsiliekantiems moksle arba prižiūrėtų senus žmones, tai ši nauja piliečių darbo forma užimtų tiek vietas darbo rinkoje, kas atitiktų keturis milijonus nuolatinių (pilnos darbo dienos) darbo vietų." Naujas darbo pasidalijimas ir naujos "paslaugų grandinės" tarp pramonės, valstybės ir piliečių, tikisi Saiger'is, leis atsirasti visai naujoms pramonės ir prekybos šakoms bei tuo pačiu susikurs visai naujo pobūdžio darbo vietas.

Visi šie samprotavimai turi vieną bendrą bruožą: čia kalbama ir turima galvoje ne tas darbas, už kurį pastoviai gaunamas atlyginimas, bet taip pat "piliečių darbas", už kurį turi būti atlyginama, bet nemokama. Vietoj užmokesčio materialinis priedas prie socialinės paramos atrodo truputį per menka motyvacija. Tai konstruktas, kuriam dauguma ekonomistų nenori pritarti. Vokietijos ekonomikos tyrimo institutas (DIW) pažymi, kad reikėtų apsispręsti: arba tai "piliečių darbas", arba ne. Jeigu taip, tai reikėtų už jį ir "mokėti normalų atlyginimą". Kitaip bus atidarytas tik naujas pigaus darbo sektorius.

Tai paliečia be galo jautrią vietą~ supratimas apie "trečiąjį sektorių". Manoma, kad tai visuomenei naudingas socialinis aprūpinimas, imantis iniciatyvos patiemis sau padėti, ir visuomenei naudingas darbas, kurį organizuoja valstybė (darbas socialinės paramos gavėjams), darbų mainai, pagalba kaimynams ir kitos netgi šešėlinės ekonomikos darbo formos. Tuo remiantis, žymią "trečiojo sektoriaus" dalį jau sukūrė darbo rinkos vystymasis, vykdoma darbo rinkos politika ir valstybės pasitraukimas iš

socialinių ir viešojo buitinių paslaugų tiekimo sektoriaus.

Remiantis Vokietijos ekonomikos tyrimų instituto išvadomis, kas trečias suaugęs žmogus dirba visuomeninį darbą. Šimtai tūkstančių socialinės paramos gavėjų dirba "visuomenei naudingą darbą", šimtus tūkstančių bedarbių įdarbina darbo biržos, sutelkdamos jiems - socialinės paramos gavėjams - tokius darbus, kur jie dirba iš "visuomeninio intereso". Judėjimai, protestuojantys prieš socialinę neteisybę, sukūrė naują ekonomikos nišą - išgyvenimo ekonomiką. Bedarbiai auklėtojai, mokytojai arba senelių prižiūrėtojai dirba visuomeniniais pagrindais, be atlyginimo ir teisiškai neapsaugoti kaip tik tose vaikų priežiūros vietose, mokyklose ir globos įstaigose, iš kurių jie buvo atleisti. "Piliečių darbas" (viešasis darbas), kritikų nuomone - tai viešųjų paslaugų tiekimo sferos darbų perkėlimas į nereguliuojamą nulinio atlyginimo sektorių (kur nemokamas atlyginimas). Susitaikoma su tuo, kad tokiu būdu priverstinai smunka didelės gyventojų dalies pragyvenimo lygis.

Kas gi privalo dirbti "piliečių darbą"? - Ulrich'as Beck'as mano, kad tai turėtų būti žmonės, kurie laikinai neturi darbo, jaunuoliai prieš profesijos įsigijimą, mamos, pasibaigus vaiko auginimo atostogoms, dar nesantys pensijoje vyresnio amžiaus žmonės. Jis nori "viešojo darbo" dėka sukurti virš trijų milijonų naujų darbo vietų. Tačiau vargu ar įmanoma sulaukti šitokio stebuklo, kad žmonės savanoriškai dirbtų visuotinės gerovės labui. Visuomeniniu darbu, kaip nustatė DIW (Vokietijos ekonomikos tyrimų institutas), užsiimama išimtinai laisvalaikiu, po samdomojo (pagrindinio) darbo. Veltui bus ieškoma bedarbės mamos arba socialinės paramos gavėjo, kuris norėtų savo noru (nemokamai) dirbti "viešuosius darbus".

Iš tikrųjų šiandien bedarbiai ir socialinės pašalpos gavėjai nudirba daug darbų pagal valstybines užimtumo programas, už kurį jiems nemokama arba mokama labai nedaug, - tik truputi daugiau negu jų socialinė pašalpa. Apie savanoriškumą, kaip pabrėžia Ulrich'as Beck'as ir Jeremy'is Rifkin'as, čia negali būti jokios kalbos. Darbas bendruomenei praktiškai greitai virsta sąlyga valstybiniam transferui gauti. Tuo remiantis nestebina nieko, kad "bendruomenei naudingas darbas" Jungtinėse Amerikos Valstijose laikomas visuotine pareiga ir užima pagrindinę vietą vykdant "socialinės paramos reformas".

Kai kurie piliečių darbo užtarėjai i tai žvelgia ne taip siaurai. Pagal "trijų pakopų modelį", kurį Romos klubui (Club Of Rome) paruošė buvęs vadybininkas Orio Giarini's ir patarėjas ekonomikos klausimais Patrick'as Liedtke, bedarbiai ir socialinės pašalpos gavėjai privalo atidirbti socialinėje sferoje 20 valandų. Jie privalo tai padaryti, jei nori gauti minimalias pajamas. Taip pat ir Bremeno socialinių mokslų atstovė Sibylle Tonnies be ceremonijų propaguoja sukarintos darbo tarnybos atgimimą.

Skeptiškai priimant "piliečių darbo" idėją, nereikėtų pritarti negatyviems vertinimams, jog jis nėra įmanomas. Juk nėra klaidinga, vykdant politinius pertvarkymus ir esant tam tikroms infrastruktūrinėms sąlygoms, remtis pilnamečiu, atsakingai bei solidariai veikiančiu piliečiu. "Piliečių darbo" įgyvendinimo ribos šiandien veikia priklauso nuo valstybės veiksmų ekonomikos srityje. Rifkin'o, Beck'o arba Saiger'io nuomone, be tvirtų ilgalaikių valstybės investicijų "trečiasis sektorius" nepajudės. Norint visa tai įgyvendinti reikia iš esmės pertvarkyti visą mokesčių ir socialinės apsaugos sistemą.

Globalizacija ir su tuo susijusi konkurencija atėmė iš valstybės visus svertus šiems pertvarkymams įgyvendinti. Ji nebegali laisvai tvarkytis su savo pajamomis, nes bet koks perpaskirstymas blogai atsiliepia nacionalinės ekonomikos patrauklumui ir tuo pačiu veikia užimtumą. Tarptautiniu mastu siekiama mažinti valstybės kvotą ir jos

kišimąsi. Tačiau dar niekas įtikinamai neatsakė į šį visus dominantį klausimą: kaip valstybė galėtų atgauti veikimo laisvę, norėdama paremti socialiai orientuotus politinius sprendimus.

4. EKONOMINIS AUGIMAS IR BESIPLEČIANČIOS GALIMYBĖS

Ekonominio augimo susiejimas su žmonių poreikius atitinkančių užimtumo galimybių plėtimu turėtų būti laikomas svarbiausiu politiniu tikslu visose šalyse. Jis turėtų virsti globaliniu tikslu. Bet pasaulio šalių ekonomikos ir užimtumo analizė rodo, kad prieinamų darbo vietų skaičius mažėja. Mažėja ir užimtumo garantijos. Vis didesnę užimtumo dalį sudaro nevisiškas užimtumas pramoninėse šalyse bei neoficialus darbas besivystančiose šalyse. Trys ketvirtadaliai naujai sukuriamų darbo vietų Pietų Amerikoje priklauso neoficialiam sektoriui.

Rytų Europos ir NVS šalyse žmonės ilgai jautėsi saugūs ir turėjo užimtumo garantijas, tačiau prasidėjus privatizaciniams procesams staiga atsidūrė didėjančio nesaugumo ir nedarbo akivaizdoje. Netgi tose šalyse, kuriose stebimas ekonominis augimas, atlyginimai mažėja. Penkiose ekonomiškai stipriausiose Rytų Europos šalyse - Čekijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, Slovakijoje ir Slovėnijoje 1994 metais užregistruotas ekonominis augimas sudarė vidutiniškai 3-5%. Išskyrus Čekiją, 1994 metais ir 1995 metų pradžioje vidutiniai atlyginimai šių šalių pramonės įmonėse sumažėjo.

Jokioje kitoje šalyje užimtumo garantijos nėra tokia aštri problema kaip JAV, kuriai būdingi ekonominis augimas ir žemas nedarbo lygis.

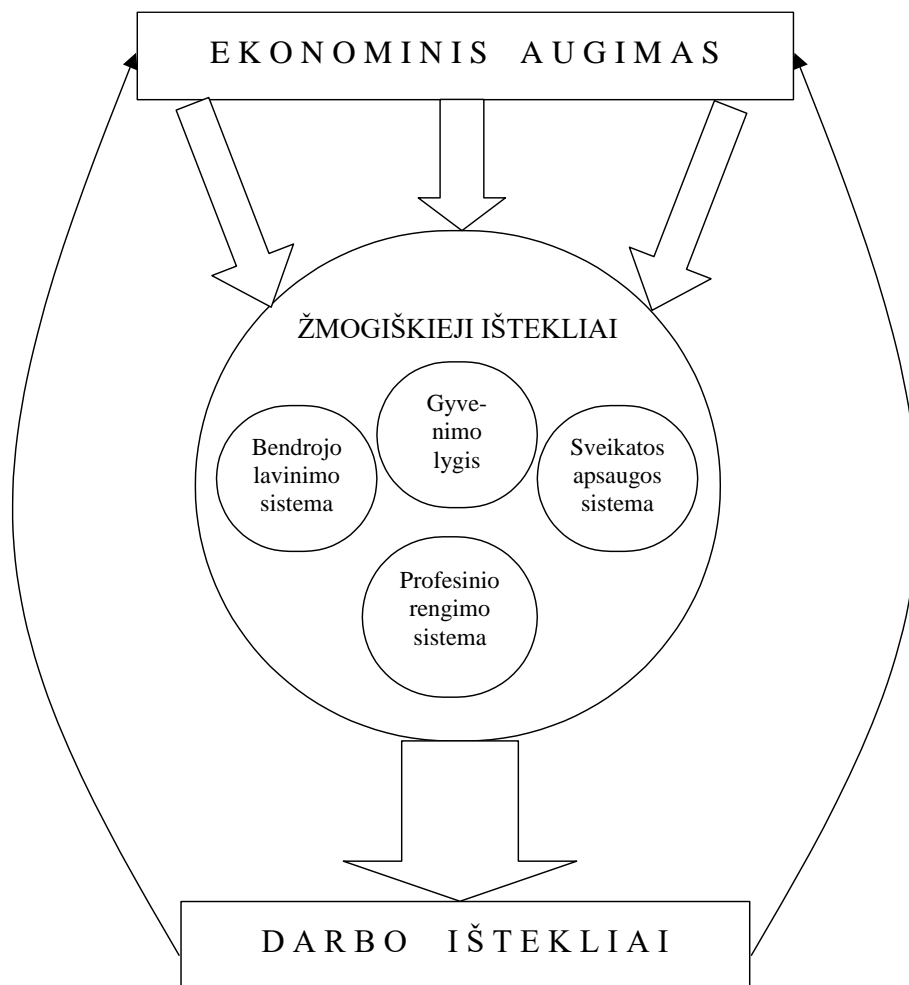
Nedarbas šiandien yra ne tik ekonominio augimo problema, ypač išsivysčiusiose šalyse. Sena prielaida, kad ekonominis augimas automatiškai padeda augti užimtumui ir atlyginimams, darosi vis labiau abejotina. Darosi neaišku, kodėl nedarbas auga ir užimtumo garantijos mažėja, jeigu auga BVP? Atskiri ekonomistai grandies, jungiančios ekonominį augimą su užimtumu susilpnėjimą arba visišką nutrūkimą tapatina su "darbo pabaiga". Tad ar ekonominis augimas šiuolaikinėje ekonomikoje didina žmonių galimybes? Vėl grįžtame prie klausimo ar nedarbo augimas yra neišvengiama realybė?

Užimtumo galimybės didėja, jeigu jos auga sparčiau negu darbo jėga. Nors tai gali atrodyti labai paprasta, bet laisvų darbo vietų skaičiaus augimas reiškia didesnes galimybes žmonėms rasti darbą. Devintajame dešimtmetyje atliktų tyrimų rezultatai, gauti remiantis 69 šalyse surinktais duomenimis, leidžia daryti dvi pagrindines išvadas.

Pirma, užimtumo galimybių augimas tampriai ir tiesiogiai susijęs tiek su BVP, tenkančiu vienam gyventojui, tiek su žmogaus plėtros indekso augimu. Metinio BVP padidėjimas 1 procentiniu punktu atitiko užimtumo galimybių padidėjimą 0,18 procentinio punkto. Savo ruožtu žmogaus plėtros indekso padidėjimas 1 procentiniu punktu atitiko užimtumo galimybių padidėjimą 0,09 procentinio punkto. Šie rezultatai rodo, kad užimtumo galimybių augimas priklauso nuo ekonominio augimo ir nuo pagrindinių žmogaus galimybių padidėjimo.

Tačiau ekonominis augimas nebūtinai ir ne automatiškai virsta užimtumo galimybių padidėjimu - būtina imtis tam tikrų priemonių. Šalims su panašiu pajamų, tenkančių 1 gyventojui, augimo greičiu buvo būdingi skirtingi užimtumo galimybių augimo rodikliai. Kitaip sakant, tą patį užimtumo galimybių padidėjimą gali sukelti tiek lėtas, tiek greitas ekonominis augimas, tenkantis 1 gyventojui.

2 schema. Ekonominio augimo įtaka žmogiškųjų išteklių plėtrai

Antra vertus, tik trečdaliui šalių iš minėto tyrimo pavyko ekonominį augimą suderinti su užimtumo galimybių padidėjimu. Kitose 19 šalių užimtumo galimybės mažėjo nepaisant augančių pajamų, pavyzdžiui, Pakistane, kurio ekonomikos augimo greitis sudarė daugiau negu 3% per metus. 23 šalyse pajamų, tenkančių 1 gyventojui lygis nukrito, todėl nereiktų stebėtis, kad daugelyje jų užimtumo galimybės neatitiko ekonomikos augimo. Tačiau kai kuriose šalyse užimtumo galimybės didėjo. To pasiekti buvo įmanoma tik žymiai padidinus mažo našumo darbo vietų skaičių.

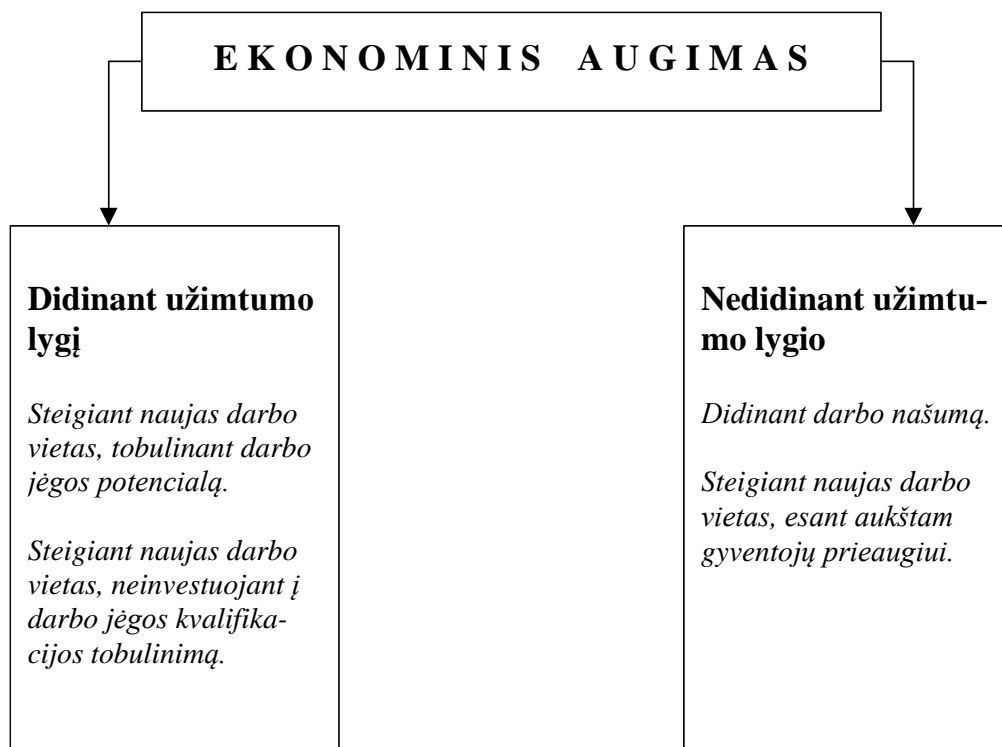
Net tose šalyse, kur užimtumo galimybės didėjo, darbo vietų skaičiaus augimas galėjo būti nepakankamas, kad patenkintų užimtumo augimo poreikius, ypač miesto vietovėse. Šios tendencijos taip pat rodo, kokias pasekmes sukelia gyventojų skaičiaus besivystančiose šalyse augimas. Daugeliu atvejų ekonominį augimą be atitinkančio jį darbo vietų skaičiaus didėjimo lydėjo užimtumo augimas, tačiau ne toks greitas, kad atitiktų darbo jėgos augimo greitį - pavyzdžiui, Indijoje, kur

užimtumas padidėjo 2%, Pakistane (3,5%), Kolumbijoje (3%). Daugeliui šalių, kuriose darbo vietų skaičius augo didėjant BVP ir našumui, būdingas žymus darbo jėgos prieaugis, pavyzdžiui, Botsvanoje (3,4%), Turkijoje (3%), Malaizijoje (2,9%) ir Čilėje (2,7%).

Našumo augimas būtinas pastoviam BVP bei atlyginimų augimui užtikrinti. Našumo padidėjimas buvo užregistruotas beveik visose šalyse, kurioms pavyko suderinti ekonominį augimą su užimtumo galimybių didėjimu. Tai idealus scenarijus: pastovus ekonominis augimas didina užimtumo galimybes, mažindamas nedarbą ir dalindamas našumo padidėjimo teikiamą naudą augančiam dirbančiųjų skaičiui. Tačiau našumas augo ir kai kuriose šalyse, kuriose ekonominį augimą lydėjo darbo vietų skaičiaus mažėjimas, tokiose besivystančiose šalyse kaip Kolumbija, Indija, Pakistanas, Šri Lanka ir Zimbabvė, bei išsivysčiusiose šalyse - Austrijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Norvegijoje ir Švedijoje. Šioje situacijoje pajamų ir našumo augimu naudojosi tik tie laimingieji, kurie turėjo darbą, tuo tarpu nedarbas augo ir skirtumai tarp dirbančiųjų ir nedirbančiųjų gilėjo. Švedijoje pajamos, tenkančios 1 gyventojui išaugo 1,7%, našumas 1,5%, o užimtumas 0,5%. Tačiau darbo jėgai išaugus 1%, užimtumo galimybės sumažėjo 0,5%.

Bendras darbo našumas šalyje gali augti netgi stagnacijos ir nedarbo atveju - mažėjant žemo našumo darbo vietų skaičiui. Tokia našumo padidėjimo teikiama nauda įgyjama užimtumo sumažėjimo sąskaita - taip dažnai atsitinka su stabilizacijos procesais, kai sutinkame iškentėti šios dienos skausmą tam, kad rytoj būtume sveiki.

3 schema. Ekonominio augimo galimybės

Nėra abejonų, kad ekonominis augimas yra pagrindinis užimtumo galimybių didėjimo veiksnys, bet tai nėra viskas. 27 šalys, kurios ekonominį augimą suderina su užimtumo galimybių didėjimu, apima 12 išsivysčiusių šalių, kurioms būdingas nuosaikus ekonominis augimas, tarp jų Kanada, Šveicarija ir JAV. Likusios yra daugiausiai aukštai išsivysčiusios Rytų Azijos šalys bei Čilė, Kinija⁸, Turkija.

Šioms besivystančioms šalims buvo būdingas didelis ekonominis augimas (daugiau negu 3% per metus), bet jų ekonominio augimo strategija remiasi palankiais sektoriais, kuriems būdingos didelės galimybės tiek darbo vietų kūrimo, tiek ir našumo augimo sferose. Kai kurios jų, tokios kaip Korėjos respublika, Singapūras, ėmė taikyti šią strategiją gerokai anksčiau prieš devinto dešimtmečio pradžią, ir sėkmingai sumažino nedarbą. Kitas svarbus elementas greitas dirbančiųjų kvalifikacijos augimas.

Todėl ekonominio augimo poveikio pobūdis - didina jis užimtumo galimybes ir padeda žmogaus raidai ar ne - priklauso ne tik nuo augimo greičio, bet ir nuo jo savybių. Tai priklauso nuo to, kas gaminama, kieno ir kaip; nuo produkcijos ir ją

⁸ 1980-2000 metų pokyčiai Kinijos ekonomikoje leido padidinti gyventojų užimtumą, gyvenimo lygį bei išplėsti socialines garantijas. Kinijos ekonominė politika galėtų būti aktyviau analizuojama ūkio transformacijos šalyse, t.t. Lietuvoje.

gaminusios technologijos atitikimo, nuo produkcijos organizavimo ir nuo tokių našumą sąlygojančių turtų, kaip žemė ir finansinis kapitalas paskirstymo. Visa tai lemia generuojamo užimtumo apimtį bei rūšį ir priklauso nuo šalies vyriausybės politikos.

Siekdamos augimo šalys gali pasirinkti - augimą, kuris žymiai padidintų užimtumo galimybes arba augimą, kuris mažai jas padidintų (žr. 3 schemą) arba apskritai nebūtų su jomis siejamas, augimą, kurio dėka kyla atlyginimai ir augimą, kuris mažina juos; augimą, gerinantį darbo sąlygas ir augimą, kuris nesirūpina jomis; augimą, kuris užtikrina pragyvenimą ir augimą, kuris daro gyvenimą nepatikimu. Trumpai kalbant, šalys gali pasirinkti augimą, kuris pagerina užimtumo galimybių kokybę ir kiekybę ir augimą, kuris to nedaro.

Darbo kokybė yra ypatingai svarbi. Pasaulyje dar daug yra sunkaus, išnaudojamo ir pavojingo darbo - kuris yra labiau našta negu palaima. Vaikų darbas yra ypatingas tokio eksploatuojančio darbo atvejis. Kad darbas padėtų žmogaus raidai, jis privalo būti kūrybingas, garantuotas ir nepavojingas, turėtų atitikti žmonių pasirinkimams ir siekiams. Tais atvejais, kai pastovus ekonominis augimas būdavo derinamas su užimtumo galimybių didėjimu, didelis ekonominis augimas virsdavo ne tik didesniu darbo vietų skaičiumi, bet ir aukštesniais atlyginimais. 1960-1990 metais realūs atlyginimai Pietų Korėjos Respublikoje padidėjo beveik 8% per metus. Tuo pačiu metu greitai augo išsilavinusių žmonių skaičius. Gamyba vis daugiau koncentravosi aukštesnės kvalifikacijos reikalaujančiuose ir geriau apmokamuose sektoriuose. Tokie pasikeitimai tapo įmanomi geresnio dirbančiųjų mokymo, kvalifikacijos kėlimo, investicijų tyrimams ir vystymuisi bei technologijos progreso dėka.

Toks ekonominio augimo mechanizmas - visiško užimtumo ir augančių atlyginimų - buvo viena iš skurdo ir nelygybės mažinimo, lydėjusio didelį augimą Japonijoje, Pietų Korėjos Respublikoje ir Singapūre priešasčių.

Tokia patirtis kontrastuoja su Pietų Amerikos šalių - Brazilijos, Čilės, Kolumbijos, Kosta Rikos ir Meksikos patirtimi. Šioms šalims 1960-1980 metais taip pat buvo būdingas aukštas ekonominis augimas, svyruojantis nuo 2,5% iki 8,7% per metus, tačiau devintajame dešimtmetyje situacija pasikeitė.

Užimtumas augo šiuolaikinės gamybos sektoriuje, tačiau ne taip greitai, kad absorbuotų augančią darbo jėgą. Užimtumas augo ir paslaugų sektoriuje, o neoficialiame sektoriuje augo eksponentiškai. Tačiau dauguma darbo vietų šiuose sektoriuose nepasižymėjo darbo našumu, nedidino darbo rinkos segmentacijos - tarp šiuolaikinio sektoriaus su gerai apmokamomis darbo vietomis bei geromis darbo sąlygomis ir neoficialaus sektoriaus, paslaugų sektoriaus ir žemės ūkio, kuriuose darbo našumas buvo žymiai mažesnis. 1960 metais Meksikoje darbo našumas tenkantis vienam dirbančiajam žemės ūkyje sudarė 20% našumo, tenkančio vienam dirbančiajam pramonėje, 1980 metais - 21%, 1990 metais - 28%. Bet netgi aukštesnis jo lygis 1990 metais yra žymiai mažesnis palyginus su 57% Korėjos Respublikoje tais pačiais metais. Šis augimo mechanizmas neskatina mažinti nelygybės.

5. STRATEGIJOS, PADEDANČIOS DERINTI EKONOMINĮ AUGIMĄ SU UŽIMTUMO DIDINIMU⁹

Nėra jokio universalaus recepto, kuris nurodytų, kaip reikia derinti ekonominį augimą su užimtumo galimybių didinimu kuriant žmogiškųjų išteklių plėtrai palankią ekonominio augimo strategiją. Tačiau sėkmingai su šia užduotimi susidorojusių šalių patirtis rodo kai kuriuos svarbesnius elementus, kuriuos galima derinti tokioje strategijoje.

1. Aiškus politinis įsipareigojimas siekti visiško užimtumo

Užimtumo kūrimas buvo sėkmingesnis tose šalyse, kuriose jo buvo siekiama apgalvotos strategijos dėka. Užuoat manę, kad užimtumo problema išsispręs pati, politiniai lyderiai tose šalyse įvardino ją pagrindiniu politikos tikslu.

Grįžkime į 1947 metus, kai pasaulio lyderiams nedavė ramybės prisiminimai apie masinį nedarbą ir alkanų žmonių žygius 1930 metais bei to pasekmės Europai. Tad, po Antro Pasaulinio karo, visiško užimtumo garantavimas buvo nacionalinės ir

⁹ Skyrius parengtas pagal 1996 JTVP pranešimo apie žmogaus socialinę raidą pasaulio šalyse medžiagą.

tarptautinės politikos svarbiausias uždavinys. Šie lyderiai nedarbą laikė pavojumi tiek individo pragyvenimui, tiek taikai pasaulyje bei saugumui.

Žmogaus Teisių Deklaracijoje atskirai kalbama apie teisę į darbą. 23 straipsnis pažymi, kad “kiekvienas turi teisę dirbti, laisvai pasirinkti darbą, turėti tinkamas darbo sąlygas ir būti apsaugotas nuo nedarbo”. TDO 122 Konvencija apie užimtumo politiką papildė šį teiginį iškeliant “visišką, našų ir laisvai pasirenkamą užimtumą” kaip pagrindinį politinį tikslą.

Šalys, kurios sėkmingiau sprendė užimtumo galimybių didinimo problemą, nurodydavo užimtumo augimą kaip politinį tikslą ir laikė jį sudėtine ekonominio augimo strategijos dalimi. Svarbiausia, jos įsipareigojo siekti šio tikslo tol, kol jis bus pasiektas. Japonija ir Švedija, kurių nedarbo lygis buvo žemiausias tarp išsivysčiusių šalių ekonominių pakilimų ir smukimų metu, buvo įsipareigojusios valstybiniu mastu - vyriausybinio, politinio, profsajungų ir darbdavių - ginti užimtumą.

Užimtumui suteikiamas prioritetas lemdavo vystymo strategijos pasirinkimą ir versdavo keisti anksčiau numatytus politinius sprendimus. 7 dešimtmečio pradžioje susidūręs su nedarbu Singapūras priėmė vystymo strategiją, besiremiančią darboimlomis gamybos šakomis. Kinija pakeitė investavimo į kapitalą politiką investavimo į darboimlų gamybą, ypač į eksportą ir privataus sektoriaus bei kaimo regionams būdingos veiklos plėtimą politika. Buvo pakeista žemės ūkio politika, skatinant mažų šeimos žemės sklypų naudojimą.

Užimtumas turėtų tapti vienu svarbiausių ekonominio valdymo uždavinių, integruojančiu šalies ekonominę, socialinę ir net užsienio politiką.

2. Greitesnis užimtumo sąlygojamas augimas

Šalys, kurios derino ekonominį augimą su užimtumo galimybių plėtimu, rinkosi augimo strategijas, ankstyvose vystymosi stadijose besiremiančias darboimliais sektoriais, kai buvo darbo perteklius. Jos ieškojo sektorių, kuriuose geriausiu būdu galima būtų panaudoti darbą, reikalaujantį nekvalifikuotos arba mažai kvalifikuotos darbo jėgos ir taikė įvairius politikos instrumentus, kad skatintų juos.

Tačiau darboimlūs žemos kvalifikacijos reikalaujantys sektoriai nepadidina nei našumo, nei pajamų. Ilgalaiškės vystymosi strategijos turėtų stengtis pereiti nuo mažos

kvalifikacijos reikalaujančių, žemo našumo sektorių prie aukštos kvalifikacijos, aukšto našumo sektorių. Remdamasis 1979 metų Naująja Ekonominė Politika Singapūras priėmė strategiją pramonės restruktūravimui, pereidamas prie tokių veiklos sferų, kurios reikalauja sudėtingesnės technologijos aukštesnės pridėtinės vertės produktams, tokiems kaip puslaidininkiai ir ryšių įranga.

Šalys, turinčios nevienodus išteklius bei esančios skirtingose išsivystymo pakopose, suvoks, kad užimtumo kūrimui palankūs ir skirtingi sektoriai. Profesijos, darbo perteklius ir atlyginimai yra pagrindiniai veiksniai, nulemiantys pasirinkimą. Eksportinių prekių paruošimas buvo svarbiausias daugelyje sėkmingų šalių - Kinijoje, Malaizijoje, Mauritius ir Korėjos Respublikoje. Šis sektorius sukuria daug darbo vietų santykinai žemą kvalifikaciją turintiems dirbantiesiems ir moterims, jis turi papildomą pranašumą skatindamas greitesnę mokymąsi ir technologijos pažangą negu, sakykime, kalnakasyboje. Programinė įranga ir duomenų apdorojimas buvo darbo vietas kuriantys sektoriai paskutiniame XX a. dešimtmetyje.

Kitos darboimlios veiklos sferos yra infrastruktūros kaimo vietovėse vystymas ir žemės ūkio produkcijos perdirbimo pramonė. Tai absorbuoja daug darbo, dažnai santykinai nekvalifikuoto, ir kuria darbo vietas neturintiems kaimo vietovėse.

Japonijoje netgi šiandien daugiau negu 60% dirbančiųjų dirba firmose su 100 ar mažesniu skaičiumi dirbančiųjų. Greito ekonominio augimo šalyse pastoviai atsirasdavo tokios mažos firmos, kadangi vyriausybės politika rėmė darboimlias, smulkias įmones specialiomis kreditavimo lengvatomis ir ginamaisiais vyriausybiniais nutarimais.

Priešingai, daugelis šalių remia kapitalo reikalaujančius sektorius, tokius kaip kalnakasyba, arba mechanizuotus ūkius (Lietuvoje - stambius prekybos tinklus), o ne mažus šeimyninius verslus. Tokių priemonių rezultatas - dviguba ekonomika, su moderniu sektoriumi, integruotu į globalinę ekonomiką, egzistuojančiu šalia žemo našumo neoficialaus sektoriaus.

Daug šalių taiko strategijas, kurios kliudo kurti darbo vietas. Pavyzdžiui, Pakistane pramonės vystymas nereiškė darbo vietų padidėjimo iš dalies todėl, kad smulkios pramonės šakos buvo diskriminuojamos kreditavimo prasme. Stambios pramonės šakos, naudojančios kapitaloimlias technologijas, buvo pagrindiniai fondų gavėjai.

3. Pastovios investicijos į žmones - kvalifikacijų, našumo ir atlyginimų kėlimas

Nepakanka kurti laisvas darbo vietas. Tikslas turėtų būti siekimas padidinti visų dirbančiųjų atlyginimus ir našumą, palaipsniui įsisavinant aukštesnias technologijas ir pereinant prie sektorių reikalaujančių aukštesnės kvalifikacijos. Efektas turėtų pasireikšti kopimu atlyginimų ir našumo didėjimo kopėčiomis keliant kvalifikaciją ir palaipsniui plečiant užimtumą didesnio našumo sektoriuose. Šios naujos darbo vietos turėtų atitikti naujas specialybes: užimtumo augimas ir žmonių galimybių (kvalifikacijos ir profesinio paruošimo) didinimas turėtų būti derinami parpusavyje.

Atlyginimams augant, šalims būtina pastoviai kelti gyventojų kvalifikacijas ir tobulinti technologiją bei pereiti nuo nekvalifikuoto darbo reikalaujančių produktų gamybos prie kvalifikuoto darbo reikalaujančių produktų.

Kopimas yra sunkus. Aukštai kvalifikuoto darbo pasiūlos didėjimas reikalauja brangiai kainuojančio tretinio (universitetinio ar neuniversitetinio) išsilavinimo. Jis taip pat reikalauja atitinkamų tyrimų ir analizės, ir reikalauja, kad darbo vietos būtų prieinamos baigusiems aukštąjį mokslą, kad šie galėtų įgyti įgūdžius ir patyrimą.

Šalys, kurioms būdingas aukštas užimtumo lygis, daug investavo į žmogiškųjų galimybių plėtrą - pradedant baziniu išsilavinimu ir sveikata baigiant techniniu išsilavinimu, tyrinėjimais ir tęstiniu mokymu. 1970-1980 Korėjos Respublika investavo 160 JAV dolerių asmeniui per metus švietimo ir sveikatos apsaugos sferose, Malaizija - 150 dolerių, Indija, priešingai, investuoja tik 14 dolerių, Pakistanas 10 dolerių, Bangladešas - 5 dolerius. Be formalaus išsilavinimo, reikalingas tolimesnis kvalifikacijos kėlimas, būtinas našumui didinti, profesinio rengimo institucijose ir tyrimų sferoje. Šiuo metu Azijoje mokslininkų, susijusių su technologijomis ir plėtra (R&D) yra 1,23 milijono daugiau negu Europoje (1,1 milijono) arba Šiaurės Amerikoje (0,9 milijono), tačiau mažiau negu NVS šalyse (1,7 milijono). Tačiau svarbiausia yra dirbančiųjų mokymas darbo vietoje, kad jie galėtų įvaldyti nuolat besikeičiančią technologiją ir pastoviai didinti kūrybines savo galias bei našumą. Japonų automobilių pramonės konkurentabilumą, pavyzdžiui, labiausia lemia valdymo technika ir dirbančiųjų mokymas pas darbdavį. Technikos, egzistuojančios pramonėje - tokios kaip "kokybės rateliai" kurios mobilizuoja dirbančiųjų kūrybingumą siekiant pagerinti našumą - dabar plinta tarptautiniu mastu.

4. Užimtumą skatinančios ir kitokios priemonės darbo rinkoje

Darbo rinkos nefunkcionuoja taip sklandžiai kaip prekių rinkos. Būtina padėti žmonėms prisiderinti prie besikeičiančių darbo rinkų, o darbo rinkoms prisiderinti prie žmonių poreikių.

Vyriausybės priemonės darbo rinkoje tradiciškai buvo orientuotos į valdymą. Kai kurios jų - tokios kaip atleidimo mokestis (išeitinės pašalpos), arba minimalus atlyginimas nesiderina su darbo rinkos tikrove - turėjo priešingą efektą darbo vietų kūrimui. Tačiau darbo įstatymai, garantuojantys padoringas darbo sąlygas ir draudžiantys išnaudojimą, dabar reikalingi kaip niekada. Be to, vyriausybė turėtų imtis griežto padėjėjo vaidmens, kad padėtų prisiderinti prie didėjančių informacijos srautų ir skatintų pakartotinį dirbančiųjų mokymąsi Globalinės konkurencijos kontekste pastovus kvalifikacijos kėlimas siekiant prisiderinti prie technologinių pokyčių yra netgi svarbesnis.

Dirbančiųjų pakartotinas mokymas gali būti skatinamas ne tik per valstybines mokymo programas, bet ir per finansines schemas, tokias kaip specialūs fondai. Valstybinės užimtumo subsidijavimo schemas - tokios kaip viešųjų darbų schemas - suvaidino svarbų vaidmenį skatinant užimtumo augimą tokiomis skirtingomis sąlygomis, kurios buvo Čilėje 8 dešimtmetyje ir Indijoje nuo 1972 metų.

Užimtumo politika buvo viena iš sėkmingo Švedijos pokarinio vystymosi atramų. Valstybė išlaikė žemą nedarbo lygį skatindama dirbančiuosius pereiti į naujus sektorius ir gyvenvietes ir prisitaikyti prie besikeičiančio ekonominio poreikio. Tačiau buvo taikomos specialios mokesčių privilegijos padrašinti kompanijas atidėti galimybes turėti pilną vėlesniam laikui, kai prasidės smukimas. Tačiau aukšti mokesčiai Švedijoje 9 dešimtmetyje apribojo ekonominį augimą.

Prisiderinimo prie darbo rinkos švelninimas nėra tik vyriausybės reikalas, bet ir darbdavių atsakomybė. Sutartys, kurias sudaro dirbantieji su darbdaviais, gali garantuoti, kad darbo sąlygos gerbtų dirbančiojo orumą. Be vyriausybės pastangų dažnai sunku yra užtikrinti aukštą darbo sąlygų kokybę.

Švedijoje buvo tvirtas susitarimas tarp dirbančiųjų ir darbdavių: profsąjungos buvo stiprios, santykiai su darbdaviais buvo harmoningi, santykinai nedaug streikų. 1995 metais sutartys tarp dirbančiųjų ir darbdavių Japonijoje sudarė didelę dalį išlaikant nedarbo lygį, mažesnę nei 3%, nepaisant verslo ciklų. Užimtumo visą gyvenimą sistema didelėse kompanijose prisidėjo prie tokio stabilumo, su bonusais

(apmokėjimas už darbą per kreditą) leidžiančiais lankstų išmokėjimą prisiderinant prie verslo plėtros. Sistema remiasi ne tik teisėtu kontraktu, bet taip pat pasitikėjimu ir tikėjimu - socialiniu kapitalu - tarp dirbančiųjų ir darbdavių. Tuo tarpu, kai dauguma apžvalgininkų pranašauja šios sistemos žlugimą, ji tebėra dominuojanti užimtumo forma Japonijoje stambaus masto darbdaviams.

Žmogiškųjų išteklių valdymo modeliai, taikomi skirtingose Europos šalyse.

Šiauriskasis žmogiškųjų išteklių valdymo modelis. Šią grupę sudarančios šalys yra Belgija, Danija, Olandija ir Vokietija. Minėtose šalyse darbo jėgos paruošimas yra pakankamai gerai sureguliuotas, o įmonėse vyrauja darbuotojų apmokymai bei tęstinis mokymas. Samdomų darbuotojų dalyvavimas priimant sprendimus vykdomas per profsąjungų atstovus. Šis dalyvavimas dažnai būna labai decentralizuotas ir paremtas dideliu darbuotojų autonomijos laipsniu. Būtent dėl to hierarchijos laipsnis ir įmonių vadovų skaičius, lyginant su pietinėmis Europos valstybėmis, yra žymiai mažesnis. Žinoma, kalbant apie šį modelį, negalima kalbėti apie visišką kontrolės nebuvimą. Vadovavimas darbo komandoms paremtas daugybe aiškių nuostatų, palengvinančių darbo rezultatų įvertinimą.

Antrasis minėtoms šalims bendras dalykas yra tai, kad valstybės kišimasis į darbo reguliavimą yra pakankamai ribotas. Pagrindinės darbo reguliavimo nuostatos yra derinamos tarp darbininkų ir darbdavių atstovų.

Šiame kontekste darbo vietų lankstumo elementai dažniausiai siejami su organizaciniu lankstumu. Profesinis pasiruošimas būna labai įvairus ir veiksmingas, besisiejantis su jau turimu pasiruošimu.

Pietų Europos šalių žmogiškųjų išteklių valdymo modelis. Šią grupę sudarančios šalys yra Ispanija, Prancūzija, Graikija, Italija ir Portugalija. Prancūzijos ir Italijos ekonominio išsivystymo lygis skiriasi nuo Graikijos ar Portugalijos, tačiau nepaisant šio skirtumo visos minėtos šalys yra toje pačioje grupėje, kadangi turi tokias pat darbo organizavimo ir hierarchines charakteristikas, panašų valstybės kišimosi į darbininkų santykius lygį, panašią darbuotojų paruošimo sistemą ir panašų darbuotojų profsąjungų dalyvavimo sprendimų priėmimo procese vaidmenį.

Šios grupės šalyse neegzistuoja tokio bendro sprendimų priėmimo būdo kaip Danijoje, Vokietijoje ar Olandijoje. Darbuotojų profsąjungų dalyvavimas sprendimų priėmime yra silpnas tiek nacionaliniu, tiek įmonės lygiu. Jis dažniausiai siejamas su valstybės ar kitų vadovujančių organizacijų sprendimų užginčijimais.

Valstybės kišimasis į darbo santykius - labai stiprus, kadangi jie yra reglamentuojami įstatymų. Tai liečia ir profesinio paruošimo sistemą, jos finansavimą ir įgyvendinimą. Tačiau paskutiniu metu pastebimi tam tikri pokyčiai darbo santykius nustatančiuose įstatymuose. Įmonės skatinamos laikytis išorinio darbo vietų lankstumo principų ir darbo jėgos valdymo siaurąja prasme.

Šiame kontekste minėtų šalių darbo rinkos yra pakankamai uždaros. Perėjimas iš vieno segmento į kitą sunkus dėl darbo sistemų uždarumo. Dėl šios priežasties nekelia nuostabos aukštas struktūrinio nedarbo lygis.

Britiškasis žmogiškųjų išteklių valdymo modelis. Šią grupę sudaro Jungtinė Karalystė ir Airija. Institucinis darbo santykių reglamentavimas šiose šalyse yra labai

panašus. Tačiau neseniai Jungtinėje Karalystėje ir Airijoje įvykę pokyčiai ragina atskirai nagrinėti kiekvieną iš jų. Lyginant Didžiąją Britaniją ir Airiją, pastarąją galima būtų priskirti prie kontinentinius modelius taikančių šalių.

Tradiciskai valstybė nesikiša į tuos darbo santykius, kurie kyla iš visuomeninės partnerystės iniciatyvos. Tačiau, skirtingai negu "šiaurinės" grupės šalyse, darbuotojų profsąjungų dalyvavimas įmonės sprendimų priėmimo procese yra ribotas. Dėl šios priežasties darbiniai santykiai mažiau reglamentuoti, o konkurencinė sistema - paprastesnė negu kitose šalyse. Be to britiškųjų darbuotojų profsąjungų prigimtis skiriasi nuo kontinentinių: tai yra darbinės, o ne sektorinės sąjungos.

(parengta pagal Gruževskis B. Užimtumo pokyčiai. Lanksčių užimtumo formų taikymo galimybių įvertinimas. Vilnius, 2001)

5. Neoficialaus sektoriaus skatinimas

Besivystančiose šalyse neoficialus sektorius gali būti pagrindinis užimtumo šaltinis. XX a. pabaigos duomenų analizė rodo, kad neoficialus sektorius sudaro beveik 80% viso užimtumo Benine, Ibadane, Nigerijoje, 68% Kamerune. Pietų Amerikoje 59% miesto vargšų ir 67% skurstančių gauna pajamas iš neoficialaus sektoriaus. Neoficialiame sektoriuje daugiausia dirba moterys.

Daug darbo vietų sukuriama neoficialiame sektoriuje. 1980-1993 metais Pietų Amerikoje 82% naujų darbo vietų buvo sukuriamos neoficialiame sektoriuje. Užimtumas neoficialiame sektoriuje augo 8% per metus, dvigubai daugiau negu anksčiau ir viršijo darbo jėgos augimą miestuose. Brazilijoje 1980-1993 metais neoficialaus užimtumo sektoriaus, nesusijusio su užimtumu žemės ūkyje, dalis išaugo nuo 34% iki 56%. Kolumbijoje jis išaugo iki 60%, Kosta Rikoje - nuo 36% iki 53%. Daugelyje šalių savivaldybės įsitikino, kad pajamos pradedant neoficialiu sektoriumi baigiant mikro įmonėmis taupė municipalinių biudžetų išteklius ir mažino skurdą.

Vyriausybė politiką dažnai trukdo plėstis neoficialiam sektoriui arba nespecialiai, arba dėl rūpinimosi mokesčių surinkimu ir darbo apsaugos bei kitokių su ekonomine veikla susijusiais įstatymais. Sąlygos, kurios "smaugia" miesto neoficialų sektorių, apima regioninius įstatymus, įstatymus, draudžiančius neoficialioms firmoms pardavinėti savo produktus pelningiausiose vietovėse, vietinės policijos, ieškančios galimybių gauti kyšius, trukdymus ir pan.. Dar daugiau, vyriausybės kišimasis į darbo rinką, žaliavų bei kapitalo rinkas gali iškreipti kainas formalaus verslo naudai, sumažindamas konkuruojančią neoficialių firmų galią.

Ekonomiškai mažiau išvystytuose šalyse tikslinga būtų pripažinti vertingą neoficialaus sektoriaus indėlį užimtumui - ir imtis veiksmų, kurie skatintų jo plitimą. Tai leistų pagerinti smulkių gamintojų bei mikro įmonių našumą ir darbo sąlygas. Mikro įmonių rėmimo programa Kolumbijoje buvo ypatingai sėkminga, kadangi ji pripažįsta, kad skurdžiai gyvenantys žmonės, patenkantys į miestą, yra išradingi, kūrybingi ir galintys sunkiai dirbti, turintys polinkį taupyti. Intervencijos turėtų sukurti padedančią aplinką neformalaus sektoriaus augimui nustoiant kliudyti jam, remiant mikro įmones ir priėjimą prie žaliavų, rinkų ir technologijų. Bet taip pat būtinas yra institucijų vystymas, kad dirbantys neoficialiame sektoriuje galėtų kolektyviai įtakoti įstatymų priėmimą ir paslaugas, kurios daugiau remtų, nei trukdytų jų veiklai.

Apibendrinant galima pasakyti, kad neoficialaus sektoriaus atžvilgiu, pagrindinis tikslas yra sudaryti tokias verslo sąlygas, kurios skatintų jo formalizavimą, neprarandant visų neoficialaus sektoriaus privalumų. Stiprėjant šalies ekonomikai bei ekonominės veiklos kontrolei, neoficialaus sektoriaus mastai turi mažėti, nes neoficialaus užimtumo sektorius toleruotinas tik skurdo mažinimo kontekste, bet tai neturi būti oficialaus užimtumo alternatyva.

6. Vienodas priėjimas prie žemės turtų ir kapitalo

Neturėjimas galimybių disponuoti turtais, ypač žeme ir kapitalu, yra pagrindinė kliūtis kaimo ir miesto vargšams besivystančiose šalyse, kurių dauguma darbuojasi smulkiuose žemės ūkiuose ir neoficialiame sektoriuje.

Priėjimas prie kapitalo. Daug žmonių yra dirbantys sau, užsiima smulkiu verslu arba dirba šeimyninėse įmonėse ar fermose, verslo (užimtumo galimybių) inkubatoriuose. Bet jie gauna mažą dalį institucinio kredito. 1991 metais mažos įmonės Filipinuose gavo vos 8% institucinio kredito. Įmonėms neoficialiame sektoriuje buvo ypatingai sunku: Kosta Rikoje jos gauna mažiau negu 15% formalaus kredito, o Kenijoje vos 5%.

Moterys turi daugiausia problemų. Daugelyje Afrikos šalių moterys sudaro daugiau negu 60% darbo jėgos žemės ūkyje ir pagamina iki 80% smulkios maisto produkcijos - vienok gauna mažiau negu 10% kredito, skiriamo smulkiems ūkininkams ir tik 1% bendro kredito žemės ūkyje. Nors moterys sudaro 18% dirbančiųjų sau besivystančiose šalyse, tik 11% jų gauna formalių kredito programų paramą Pietų Amerikoje ir 10% Filipinuose. Iš tarptautinių šaltinių gaunamų paskolų

paskirstymas yra panašus. 1990 metais tarptautiniai ekonominės plėtros bankai išskyrė maždaug 6 mlrd. JAV dolerių kreditą besivystančių šalių kaimo vietovėms, tačiau tik 5% jo gavo moterys.

Dauguma naujovių suteikiant kreditus vargšams atėjo iš nevyriausybinių organizacijų (NVO). Pavyzdžiui, Bangladeše, daugiausia mikro kredito programų atėjo iš kaimo vystymo NVO.

Priėjimas prie žemės turtų. Šeimos turinčios šiek tiek žemės gali gauti ne tik priimtinas pajamas, bet taip pat nuosavybės jausmą, pripažinimą ir socialinę padėtį. Tačiau daugelyje pasaulio šalių žemės paskirstymas yra labai neteisingas. Gini žemės paskirstymo koeficientas - kintantis nuo 0 iki 1 (kuo arčiau 1, tuo labiau nevienodas pasiskirstymas) - Jordanijoje yra 0,57, Šri Lankoje - 0,62, Čilėje - 0,64, Kolumbijoje - 0,7, Saudo Arabijoje - 0,83, Panamoje - 0,84, Urugvajuje - 0,84 ir Paragvajuje - 0,94. Stebina, kad Gini koeficientas kai kuriose šalyse blogėjo.

Bet žemės reforma reiškia daugiau negu tik žemės perskirstymą. Geriausiai tą liudija Meksikos Žemės Reformos Programa. Per 3 dekadas pradedant 1936 metais beveik 43% žemės ūkiui tinkamos žemės buvo paskirstyta, davė naudą 44% kaimo šeimų. Ar tai padeda valstiečiams ekonomine, socialine ir politine prasmėmis - kaip buvo tikimasi? Ne, kadangi su juo susijęs vystymasis nebuvo atitinkantis. Su panašiomis problemomis susidūrė ir žemės ūkis Lietuvoje 1993-1999 metais.

7. Vienodas priėjimas prie socialinių paslaugų

Vienodų galimybių naudotis socialinėmis paslaugomis užtikrinimas yra labai svarbus didinant užimtumo galimybes. Jeigu švietimo ir sveikatos apsaugos paslaugos nėra suteikiamos visuotinai, labiausiai kenčia vargšai. Galimybės naudotis paslaugomis labai nevienodos kaimo vietovėse gyvenantiems žmonėms. Vargšai turi mažiau galimybių įgyti išsilavinimą.

Vienodos galimybės visiems gauti išsilavinimą yra geriausias būdas užtikrinti atvirą priėjimą prie darbo rinkos ir tuo pačiu ekonominę naudą visiems žmonėms. Korėjos Respublikoje, jos greito augimo periodo pradžioje, kiekvienas buvo vienodai neturtingas, ir išsilavinimas buvo tiltas kelyje į aukštesnes pajamas ir socialinę padėtį. Ši perspektyva sustiprino ryšius tarp augimo, išsilavinimo ir našumo. Tėvai investavo savo santaupas į savo vaikų švietimą, kurie buvo ruošiami imtis technologiniu požiūriu pažangesnės veiklos.

Kai žmonės serga, jie negali dirbti, taigi geresnės galimybės gauti būtinas sveikatos apsaugos paslaugas yra sąlyga užimtumui užtikrinti ir valstybės bei darbdavių atsakomybė. Daug sveikatos problemų sukelia negalėjimas pagerinti sanitarines sąlygas. Netgi šalyse, kurioms būdingas vidutinis ir aukštesnis pajamų lygis, tokiose kaip Argentina, Meksika ir Venesuela beveik 30% gyventojų neturi galimybių pagerinti sanitarines sąlygas. Tik mažiau negu trečdalis žmonių Afganistane, Čade, Abisinijoje, Madagaskare ir Mozambike gali naudotis tinkamu vandeniu. Daugiau negu 70% gyventojų Afganistane, Angoloje, Čade, Mali ir Nigerijoje negali važinėti vietiniu transportu vieną valandą. Kaimo vietovėse situacija daug blogesnė negu miesto. Mozambike ir Nigerijoje visi miesto gyventojai gali naudotis sveikatos apsaugos paslaugomis, tačiau aptarnaujami yra tik 30% kaimo gyventojų.

8. Padidėjusios galimybės pažeidžiamoms gyventojų grupėms

Kai kurios gyventojų grupės patiria rasinę, etninę, lyčių, amžiaus ir fizinių savybių diskriminaciją. 52% Indijos gyventojų yra raštingi, tačiau tarp atskirų bendruomenių, kurias galima laikyti kastomis arba gentimis, raštingieji sudaro tik 30%.

Nelygios galimybės moterims būdingos visame pasaulyje – 1995 metų pranešime apie žmogaus socialinę raidą pasaulio šalyse (Human Development Report) daroma išvada, kad “jokioje visuomenėje moterys neturi tokių pačių galimybių, kaip vyrai”. Visose šalyse nuo lyčių priklausantis vystymosi indeksas yra žemesnis negu žmogaus raidos indeksas, atspindintis žemesnius moterų negu vyrų pasiekimus. Skirtumai tarp lyčių išsilavinime ir sveikatos apsaugoje yra mažiausiai aktualūs, tačiau galimybės dalyvauti ekonominiame ir politiniame gyvenime yra moterims nepalyginamai mažesnės. Moterys užima tik 12% visų vietų parlamente, ir tik 14% administraciniuose ir valdymo postuose. Esant vidutiniam lyčių galimybių koeficientui 0,391, visos šalys turi daug nuveikti, kad pasiektų lygybę.

Darbo vietose moterys susiduria su tokiais galimybių apribojimais, su kuriais vyrai nesusiduria. Moterims tenka didžiausia atsakomybė už šeimą ir bendruomenę ir $\frac{3}{4}$ jų laiko trunkantį neapmokamą darbą. Šios atsakomybės nesiderina su pajamas suteikiančiu darbu. Nieko stebėtino, kad 70% (1,3 mlrd.) pasaulio vargšų sudaro moterys, o vidutinis moterų uždarbis pasauliniu mastu sudaro 75% vidutinio vyrų

uždarbio. Moterys turi mažiau galimybių užtikrinti pragyvenimą dėl žemės nuosavybės apribojimų ir galimybės gauti kreditą neturėjimo. Išsivysčiusiose šalyse nedarbo lygio vidurkis 1993 metais tarp moterų buvo 8,1%, tarp vyrų - 7%. Didžiausias skirtumas yra Ispanijoje, kur moterų nedarbo lygis sudaro 24%, vyrų - 10%. Europoje tarp nesavo noru užimtų ne visą darbo laiką daugiau moterų negu vyrų.

Didinti moterų galimybes gauti darbą ir naudotis turtu yra svarbiausias žmogaus raidos tikslas pasaulyje. Užimtumo galimybės turėtų tapti atviresnės kitoms trimis grupėms: pagyvenusiems, jauniems ir negalią turintiems asmenims. Šių dienų greito restruktūravimo ir atleidimo iš darbo pasaulyje vyresni dirbantieji dažnai atleidžiami pirmieji ir paskutiniai priimami. Neturintis patyrimo jaunimas susiduria su užimtumo galimybių apribojimais. Išsivysčiusiose šalyse jaunimo nedarbo lygis daugiau negu dvigubai viršija nacionalinį vidurkį.

Turintys negalią žmonės taip pat kenčia dėl ribotų užimtumo galimybių. Visuomenė dažnai turi jų atžvilgiu išankstinius nusistatymus ir nesiima būtinų priemonių, kad būtų išnaudojamos visos tokių žmonių galimybės.

9. Perspektyvos

Užimtumo galimybių plėtimas, atsižvelgiant į naujus žmonių poreikius ir troškimus, yra vienas iš svarbiausių žmogaus raidos veiksnių ateityje. Tai bus didelis ir nelengvas uždavinys. Galimybės turi būti pakankamai didelės, kad pakeistų nedarbo didėjimo tendenciją, absorbuotų didėjančią darbo jėgą ir padidintų vargšų darbo našumą ir pajamas. Paskutiniame dešimtmetyje tik ketvirtis šalių pakankamai išplėtė užimtumo galimybes, minimizuodamos nedarbą ir keldamos atlyginimus ir darbo našumą.

Jeigu dabartinės globalinės tendencijos išliks, poliarizacija šalyse ir tarp šalių didės, t.y. skirtumai tarp dirbančiųjų, kurie turi saugias ir gerai apmokamas darbo vietas ir tų, kurie jų neturi; tarp šalių, kurios greitai vystosi ir kurių gyventojai kopina kvalifikacijos ir atlyginimų kopėčiomis, ir tų, kurios neišlaiko pasaulinės konkurencijos. Daugiausiai pažeidžiami bus tie, kurie yra silpni - ilgalaikiai bedarbiai, moterys, nekvalifikuoti, jaunimas bei pagyvenusieji gyventojai.

Visos šalys stengiasi susieti ekonominį augimą su užimtumu panaudojant užimtumo didinimo schemas ir užtikrinant greitą žmonių kvalifikacijos augimą.

Aukštai išsivysčiusios šalys vengia imtis kylančio nedarbo problemos sprendimo, mažindamos užimtumo garantijas ir didindamos atlyginimų įvairovę. Šių didėjančių problemų priežastys nėra aiškios. Ar tai augimo sulėtėjimas? O gal tai struktūriniai pokyčiai, atsiradę dėl naujos technologinės revoliucijos? Dėl globalizacijos ir konkurencinės kovos su besivystančiomis šalimis? O gal tai visų minėtų trijų priežasčių derinys?

Aukštai išsivysčiusioms šalims greitai progresuojanti technologinė revoliucija žada aukštesnį našumą ir išsilaisvinimą nuo sunkaus, nuobodaus darbo. Tačiau technologinės pažangos darbo pakeitimo pasekmės ir dėl globalizacijos procesų atsiradusi konkurencija atims jų pragyvenimo šaltinį - darbo vietas iš daugelio dirbančiųjų, jeigu jie nesugebės prisitaikyti. Technologijos naujovės padės nedaugeliui, o nuskurdins daugelį žmonių, jeigu nebus realizuojamos specialios užimtumo apsaugos programos.

TDO pranešimai rodo, kad 1975-1982 metais kiekvieną BVP procentinio punkto padidėjimą atitiko užimtumo augimo lygio padidėjimas 0,5 procentinio punkto, o 1982-93 metais - šiek tiek daugiau - 0,63 procentinio punkto. Tačiau šie duomenys nesumažina nerimo dėl "nedarbo augimo". Pastarųjų metų daugelio šalių duomenys rodo užimtumo augimo lėtėjimą lyginant jį su ekonominiu augimu.

Kokios bebūtų priežastys, problemos sprendimas nereiškia didesnio darbo vietų skaičiaus ir didesnių pajamų augant ekonomikai. Ekonominį augimą efektyviau galima būtų paversti patenkinamomis darbo vietomis - ne tik mažinant nedarbą, bet ir gerinant darbo sąlygas. Žmonės darosi mažiau saugūs, dirbdami sunkiau arba labiau išnaudojami - už tą patį arba mažesnę atlyginimą. Darosi sunkiau suteikti globą tiems, kuriems jos reikia - vyresnio amžiaus žmonėms, mažiems vaikams ir sergantiems.

Siekiant tikslų, svarbių žmogaus raidai, reikia naujų institucinių reformų. Didesnių užimtumo garantijų ir didesnės lygybės - ypač lyčių, lygybės darbe ir atlyginimuose. Tai reikštų daugiau laisvo laiko asmeniniam vystymuisi, daugiau laiko šeimai ir darbui bendruomenėje ir didesnių garantijų gauti paramą. Ieškant naujų gyvenimo galimybių instituciniai pertvarkymai turėtų būti viešo svarstymo objektas ir valstybinės politikos tikslas.

6. NEDARBO POVEIKIS ŽMOGAUS SOCIALINEI RAIDAI

Nedarbas, mažinant pajamas, keičiant žmogaus nuostatas bei dienos ritmą, didinant psichologinę įtampą bei nepasitikėjimą ateitimi, daugeliui gyventojų labai apsunkina kasdienį gyvenimą, mažina jų socialinį bei ekonominį aktyvumą, o ne retai ir sąlygoja socialinę atskirtį, kuri yra nesuderinama su žmogaus socialine raida. Tokiu būdu galima teigti, kad nedarbas yra vienas iš pagrindinių faktorių, kuris apriboja žmogaus pasirinkimų galimybes, įtakoja materialinę bedarbio ir jo šeimos padėtį. 2000 metais Lietuvoje atlikto jaunų bedarbių tyrimo duomenimis¹⁰, beveik kas antras respondentas pažymėjo neigiamą nedarbo įtaką gyvenimo lygiui, tolesniam mokymuisi (kvalifikacijos kėlimui), apsisprendimui kurti šeimą ar turėti vaikų bei bendrai emocinei savijautai. Išsamesnė minėto tyrimo rezultatų analizė parodė, kad šalia materialinių pasekmių išsiskiria dvi pagrindinės socialinių psichologinių pasekmių grupės: pirmoji apima tarpasmeninius santykius su bedarbiams artimiausiais žmonėmis (šeima, tėvai, draugai), antroji - tai pasikeitimai visose visuomeninio gyvenimo srityse (mokymasis, laisvalaikio leidimas, apsisprendimas šeimos kūrimo klausimais ir pan.). Visi šie faktoriai tiesiogiai įtakoja socialinės atskirties formavimą, t.y. apriboja žmogaus socialinę raidą.

Nedarbo poveikis šeimai

Nedarbo problemos paliečia ne tik tiesiogiai gyventojus, kurie nori dirbti, tačiau neturi darbo, bet ir jų šeimas. Įvairios šeimos skirtingai susiduria su nedarbu. Galima išskirti tokias grupes:

- a) Šeimos, kuriose vienas iš narių (ar daugiau - 2001 metų ilgalaikių bedarbių tyrimo duomenimis net 51 proc. respondentų nurodė, kad jų sutuoktinis irgi neturi darbo)¹¹ buvo atleistas iš darbo ir tam tikrą laiką negalėjo įsidarbinti. Tai yra gausiausia šeimų grupė.
- b) Šeimos, kuriose vienas ar daugiau narių priversti dirbti sutrumpintą darbo laiką, dirba pagal terminuotą sutartį arba laikinus, sezoninius darbus ar dirba neoficialiai (be darbo sutarčių ar be oficialiai įforminto leidimo ekonominei veiklai). Pvz. 1994 m. rugsėjo mėn. Lietuvoje pagal informaciją iš 2500 didesnių įmonių 23 tūkst. dirbančiųjų buvo priverstinėse atostogose, o 22,7 tūkst. - dirbo pagal sutrumpintą darbo laiko grafiką. Ekspertiniais vertinimais, 1998 metais Lietuvoje buvo apie 300 tūkst. neoficialiai dirbančių gyventojų¹²
- c) Šeimos, kuriose yra abiturientai ar profesinio mokymo įstaigų absolventai, kurie po baigimo negalėjo surasti tinkamo darbo. Lietuvos darbo biržos duomenimis, iš 2000 metų pabaigoje buvo užregistruota 226 tūkst. bedarbių, iš jų 57 tūkst. 16-24 metų

¹⁰ Aktualūs socialinės politikos klausimai. Jaunimo integravimas į darbo rinką. DSTI-RDB, Vilnius, 2001.

¹¹ Ilgalaikių bedarbių padėtis darbo rinkoje. Tyrimo ataskaita. Respublikinė darbo birža, Vilnius, 2001.

¹² Socialiniai pokyčiai: Lietuva 1990/1998. ALF, Vilnius, 2001.

jaunimas Lietuvoje jaunimo nedarbo problemoje blogiausia yra tai, kad didėja ne tik bendras nedirbančio jaunimo skaičius, bet, kad pastoviai auga dalis jaunų asmenų, neturinčių jokio profesinio pasirengimo (2000 m. pabaigoje Lietuvoje 44 proc. jaunų bedarbių neturėjo profesinio pasirengimo).

d) Šeimos, kuriose vienas ar daugiau narių gavo pranešimus apie atleidimą iš darbo. Įspėjimo apie atleidimą iš darbo gavimas, labai neigiamai atsiliepia daugelio žmonių psichinėje būsenoje ir dažnai neigiamai veikia jo sveikatos būklę. 1990-1992 metais atliekant Vakarų Europos šalyse užimtumo ir nedarbo tyrimus pastebėta, kad žmogus jautriau reaguoja į darbo praradimą, negu į būsimas problemas ieškant darbo ateityje¹³ Blogybė yra ta, kad tokia nuostata trukdo jam objektyviai "vertinti situaciją ir savo galimybes darbo rinkoje. Žmogus dažnai pernelyg jautriai reaguoja į darbo praradimą ir dažnai ilgą laiką pergyvena nemalonią psichinę būseną, kuri trukdo jam imtis aktyvių priemonių ieškant naujo darbo, kuris ne būtinai turi būti blogesnis už prarastą.

Reikia pažymėti, kad toks šeimų grupavimas turi grynai orientacinį pobūdį, nes iš tikrųjų šeimų narių struktūra yra labiau sudėtinga. Išvardintos grupės neturi konkrečiai apibrėžtų ribų, todėl realiame gyvenime atskiros grupės persipina (pvz., a) su c) ar b) su d) ir pan.).

Lenkijoje atlikti tyrimai¹⁴ parodė, kad nedarbas daro įtaką ir santykiams šeimos viduje. Tyrimų duomenimis, moterys ramiau pergyvena darbo praradimą, nes dažniausiai gali jį kompensuoti užimtumu namų ūkyje. Vyrams, kaip taisyklė, tai yra didesnis išgyvenimas (nepriklausomai nuo amžiaus, šeimos materialinės padėties bei profesijos). Jeigu vyras ilgesnį laiką negali surasti darbo, o žmona dirba, tai nežiūrint materialinės naudos, daugelis vyrų skausmingai pergyvena pozicijų pasikeitimą šeimoje.

Lenkų sociologas F. Znamieckis teigia¹⁵, kad nedarbas darydamas įtaką šeimai, destruktiviai paveikia santykius:

- 1) tarp sutuoktinių;
- 2) tarp tėvų ir vaikų;
- 3) tarp pačių vaikų šeimoje;

Nedarbo poveikis pirmo tipo santykiams – tarp sutuoktinių - labai priklauso nuo atmosferos, kuri egzistavo šeimoje iki kol vienas iš sutuoktinių prarado darbą. Tyrimai parodė, kad, jeigu santykiai buvo tikrai draugiški, nuoširdūs - tai nedarbas, kaip ir bet kokia kita problema, dar labiau suartina žmones, sustiprina jų tarpusavio ryšius. Vieno iš šeimos narių nedarbas, tai tam tikra šeimos funkcionavimo krizė. Bet krizės nebūtinai turi reikšti nelaimę ar praradimą. Darnioje šeimoje krizė leidžia jos nariams naujai pažvelgti į gyvenimą bei tarpusavio santykius ir paieškoti naujų perspektyvų. Jeigu šeimoje vyrauja šalti, nenuoširdūs santykiai, jeigu sutuoktiniai vengia atvirų pokalbių ir nemoka vienas kito užjausti ir palaikyti, tai tokioje šeimoje, praradus vienam iš sutuoktinių darbą, didės konfliktiškumas, dar labiau gali sumažėti komunikabilumas ir pan.. Blogėjant materialinei padėčiai, gilėjant krizei, gali didėti šeimos narių destruktivus elgesys tarpusavio santykiuose ir mažėti šeimos funkcijų vykdymo intensyvumas (reprodukcinės funkcijos, socializacijos ir kt.).

¹³ Gruževskis B. Nedarbas – pavojus Lietuvos visuomenei. //Lietuvos ūkis, 1994 liepos-rugpjūčio mėn..

¹⁴ Strzelecki Z., Witkowski J. Bezrobocie – wyzwanie dla polskiej gospodarki. Warszawa, 1993.

¹⁵ Znamiecki F. Socjologia bezrobotnych. //Kultura i społeczeństwo. 1992 Nr.1

Antro tipo santykiams - tarp tėvų ir vaikų – ypatingai neigiamą įtaką turi vartotojiškos visuomenės modelis, formuojamas per visas masinės informacijos priemones, kuris žadina pas vaikus poreikius, kuriuos nedarbo atveju tėvai ne visada gali patenkinti. Iš kitos pusės, kaip jau minėta, dėl nedarbo gali padidėti įtampa santykiuose tarp tėvų - visa tai neigiamai paveikia santykius tarp tėvų ir vaikų. Jeigu šeimoje yra maži vaikai, tai dėl šitų priežasčių gali susiformuoti tam tikri kompleksai arba skriaudos jausmas, kad vaikas neturi to ko nori, arba to ką turi kiti vaikai. Pas vyresnio amžiaus vaikus, ribotos šeimos materialinės galimybės dažnai iššaukia protestą, sumažina jų akyse šeimos vaidmenį ir tėvų autoritetą. Didėjant nedarbo trukmei ir blogėjant materialinei šeimos padėčiai - deformuojasi ir šeimos socialinė funkcija. Nedarbas skatina šeimos uždaramą, t.y. šeimos gyvenimas vis labiau koncentruojasi aplink savo buto (namo) problemų, to pasėkoje didėja visuomeninė šeimos izoliacija. Šeimos gyvenimas tampa labiau monotoniškas ir orientuotas į būtinausių materialinių problemų sprendimą.

Toks klimatas šeimoje daro neigiamą poveikį santykiams tarp pačių vaikų šeimoje bei jų pasaulėžiūros formavimui. Jis neskatina visapusiško vaikų vystymosi, neplėtoja jo aktyvios socialinės pozicijos bei tobulėjimo poreikius. Atitinkamai formuojasi vaikų elgesio ir vertinimo kriterijai bei poreikiai. Tokioje situacijoje, esant aukštam nedarbo lygiui ir didėjant bedarbystės trukmei yra pavojus, kad vaikai paveldės šeimos statusą ir tėvų nedarbas nulems visą jų gyvenimo ateitį.

Pabaigoje reikia pažymėti, kad nors nedarbas dezorganizuoja šeimos gyvenimą įvairiais pūviais - ir vertikaliai, ir horizontaliai – tačiau **šeima turi pakankamai vidinių galimybių išsaugoti savo integralumą** bei plėtoti tarpusavio santykius ir tik nuo pačių šeimos narių elgesio priklausys ar jie efektyviai jas panaudos.

(tekstas parengtas pagal straipsnį “Darbo rinkos poveikis šeimai”. //Lietuvos šeima. LFSI, Vilnius, 1994-1995.)

Tačiau ypatingai neigiamą poveikį individo ir visuomenės atžvilgiu turi ilgalaikis nedarbas¹⁶, kuriuo metu gali pasikeisti net esminės žmogaus gyvenimo nuostatos.

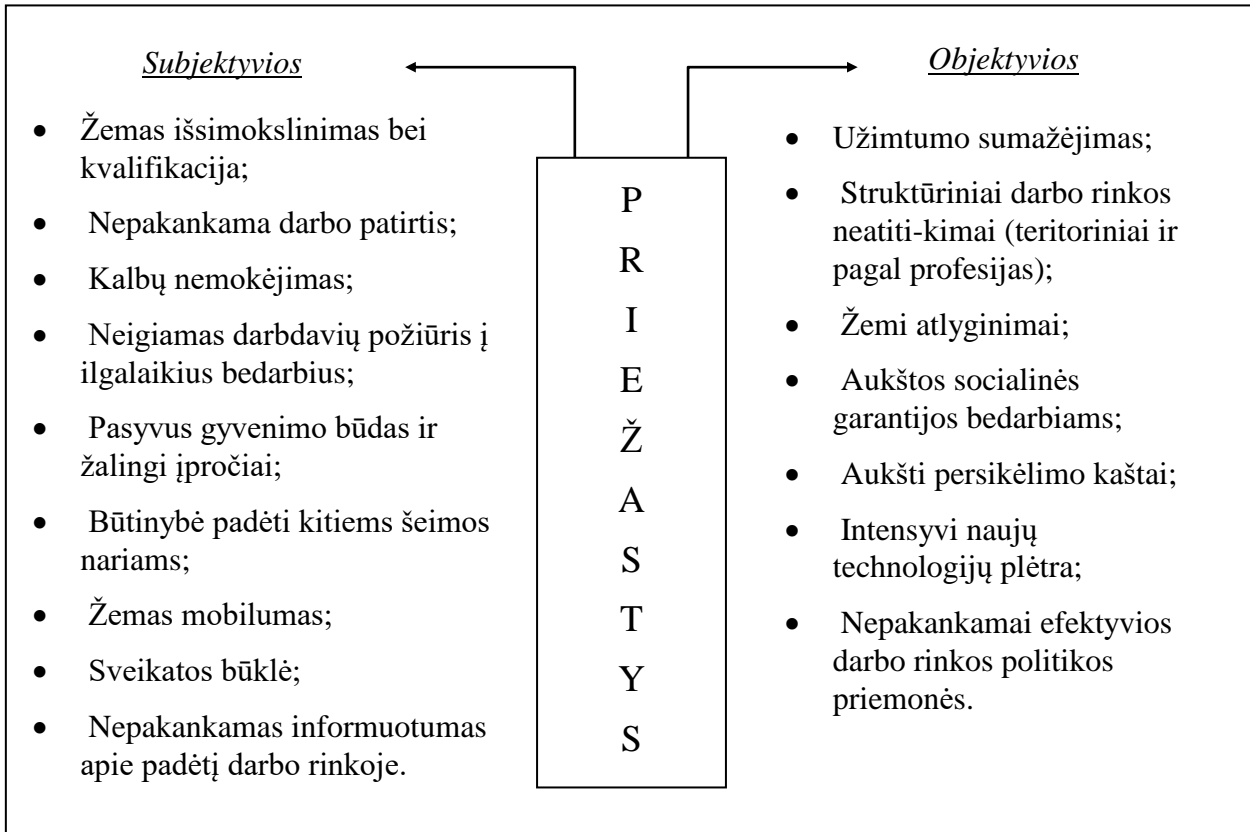
Ilgalaikio nedarbo augimą sąlygoja įvairios priežastys, kurias galima suskirstyti į 2 grupes: objektyvios ir subjektyvios (žr. 1 pav.)¹⁷. Objektyvios labiau priklauso nuo bendros situacijos šalies ūkyje, nuo situacijos darbo rinkoje, nuo užimtumo bei socialinės apsaugos politikos, nuo darbo santykių įmonėse bei socialinio dialogo. Subjektyvios priežastys labiau priklauso nuo pačių bedarbių kokybinių charakteristikų (sveikatos būklė, išsilavinimas, profesija, amžius, gyvenimo

¹⁶ Long-term unemployment in transition economies and lessons from the past EU accession. PHARE ACE 1998 projekto medžiaga. Darbo ir socialinių tyrimų institutas, Praha-Barselona-Vilnius, 2002.

¹⁷ Ilgalaikių bedarbių padėtis darbo rinkoje. Tyrimo ataskaita. Respublikinė darbo birža, Vilnius, 2001.

vieta ir pan.), jų įsidarbinimo motyvacijos, šeimos funkcijų vykdymo bei vyraujančių darbdavių nuostatų.

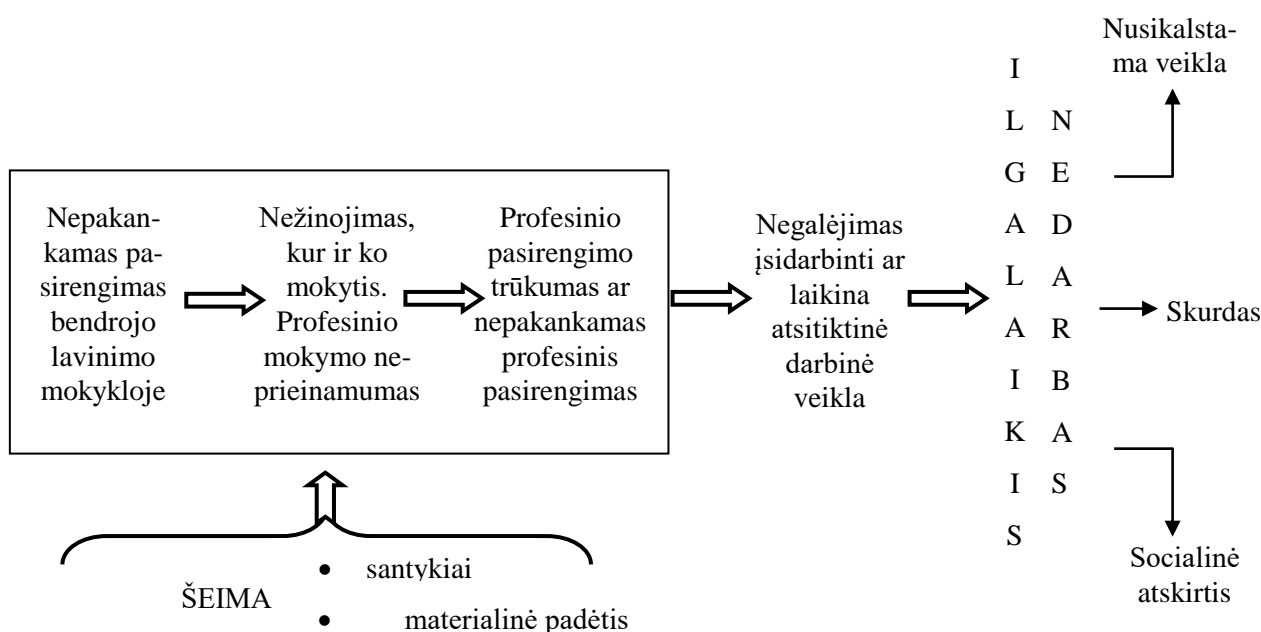
1 pav. Ilgalaikio nedarbo priežastys

Tuo pačiu reikia pažymėti, jog ilgalaikis nedarbas turi aukščiausius ekonominius bei socialinius kaštus. 2001 metais Lietuvoje atliktas ilgalaikio nedarbo tyrimas parodė¹⁸, kad ilgalaikis nedarbas prasideda žymiai anksčiau negu žmogus susiduria su darbo rinka ar kreipiasi į darbo biržą. Daugeliui ilgalaikių bedarbių šios problemos formavimas prasidėjo jau pagrindinėje mokykloje. Nepakankamas pažangumas bendrojo lavinimo mokykloje apriboja jauno žmogaus galimybes siekti kokybiško profesinio pasirengimo ir paklausios profesijos. Tinkamo profesinio pasirengimo trūkumas apriboja įsidarbinimo galimybes (ypač kaimo vietovėse bei mažuose miesteliuose). Jeigu neturintis profesinio pasirengimo žmogus jaunystėje išvengia nedarbo (20-40 metų amžiuje žmonės dažnai ir be profesinio išsimokslinimo suranda galimybes uždirbti pakankamai pinigų savo ir savo šeimos poreikiams patenkinti), tai ši problema dažnai iškyla apie 50 metų ir vyresnio amžiaus asmenims.

Lietuvoje bei užsienio šalyse atlikti tyrimai parodė, jog ilgalaikis nedarbas yra daugiafaktorinė, ilgo veikimo problema, kuri prasideda bendrojo lavinimo mokykloje ir gali lydėti žmogų iki senatvės (žr. 2. pav.¹⁹). Atskiri ilgalaikį nedarbą (socialinę atskirtį) sąlygojantys elementai gali daryti įtaką žmogui: šeimoje, bendrojo lavinimo mokykloje, baigiant mokyklą ir apsisprendžiant dėl profesijos įsigijimo, profesinio rengimo metu, įsidarbinant, dalyvaujant ekonominėje veikloje ir pan.

2. pav. Socialinę atskirtį profesinėje veikloje formuojantys veiksniai

Tad galima daryti išvada, kad socialinę atskirtį sąlygojantis ilgalaikis nedarbas yra kompleksinė problema, kurios sprendimas priklauso nuo trijų pagrindinių veiksnių:

- teigiamos motyvacijos (ją formuoja - šeima, mokykla, profesinio rengimo įstaigos, žiniasklaida, socialinės ir ekonominės gyvenimo sąlygos);
- žinių ir įgūdžių (juos formuoja - bendrojo lavinimo mokykla, visų tipų profesinio rengimo įstaigos);

¹⁸ Ilgalaikių bedarbių padėtis darbo rinkoje. Tyrimo ataskaita. Respublikinė darbo birža, Vilnius, 2001.

¹⁹ Socialinės atskirties mažinimo politinės ir administracinės priemonės. Ataskaita pagal projektą "Socialinė parama/ilgalaikis nedarbas. Consensus III." SADM, Vilnius, 2002. (patbulinta autoriaus)

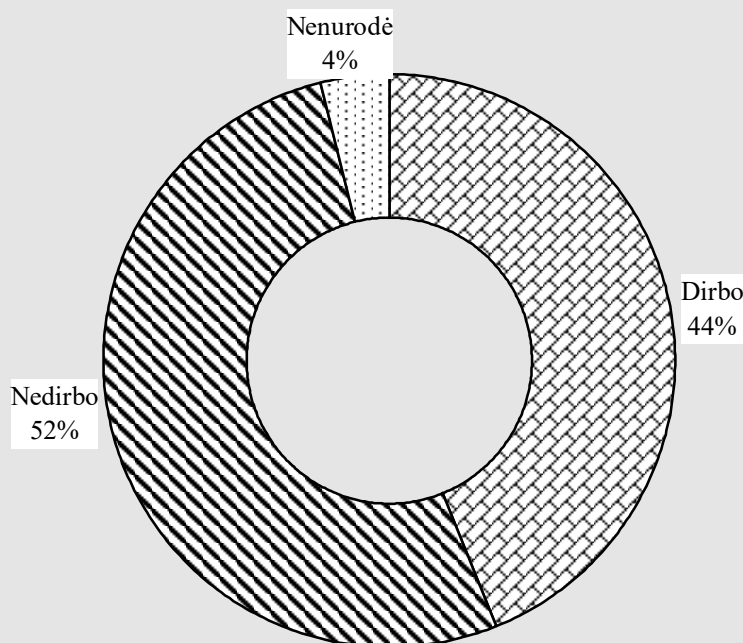
- užimtumo galimybių (priklauso nuo – agreguotos paklausos, SVV plėtojimo galimybių, užimtumo rėmimo (pvz. per mokesčių sistemą) bei darbo rinkos politikos priemonių).

Tik sisteminiai sprendimai gali realiai sumažinti ilgalaikį nedarbą ir socialinę atskirtį užimtumo sferoje bei teigiamai įtakoti žmogaus socialinę raidą šalyje. 1991-2002 metais Lietuvoje įgyvendinamos socialinės paramos bei darbo rinkos politikos priemonės tik sušvelnindavo problemą, tačiau nepašalindavo jos priežasčių ir nesumažindavo socialinės atskirties dėl nedarbo.

NEDARBAS IR NUSIKALSTAMUMAS

Nedarbas yra vienas pagrindinių veiksnių, sąlygojančių nusikalstamą veiklą. 2001 metais Lietuvoje buvo atliktas iš laisvės atėmimo įstaigų išeinančių asmenų sociologinis tyrimas²⁰, kuriuo rezultatai dar labiau išryškino šią priklausomybę ir koreliacijos tamprumą. Net 52 proc. respondentų nedirbo prieš patekdami į laisvės atėmimo įstaigą. O iš tų, kurie dirbo samdomą darbą – 16 proc. dirbo laikinus ar sezoninius darbus.

Respondentų užimtumas prieš patenkant į laisvės atėmimo įstaigą (%)

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tuo pat metu nedarbo lygis šalyje Lietuvos darbo biržos duomenimis buvo 12,1 proc., tad įkalinimo įstaigose atliekančių bausmę asmenų tarpe nedarbas buvo daugiau nei 4 kart aukštesnis nei šalies vidurkis.

²⁰ Nuteistųjų asmenų socialinių bei profesinių poreikių sociologinės apklausos rezultatų analizė. Tyrimo ataskaita. SADM-DSTI, Vilnius, 2001.

Vertinant nedarbo poveikį atskiro žmogaus bei visuomenės gyvenimui, Lietuvoje dažniausiai dėmesys kreipiamas į pajamų sumažėjimą dėl darbo praradimo. Toks nedarbo vertinimas buvo būdingas JAV ir Europos šalyse 1930-ais metais atliekamiems nedarbo tyrimams²¹. Vėliau vis daugiau dėmesio pradėta skirti nedarbo psichologiniams bei socialiniams aspektams. Šis pasikeitimas tikriausiai įvyko todėl, kad socialinės išmokos dėl nedarbo bei socialinės paramos išmokos tapo žymiai dosnesnės. Iš kitos pusės, sumažėjo instrumentinis darbo vertinimas, žmogaus darbas ir profesija tapo žymiai svarbesni jo socialiniam statusui. Labai išaugo investicijų į žmogiškąjį kapitalą bei profesinės karjeros reikšmė. Investicijų į žmogiškąjį kapitalą sistemoje, nedarbo laikotarpiai vertinami kaip žmogiškojo kapitalo praradimai. Visa tai sąlygoja nedarbo metu didesnius socialinės gerovės nuostolius nei tik pajamų netekimą. 1980-ais metais nedarbo tyrimuose ypatinga dėmesį pradėta skirti nedarbo poveikiui žmogaus psichinei sveikatai, nes paaiškėjo, kad psichinė sveikata atspindi motyvacijos bei nuostatų (asmeninių, visuomeninių) kokybę, gali sąlygoti fizinės sveikatos pokyčius ir tiesiogiai įtakoti asmens (ir jo šeimos) socialinę gerovę. Todėl galima daryti išvadą, kad šiuolaikinėje visuomenėje nedarbas ne tik mažina praradusio asmens pajamas (nuskurdina), bet ir skatina socialinius psichologinius pokyčius, kurie sąlygoja socialinę atskirtį ir apriboja žmogaus socialinę raidą.

Nedarbas paveikia įvairius psichinės sveikatos aspektus: mažina savigarbą, aktyvizuoja streso simptomus, didina neviltį ir pan. Tokiu būdu mažinama nedirbančio asmens ekonominio bei socialinio aktyvumo motyvacija ir jeigu nedarbo poveikis užsitęsia, tai žmogui gresia ilgalaikis nedarbas. Lietuvoje kol kas nėra išsamesnių šių problemų tyrimų, todėl trumpai aptarsime užsienio šalyse atliktų tyrimų rezultatus (ypač Europos Komisijos finansuojamo 1999-2000 metų projekto “Nedarbas ir psichinė sveikata” medžiagą²²). Prieš analizuojant tyrimų duomenys reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nedarbo poveikis asmeniui nėra tiesinė funkcija, o priklauso nuo daugelio faktorių: amžiaus, išsilavinimo, gyvenamosios vietos, asmeninių savybių ir pan., tačiau atlikti tyrimai neleidžia labai griežtai atskirti nedarbo nuo kitų faktorių įtakos psichinei būklei, t.y. nepakankamai yra atskleistas problemos socialinis bei kultūrinis kontekstas. Tačiau tai nemažina atliktų tyrimų rezultatų vertės, nes jie labai praplečia nedarbo poveikio žmogui

²¹ Bjorklund A., Eriksson T. Unemployment and mental health: evidence from research in the Nordic countries // *Scand. J. of Soc. Welfare*, 1998 Nr. 7.

²² Ozamiz J.A., Gumplmaier H., Lehtinen V. *Unemployment and Mental Health*. University of Deusto, Bilbao, 2001.

sampratą, atskleidžia socialinės atskirties formavimo etapus ir padeda numatyti efektyvesnes bedarbių rėmimo priemones.

Užsienio literatūroje depresija, nemiga, irzlumas, koncentracijos problemos bei somatinės ligos minimi kaip darbo netekimo padariniai. Šiuo požiūriu bedarbystė turi socialinę ir psichologinę kainą. Bedarbystė neigiamai veikia ir stigmatizuoja individą, veikia jo socialinę gerovę ir gali sukelti tiek fizinę, tiek psichinę ligą. Norvegijoje atliktas tyrimas parodė [Ozamiz, 2001], kad sergamumas depresija, nerimo sindromais bei somatinėmis ligomis bedarbių tarpe nuo keturių iki dešimties kartų didesnis, negu dirbančiųjų kontrolinėje grupėje. Tyrimai parodė, kad nedarbas neigiamai veikia bedarbių psichinę būklę ir tuo atveju, jei kiti veiksniai: finansiniai ištekliai, socialinė parama, išsilavinimas ir pan. yra kontroliuojami, t.y. tenkina asmens poreikius.

Nedarbo poveikis fizinei būklei. Dažniausiai pasitaikantis bedarbių tarpe fiziniai simptomai yra apetito netekimas ir miego sutrikimai. Vokietijoje atliktas tyrimas parodė, kad 30% apklaustųjų kentėjo nuo nemigos, o 29% - nuo koncentracijos susilpnėjimo, taip pat buvo minimi virškinimo organų, nervų sistemos bei širdies-kraujagyslių sistemos sutrikimai. Norvegijoje atliktas tyrimas parodė, jog bedarbiai gauna nedarbingumo lapelius (Norvegijoje 2000 m. bedarbiai galėjo gauti nedarbingumo lapelį) pradiniam bedarbystės periode du kartus dažniau, negu dirbantys. Švedijoje atliktame tyrime 44% apklaustųjų bedarbių pažymėjo, kad dėl nedarbo sutriko jų sveikata, o 22% nurodė, jog yra palaužti su nedarbu susijusiomis sveikatos problemomis. Suomijoje atliktas tyrimas parodė statistiškai labai patikimą ryšį tarp nedarbo ir girtavimo.

Nedarbo psichologiniai ir psichopatologiniai efektai. Viena iš svarbiausių bedarbystės pasekmių individui yra nuolatinis psichologinis nepasitenkinimas. Tai sukelia frustracijas, pasitikėjimo savimi praradimą ir apatiją, stipraus streso periodus bei asmens ir socialinio identiteto praradimą. Nepasitenkinimas atsiranda daugeliui individų, nepriklausomai nuo jų lyties, amžiaus, kultūrinės bei šeimyninės aplinkos. Bendrasis nereikalingumo jausmas daugeliui individų sukelia jausmą, kad jie nebesugeba efektyviai veikti. Italijoje atlikti tyrimai parodė, kad staiga netekę darbo asmenys patiria depresiją, tampa dezorientuoti gyvenime ir praranda pasitikėjimą savimi. Kuo labiau asmuo buvo orientuotas į darbą iki atleidimo, tuo mažesnis yra jo pasitikėjimas savimi jį praradus. Nedarbo trukmė taip pat neigiamai veikia pasitikėjimą savimi, t.y. kuo ilgesnė bedarbystė, tuo žemesnis pasitikėjimas savo jėgomis.

Pagrindinis praradusio darbą asmens stresinis veiksnys yra netikrumas dėl savo profesinės ateities bei socialinių kontaktų sumažėjimas. Bedarbystė taip pat sukelia daugeliui žmonių egzistencinę krizę bei asmenybės vertinimo transformaciją. Tai ypač aktualu gyventojų grupėms, kurių socialinė integracija yra apsunkinta (neįgalieji; asmenys, grįžę iš įkalinimo įstaigų; tėvai, vieniši auginantys vaikus ir pan.). Pas nedirbantį asmenį gali išryškėti idealaus ir realaus “aš” nesuderinamumas ir ši disfunkcija stiprėja ilgėjant nedarbo trukmei. Svarbu pažymėti, kad šių problemų negali kompensuoti laisvo laiko padaugėjimas. Faktiškai bedarbystės laikas suvokiamas ne kaip laisvalaikis, o kaip laukimo ir netikrumo periodas.

Nedarbas taip pat daro neigiamą įtaką individų simboliniam gyvenimui (vertybių, norų, vilčių sfera) bei ateities planavimui, kadangi jie susiduria su įvairių problemų kombinacija. Bedarbiai dažniausiai mini tokias problemas: finansines (79%), sveikatos (60%), blogas gyvenimo sąlygas (41%), alkoholio vartojimą (35%) bei nusikalstamą veiklą (25%). Net 15% apklaustųjų teigė, kad jie galvojo apie savižudybę [Ozamiz, 2001].

Pažymėtina, kad darbo trūkumas nelaikomas “tragedija”, sukrečiančia ir sugriaunančia visą individo gyvenimą, bet jeigu tai daro įtaką finansinėms ištekliams, tai sumažėja galimybės planuoti ateitį ir pažeidžiama dvasios ramybė. Tačiau tyrimai parodė, kad kai kurie individai gali geriau susidoroti su neigiama nedarbo įtaka psichinei sveikatai. Pasitikintis savimi, lankstūs ir atsparūs individai mažiau įtakojami bedarbystės, negu mažiau ekstravertiški ir su didesne vidine įtampa žmonės. Geriau išsilavinę žmonės taip pat labiau priešinasi pasitikėjimo savimi praradimui. Psichologinės problemos dėl nedarbo yra tuo didesnės, kuo mažesni yra socialiniai ištekliai (išsilavinimas, santykiai šeimoje, socialiniai kontaktai, neprofesiniai interesai ir pan.).

Įvairiuose tyrimuose minimi psichopatologiniai efektai yra: savižudybė, depresija ir nerimas.

Dažnesni psichologiniai efektai yra: gėdos jausmas, priekaištai sau, abejojimas savimi bei nereikalingumo ir gyvenimo beprasmiškumo jausmas.

Ypatinga ir dramatiška tiek individui, tiek visuomenei bedarbystės pasekmė – savižudybė. Didžiojoje Britanijoje atliktas tyrimas parodė aiškia koreliaciją tarp savižudybių ir bedarbystės. **Pagrindinis psichologinis kintamasis**, paaiškinantis (**skatinantis**) bedarbių **suicidalinį elgesį**, buvo **vilties neturėjimas**. Remiantis tyrimo duomenimis konstatuota, kad bedarbystė daugeliui darbingo amžiaus žmonių yra esminis

suicidines situacijas nulemiantis veiksnys, nors bandymas nusižudyti yra daugiafaktorinis reiškiny.

Socialiniai efektai. Nedarbas neigiamai veikia partnerystę ir šeimyninį gyvenimą, kadangi bedarbis dažnai jaučiasi praradęs kitų pasitikėjimą (tuo pačiu, kaip jau minėta, dažnai pats mažiau pasitiki savo jėgomis). Italijoje atlikto tyrimo duomenimis, daugiau kaip 50% respondentų nurodė, kad bedarbystė sugriauna “šeimos ramybę”. Bedarbių ryšiai su draugais ir pažįstamais nėra taip smarkiai pažeidžiami, kaip šeimyninis gyvenimas.

Kaip neigiamas socialinis nedarbo efektas dažnai nurodomas bedarbių nemokėjimas naudingai panaudoti laisvą laiką, dėl ko nukenčia jų gyvenimo būdas. Negalėdami įsijungti į naujai susiklosčiusi išorinį socialinį ritmą, bedarbiai turi problemų tvarkydami savo laiką bei dienos užsiėmimus. Bedarbystė taip pat pakeičia laisvalaikio organizavimą.

Tyrimai parodė, kad moterys labiau kenčia nuo socialinių ryšių sumažėjimo, o vyrus labiau pažeidžia “socialinio statuso” praradimas, susijęs su bedarbyste.

Nedarbo poveikis jaunimui. Tyrimai rodo, kad jaunimas kitaip reaguoja į nedarbą. Bedarbystės pradžioje dažniausiai nepasireiškia nei psichologinės, nei fizinės pasekmės. Tai galima paaiškinti jaunų žmonių galimybėmis integruoti asmeninę situaciją į bendrą socialinių problemų kontekstą. Be to, jauni bedarbiai neturi ilgesnės darbo psichologinės patirties (nėra prisirišę prie darbo socialinės aplinkos). Tačiau ilgesnės trukmės nedarbas neigiamai įtakoja jaunų žmonių pasitikėjimą savimi (užimtumo kontekste), mažina jų socialinį bei ekonominį aktyvumą ir apriboja ateities planavimą.

Jauniems bedarbiams specifiška yra tai, kad jie labiausiai kenčia dėl finansinių apribojimų. Dėl savo bedarbystės ir finansinės priklausomybės nuo tėvų (tai ypač pažymėdavo JAV bei Vakarų Europos šalių jaunimas) jauni žmonės taip pat dažnai būna ženklus streso ir konfliktų šeimoje subjektais. Tyrimai parodė, kad jauni žmonės kaip stiprius stresą sukeliančius veiksnius mini tėvų priekaištus dėl nedarbo (30%) ir nesaugumą, t.y. abejonę, kad galės rasti darbą ateityje (74%). Be to, jauni žmonės dažnai pažymėdavo savo galimybių bei socialinių kontaktų apribojimus kaip frustracijas sukeliančius faktorius.

Norvegijoje atlikto tyrimo metu nustatyta [Bjorklund, Eriksson, 1998], jog bedarbystės atveju padidintas alkoholio ir narkotikų vartojimas dažniausiai nėra atsakas į stresą, tačiau bedarbystė gali skatinti jauno žmogaus marginalizaciją ir susitapatinimą su deviantinėmis subkultūromis, kas, savo ruožtu, skatina dažnesnį kvaišalų vartojimą bei

konvergavimą į socialinės atskirties aplinką. Tyrimas parodė, kad daugelis jaunų žmonių reprodukuoja išankstinę nepalankią visuomenės nuomonę apie “bedarbius”, dėl to atsiranda didelis neatitikimas tarp to, kaip jauni žmonės vertina save ir savo padėtį ir jų požiūrio į jaunus bedarbius kaip į grupę.

Ilgalaikio nedarbo pasekmės. Neigiamos ilgalaikio nedarbo pasekmės dažniausiai yra susijusios su šeimos iširimu, nedirbančio asmens hospitalizacija, stacionariu psichiatrinio gydymu, savižudybėmis ar suicidiniais bandymais, nusikalstama veikla bei vaikų, augančių ilgalaikio bedarbio šeimoje, socialinio kapitalo (išsilavinimas, laisvalaikis, draugai ir pan.) sumažėjimu. Tačiau būtina pažymėti, kad ilgalaikės bedarbystės poveikio psichinei sveikatai negalima atskirti nuo pagrindinių neigiamų ekonominių bei socialinių sąlygų, kitaip tariant, nuo ekonominės ir socialinės (išsilavinimo) nelygybės, kuri individo atžvilgiu egzistavo iki bedarbystės.

Danijoje atlikti tyrimai parodė, kad keletą metų buvę bedarbiai dažniau hospitalizuojami į psichiatrijos skyrius, daugiausia dėl alkoholizmo. Šiai grupei būdingi žemi išsimokslinimo standartai bei silpni (riboti) socialiniai ryšiai. Norvegijoje atliktas tyrimas parodė, jog bėgant metams tarp ilgą laiką neturinčių darbo didėja profesinę negalią turinčių žmonių skaičius ir jie tampa sunkia našta socialinės paramos tarnyboms.

Vyresnio amžiaus bedarbiai. Psichikos sutrikimo sferoje nedarbas labiau paveikia vyrus ir vyresnio amžiaus (daugiau 50 metų) žmones, negu moteris ir jaunimą. Darbe praleistas laikas vyresnio amžiaus žmonėms yra jų dienos laiko struktūros ir socialinių ryšių pagrindas, todėl darbo praradimas iššaukia jų gyvenime didelius pokyčius (dažniausiai turinčius neigiamą atspalvį). Vyresnio amžiaus bedarbiai išsiskiria iš vienos pusės asmeninių bei šeimyninių išteklių išsekimu, iš kitos, neturėjimu vilties įsidarbinti. Portugalijoje atlikti tyrimai parodė, kad vyresnio amžiaus bedarbių psichologinės ir socialinės problemos labai priklauso nuo jų išsimokslinimo bei santykių šeimoje.

Galima reziumuoti, kad labiausiai neigiamą įtaką žmogaus socialinei raidai turi ilgalaikis nedarbas ir jo sąlygojama socialinė atskirtis, t.y. laisvo žmogaus pasirinkimo socialinėje ir ekonominėje sferoje apribojimas. Socialinė atskirtis dėl žemo ekonominio aktyvumo (nedarbo) – tai nepakankamai efektyvios švietimo bei ugdymo, profesinio rengimo (plačiąja prasme), socialinės apsaugos, darbo rinkos bei ekonominės politikos rezultatas. Todėl, siekiant ją mažinti, būtina formuoti lanksčią kompleksinę nedarbo (ypač ilgalaikio) prevencijos sistemą, apimančią visas darbo

jėgos formavimo ir jos įjungimo į darbinę veiklą grandis. Socialinės atskirties mažinimas turi tiesioginę teigiamą įtaką žmogaus socialinei raidai, nes:

- didina profesinį aktyvumą;
- teigiamai įtakoja gyventojų sveikatą;
- mažina valstybės biudžeto praradimus dėl socialinės paramos finansavimo.

Atsižvelgiant į Lietuvoje sukauptą medžiagą bei ES šalių patirtį, socialinės atskirties užimtumo sferoje mažinimo priemonės pirmiausiai turi būti nukreiptos į ilgalaikio nedarbo mažinimą. Šios priemonės gali būti suskirstytos į 6 grupes:

I. Ilgalaikių bedarbių (jaunimo) užimtumo motyvacijos formavimas bei psichologinė pagalba;

II. Įdarbinimo paslaugų prieinamumo bei įvairovės didinimas;

III. Profesinio mokymo pajėgumų plėtra;

IV. Darbdavių, įdarbinančių ilgalaikius bedarbius, skatinimas;

V. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtra;

VI. Socialinės paramos bei mokesčių sistemos tobulinimas.

PASAULINIO NEDARBO IŠŠŪKIS

Pasaulinį nedarbą pirmiausiai parodo tas faktas, kad didelė pasaulinės darbo jėgos dalis neturi pastovaus ir tinkamo užimtumo. Nežiūrint į pasaulinės produkcijos augimą paskutiniaisiais metais (2,3-2,8% 1994-2000 metais) ir staigų padidėjimą pasaulinėje prekyboje (8-10% 1994-2000 metais), pasaulinio nedarbo problema išlieka labai aktuali. Daugelyje šalių, taip pat ir pačiose turtingiausiose, užimtumas tarsi sustingo nuo 1970 metų ir dar niekad tokia didelė dalis žmonių nebuvo bedarbiais.

Nuo 1960-73 metų iki 1988-94 metų nedarbo lygis Kanadoje išaugo 1,8 kartus, 2 kartus Italijoje ir Japonijoje, 4 kartus Jungtinėje Karalystėje, 5 kartus Prancūzijoje ir 8,5 kartus Vokietijoje. 1991 - 1994 metais Europos Sąjungoje buvo prarasti šeši milijonai darbo vietų. Kiek švelnesnė situacija buvo Jungtinėse Valstijose, kur per tą patį laikotarpį nedarbo lygis išaugo 1,2%. Afrikoje apmokamų darbo vietų mažėjo po 0,5% kasmet nuo 1980-ųjų iki 1990 metų, ir XX a pabaigoje nedarbo lygis siekė 15-20%. Panašus nedarbo lygis (10-15%) daugelyje Lotinų Amerikos šalių. 1990-1995 metais šimtais procentų išaugo nedarbas Rytų ir Centrinės Europos šalyse. Daugelis darbo rinkos analitikų baiminasi, kad nedarbo krizė tampa nuolatiniu pasaulinės ekonomikos bruožu, kuris kelia labai nemalonų klausimą dėl visuomenės ateities perspektyvų.

Kai kurios šalys sugebėjo pagerinti savo situaciją. Kinijoje ir Tolimuose Rytuose, taip pat Pietrytinės Azijos šalyse užimtumas išaugo nuo 2,3% iki 5,9% per metus nuo 1980-ųjų iki 1990 metų. Pietų Azijoje gamybinis darbas išaugo vidutiniškai 1% per 1980-1990 metus. Jungtinėse Valstijose paskutiniu metu nedarbo lygis svyravo apie 6%. Toks žemas nedarbo lygis buvo pasiektas su didelėmis sąnaudomis: vargingiausiai gyvenančių žmonių pajamos žymiai sumažėjo ir nelygybė

smarkiai padidėjo nuo 1960-ųjų.

Kompromisas tarp įdarbinimo ir teisingumo. Neoklasikinės pakraipos darbo rinkos ekonomistai pasisako už priemones, kurios mažintų rinkų ankštumą ir pašalintų kliūtis samdymui, atleidimui iš darbo ir atlyginimų reguliavimui. Jie rekomenduoja lankstesnes darbo valandas, atsisakant nedarbo draudimo ir kitų alternatyvių pajamų (socialinių išmokų). XX a. pabaigos praktika parodė, kad šie pakeitimai padidino nelygybę ir nesugebėjo išlaikyti “gerų” darbo vietų - stabilaus, pelningo ir pilnos darbo dienos užimtumo. Dėl to atsirado didelis skirtumas tarp geriausiai ir blogiausiai apmokamų profesijų, taip pat padidėjo dalis darbuotojų dirbančių mažai apmokamus darbus. Jungtinėse Valstijose daugelis šeimų, kuriose tik vienas asmuo dirba pilną darbo dieną, gyvena žemiau skurdo ribos. Tokių šeimų skaičius nuo 1,6 milijonų 1980 metais pakilo iki 2,1 milijono 1990 metais. Didelė dalis 1995-2000 metais sukurtų naujų darbo vietų negarantuoja darbo saugumo, sveikatos draudimo, apmokamų atostogų ar draudimo pensijai. Šios darbo vietos yra menkai apmokamos ir tęsiasi nepilną darbo dieną. Pavyzdžiui, Prancūzijoje tokių darbo vietų skaičius išaugo nuo 3% 1983 metais iki beveik 11% 1999 metais. Augantis uždarbio nevienodumas labai didina skirtumą tarp vargšų ir turtingųjų visose industrinėse šalyse..

Toki pat reiškinį galima pastebėti ir besivystančiose šalyse, kur ne tik didėja skirtumas tarp geriausiai ir blogiausiai apmokamų profesijų, bet ir mažėja atlyginimas nekvalifikuotiems darbininkams. Pagal Pasaulio Banko skaičiavimus 1990-2000 metais, Lotynų Amerikoje dirbančių žmonių uždarbis padidėjo apie 45% arba sumažėjo 3%, priklausomai nuo jų kvalifikacijos lygio. Vidurio, Rytų ir Šiaurės Afrikoje uždarbis kvalifikuotiems darbininkams padidėjo iki 27%, o nekvalifikuotiems sumažėjo apie 2%.

Taigi, nedarbo problema tampa tikru galvosūkiu sprendimų ieškotojams, nes ji turi dvi puses: kiekybinę pusę - darbo vietų trūkumas, ir kokybinę pusę - uždarbio mažėjimas ir pajamų nelygybė dėl naujų darbo vietų kūrimo. Kai kurie tyrimai rodo, kad menkas uždarbis gali sumažinti dirbančiųjų našumą ir dėl to gali sumažėti gaminamos produkcijos kiekis.

“Europos liga” prieš “Jungtinių Valstijų ligą”. Jungtinės Valstijos ir Europos Sąjungos šalys gali būti panaudotos kaip pavyzdžiai, norint geriau suprasti visuotinio nedarbo problemą. Skirtumas tarp to, kas Europoje buvo suprantama, kaip nedarbo problema, ir ilgo naujų darbo vietų kūrimo Jungtinėse Valstijose, kas sąlygojo darbo vietų kokybės pablogėjimą, greičiausiai atsirado dėl Europos socialinės politikos, kuri suteikia garantijas tiems, kurie dirba, ir socialinę apsaugą tiems, kurie neturi darbo. Kartu ši politika didina kaštus firmoms, norinčioms nusišamdyti papildomos darbo jėgos ir sumažina dirbančiųjų iniciatyvą rinktis darbus.

Dėl to Europos firmos ėmė investuoti i aukštesnės kokybės technologijas - kapitalo dalis naudojama produkcijai žymiai išaugo, lyginant su Jungtinėmis Valstijomis. Taigi, darbo našumas Europoje augo daug sparčiau nei Jungtinėse Valstijose. Pavyzdžiui, per 1988- 1992 metų laikotarpį kiekvienais metais našumas vidutiniškai išaugo po 2% Prancūzijoje, Vokietijoje, Italijoje ir Japonijoje, tuo tarpu Jungtinėse Valstijose - 0,6%, o Jungtinėje Karalystėje - 0,4%. Mažesnis našumo augimas Jungtinėse Valstijose lemia daug mažesnę uždarbio prieaugį nei Vakarų Europos valstybėse.

Europos Sąjungos ir Jungtinių Valstijų situacija iliustruoja du skirtingus

būdus, stengiantis prisitaikyti prie tokių pačių socialinių ekonominių suvaržymų. Tačiau reikia pažymėti, kad žemesni atlyginimai dar negarantuoja mažesnio nedarbo. Yra požymių, rodančių, kad Jungtinėse Valstijose vėl ima augti nedarbas. 1994 metais 500 geriausių kompanijų pelnas išaugo 62,1%, tačiau užimtumas išaugo tik 3,1%. (Įtampą darbo rinkoje ir nedarbo augimą JAV dar labiau paskatino 2001 metų rugsėjo 11 dienos įvykiai, kai teroristai susprogdino du Pasaulio prekybos centro pastatus.)

Taigi yra pagrindas teigti, kad ateityje Jungtinių Valstijų gyventojams gali tekti susidurti su abejomis blogybėmis: Europos - nedarbo augimu, ir Jungtinių Valstijų - skurdo ir nelygybės didėjimu. Ši išvada sukelia abejonių dėl plačiai paplitusios nuomonės, kad nedarbo problemą galima išspręsti laisvai reguliuojant darbo užmokestį ir mažinant socialines garantijas.

Besivystančių šalių išskirtiniai bruožai. Užimtumo problema besivystančiose šalyse skiriasi nuo išsivysčiusių šalių. Iš kitos pusės besivystančiose šalyse situacija darbo rinkoje yra labai skirtinga: Afrikoje ir Lotynų Amerikoje užimtumas mažėja, tuo tarpu Rytų ir Pietrytinėje Azijoje pastebimos užimtumo didėjimo tendencijos. Šioje Azijos dalyje 1980- 1990 metais užimtumas išaugo nuo 2,3% Honkonge iki 5,9% Singapūre kasmet. Tuo pat metu išaugo žmonių pajamos ir sumažėjo skurdas.

Šie teigiami laimėjimai buvo pasiekti dėl didelio taupymo, eksporto, šalies vidaus investicijų ir sėkmingos pramonės politikos. Šios Azijos dalies šalys pagerino savo produkcijos cirkuliavimą, tobulindamos gamybos technologiją ir investuodamos į švietimą bei profesinį rengimą. Šių šalių sėkmė paskatino politikus ir kitoms šalims rekomenduoti mišrų eksporto ir racionalios vietinės ekonomikos modelį.

Didelę įtaką besivystančių šalių užimtumui turi neoficialus darbas (neįforminantis darbo santykių ir nemokantis atitinkamų mokesčių bei įmokų) ir įvairios lanksčios sutrumpinto darbo laiko užimtumo formos. Besivystančiose šalyse pilnos darbo dienos užimtumo tipas aptinkamas tik moderniajame sektoriuje, kur jis egzistuoja greta didelės dalies ūkininkų, savarankiškai dirbančių amatininkų ir smulkiųjų verslininkų. Neoficialus užimtumas pasižymi menkais apmokamu ir neproduktyviu darbu.

Galima išskirti dvi neoficialaus užimtumo rūšis: tie, kurie nekeičia savo tradicinio užsiėmimo (dažniausiai žemės ūkis bei amatai), ir tie, kurie pasirenka užsiėmimą iš moderniojo sektoriaus (prekiautojai gatvėse, automobilių langų valytojai, turistų gidai, transporto paslaugos ir pan.). Nors antros rūšies neoficialus užimtumas siūlo didesnius atlyginimus ir produktyvumą, čia dirbantieji yra labiau pažeidžiami tokių išorinių veiksnių, kaip staigus kainų pokytis ar valiutos krizė. Daugelis ekonomistų siūlo besivystančiuose šalyse didinti kaimo gyventojų užimtumą, remti smulkiuosius ūkininkus, kad būtų išvengta sparčios gyventojų migracijos į miestus.

Kultūros svarba. Analizuojant kiekybinius duomenis ir darbo statistiką reikėtų nepamiršti, kad darbas yra socialinių santykių, tradicijų ir vertybių dalis. Vystymosi strategijos, siekiančios didesnio augimo ir pajamų, kelia pavojų, kad besivaikant materialinės gerovės bus pamirštos žmogaus reikmės, jo socialinę raidą sąlygojantys veiksniai. Trumpalaikio ekonominio efektyvumo atžvilgiu, kultūros išsaugojimo ir plėtojimo faktoriai sulėtina pramonės vystymosi eigą (nes reikalauja finansinių išteklių, kurie galėtų būti naudojami gamybos plėtrai). Tačiau yra ir kita

nuomonė, kad ilgalaikėje perspektyvoje investicijos į kultūrą yra labai efektyvios, nes:

- plėtoja prekių ir paslaugų pasiūlą;
- išsaugo ir didina įvairovę;
- daro teigiamą įtaką darbo jėgos formavimo procesui;
- mažina atskirų gyventojų grupių socialinę atskirtį;
- užtikrina visuomeninį stabilumą ir kt.

Pasaulio nedarbo priežastys. Jau minėjome, kad pasaulio valstybės labai skiriasi pagal jas charakterizuojančius socialinius ekonominius rodiklius bei ūkio plėtros tendencijas, todėl panašius darbo rinkos pokyčius gali iššaukti skirtingos priežastys. Iš kitos pusės, dėl skirtingų šalių situacijos įvairovės, didelė yra ir nedarbą sąlygojančių priežasčių įvairovė, tad pažymėsime tik pagrindines iš jų.

Valiutos suvaržymai. Atskiros valstybės siekdamos sustiprinti savo nacionalinės valiutos kursą ir nesumažinti produktyvumo riboja darbo kaštus.

Europos Sąjungos šalyse didelę įtaką užimtumui turės vieningos valiutos (Euro) įvedimas. Pradžioje tai turės teigiamą įtaką užimtumui, tačiau po 5-10 metų globalizacijos sąlygomis siekiant išsaugoti Euro stabilumą, gali tecti mažinti darbo kaštus bei socialines garantijas, kas turėtų neigiamai atsiliepti užimtumui.

Ūkio sutrikimas pereinamojo laikotarpio šalyse. Dramatiškas nedarbo augimas Rytų Europos ir buvusiose Tarybų Sąjungos šalyse yra siejamas su produkcijos sumažėjimu 20-30% 1990-1993 metais. Šis sumažėjimas aiškinamas didelio masto pramonės pertvarkymu ir nekonkurencinės veiklos paplitimu. Nedarbo problema pereinamojo laikotarpio ūkiuose sukelia skurdą ir socialinę įtampą. 1995-2000 metų pokyčiai šio regiono šalyse parodė, kad ūkio reformų eiga turi skirtingą intensyvumą. Vengrija, Lenkija, Slovenija, Čekija, Baltijos valstybės greičiau reformavo savo ūkį ir prisitaikė prie naujų ūkininkavimo formų. Rumunija, Bulgarija ir visos NVS valstybės liečiau transformuoja savo ekonomiką. Tačiau visoms šio regiono šalims būdingas yra aukštas nedarbas (tam tikra išimtis Čekija) ir gyvenimo lygio sumažėjimas (lyginant su 1987-1990 metais). NVS šalyse oficialiai fiksuojamas žemas nedarbas, tačiau jose plačiai paplito paslėptas nedarbas, kai su darbuotojais mėnesiais ir net metais neatsiskaitoma už atliktą darbą.

Padidėjusi dirbančią žmonių pasiūla.

a) Demografiniu pakitimu reikšmė. Užimtumo lygis labai priklauso nuo naujai įeinančių į darbo rinką gyventojų skaičiaus. Net jei didelis skaičius naujų darbo vietų yra sukuriamas, ieškančiųjų darbo žmonių skaičius vis tiek gali viršyti esamų darbo vietų skaičių. Plačiau kalbant, nevienodą užimtumo situaciją besivystančiose šalyse iš dalies galima paaiškinti ir nevienodu populiacijos augimu.

Tačiau iš tikrųjų, dar nėra visiškai aišku, kokio svarbumo vaidmenį atlieka demografiniai pakitimai, kalbant apie užimtumo kitimą. Teoriškai, padidėjusi populiacija reiškia padidėjusią paklausą prekėms ir paslaugoms, tuo pačiu išplėstą rinką ir padidėjusias galimybes dirbantiesiems. Neatitikimų gali atsirasti, kai prekės ir paslaugos yra gaminamos su mažesniu dirbančiųjų skaičiumi, nei galėtų būti arba atsiranda kitų faktorių. Tačiau prisitaikius prie situacijos, populiacijos dydis neturėtų būti dominuojančiu faktoriumi.

b) Padidėjęs moters dalyvavimas darbo rinkoje. Faktas, kad vis daugiau moterų ieško darbo, galėtų būti viena iš nedarbo augimo priežasčių. 1970- 1990 metais Vakarų Europoje, Jungtinėse Valstijose ir kitose industrinėse šalyse moters dalyvavimas darbo rinkoje išaugo iki 42%. Šiaurės Afrikoje, Lotynų Amerikoje, Karibų ir Pietinėje Azijoje jis padidėjo daugiau nei 10%. Tačiau šio reiškinio

vaidmuo, kalbant apie didėjančią darbo pasiūlą, neturėtų būti sureikšminamas. Nėra įrodyta, jog egzistuoja tiesioginė koreliacija tarp šio reiškimo ir visuotinio nedarbo augimo. Moters dalyvavimas darbo rinkoje daugiausia padidėjo 1980- 1990 metais, tuo tarpu didžiausias nedarbo lygio augimas buvo užfiksuotas po 1970-ųjų naftos krizės bei 1995-1997 metais. Todėl tik iš dalies galima taigi, kad socialiniai ir kultūriniai pasikeitimai, kurie daugumoje šalių paskatino moteris ieškoti darbo, yra visuotinio nedarbo priežastys.

Sumažėjusi dirbančiųjų paklausa. Tarptautinė prekyba ir technologijos yra dažnai įvardijamos kaip priežastys, dėl kurių sumažėjo darbo vietų skaičius ir padidėjo nelygė. Tačiau, anot kai kurių profesionalių ekonomistų, nei tarptautinė prekyba, nei technologijos nemažina užimtumo, bet ***viską lemia politinė ir makroekonominė aplinka***, kurioje ir atsiranda šie veiksniai.

Tarptautinė prekyba. Ekonomikos teorija pranašauja, kad esant laisvosios prekybos sąlygoms, pelnas, gaunamas iš kapitalo, žemės ir darbo, pasiskirstys visose šalyse maždaug po lygiai. Tačiau 1995-2000 metų pokyčiai parodė, kad skirtumai tarp turtingų ir besivystančių šalių dar labiau išaugo.

Technologijos. Požiūris, kad technologijų tobulinimas gali didinti nedarbą, pastaruoju metu vis dažniau prisimenamas, nes ši problema darosi vis aktualesnė. Aktualiausia ji yra nekvalifikuotiems darbininkams, nes juos bet kada gali pakeisti mašinomis. Ieškančių darbo nekvalifikuotų darbininkų yra daug daugiau nei ieškančių darbo specialistų. Nekvalifikuotos darbo jėgos perteklius Jungtinėse Valstijose sukėlė atlyginimo mažėjimą, o Europos rinkose - nedarbo augimą.

Dauguma ekonomistų tiki, kad ilgainiui nekvalifikuoti darbininkai mokymąsi ims laikyti pelninga investicija ir pakels savo kvalifikaciją. Netekę darbo žmonės susiras sau kitas vietas dinamiškesniuose ekonomikos sektoriuose, kur dėl tokios pigios darbo jėgos pagerės situacija. Dėl technologinio progreso padidėjęs produktyvumas padidins pajamas, nes bus pigiau gaminamos prekės ir paslaugos vartotojams ir kartu padidės paklausa prekėms.

Tačiau nėra jokių patvirtinimų, kad tokia optimistinė situacija bus pasiekta. Tiek Europos nedarbo augimas, tiek Jungtinių Valstijų mažai apmokamų ir nekokybiškų darbų paplitimas prasidėjo po 1980-ųjų, kai daugelyje šalių buvo pradėtos laisvosios rinkos reformos.

(Parengta pagal: Grunberg Isabelle. Rival States, Rival Firms, How Do People Fit It? The Global Unemployment Challenge. New York, 1996.)

Gyventojų išsilavinimo lygis, nedarbas, skurdas ir socialinė atskirtis glaudžiai tarpusavyje susiję ir dažnai vienas kitą apsprendžiantys veiksniai, turintys neigiamą įtaką žmogaus socialinei raidai. Žemas išsilavinimas sąlygoja menką profesinį pasirengimą bei nepakankamą kvalifikaciją, reikalingą, norint užimti gerai apmokamas darbo vietas ir tokiu būdu užsitikrinti pakankamą pragyvenimui pajamų šaltinį bei prisitaikyti prie sparčiai kintančių ekonominių ir darbo rinkos sąlygų. Todėl tik kompleksinė priemonių sistema (nuo bendrojo lavinimo mokyklos iki mokesčių sistemos) gali efektyviai sumažinti neigiamą nedarbo poveikį žmogaus socialinei raidai ir užtikrinti harmoningą individo bei

visos visuomenės plėtrą. Tokios sistemos pagrindą sudaro švietimas bei atitinkamas gyventojų ugdymas.

LITERATŪRA

1. *Aktualūs socialinės politikos klausimai. Jaunimo integravimas į darbo rinką.* DSTI-RDB, Vilnius, 2001.
2. Anderson J. *Post-industrial society or meritocracy?* Acta Sociologica, Vol. 42 Issue 4, 1999. <http://www.search.epnet.com>
3. Atkinson J. *The economics of social exclusion – it's not simple poverty or unemployment.* London, 1997. <http://www.res.org.uk//media//atkinson1.htm>
4. Bechtel M. *Die Zukunft der Arbeit. Einsichten, Ansichten, Aussichten.* Bonn, 2000. <http://www.inter-nationes.de>
5. Bjorklund A., Eriksson T. *Unemployment and mental health: evidence from research in the Nordic countries* // Scand. J. of Soc. Welfare, 1998 Nr. 7.
6. Castells M. *Megacities and The End of Urban Civilization.* New Perspectives Quarterly, Summer 1996, Vol. 13 Issue 3.
7. Ferner A., Hyman R. *Industrial Relations in the New Europe.* Blackwell, Oxford, 1992.
8. Fevre R. *The Sociology of Labour Markets.* Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1992.
9. Gerrit van Kooten. *Social exclusion and the flexibility of labour.* // Social exclusion in Europe. Problems and paradigms. Ashgate Publishing, 2000.
10. Grunberg Isabelle. *Rival state, rival firms, how do people fit in? The global unemployment challenge.* New York, 1996.
11. Gruževskis B. *Nedarbas – pavojus Lietuvos visuomenei.* //Lietuvos ūkis, 1994 liepos-rugpjūčio mėn.
12. Gruževskis B. *Užimtumo pokyčiai. Lanksčių užimtumo formų taikymo galimybių įvertinimas.* Vilnius, 2001
13. *Ilgalaikių bedarbių padėtis darbo rinkoje.* Tyrimo ataskaita. Respublikinė darbo birža, Vilnius, 2001.
14. Korten D.C. *When Corporations Rule the World.* Earthscan, London, 1996.
15. Long-term unemployment in transition economies and lessons from the past EU accession. PHARE ACE 1998. Projekto medžiaga. Darbo ir socialinių tyrimų institutas, Praha-Barselona-Vilnius, 2002.

16. Moore W.E. *Global Sociology: The World as a Singular System*. The American Journal of Sociology 71:5, pp 475-482, 1996.
17. *Nuteistųjų asmenų socialinių bei profesinių poreikių sociologinės apklausos rezultatų analizė*. Tyrimo ataskaita. SADM-DSTI, Vilnius, 2001.
18. Ozamiz J.A., Gumplmaier H., Lehtinen V. *Unemployment and Mental Health*. University of Deusto, Bilbao, 2001.
19. *Socialinės atskirties mažinimo politinės ir administracinės priemonės*. Ataskaita pagal projektą "Socialinė parama/ilgalaikis nedarbas. Consensus III." SADM, Vilnius, 2002.
20. *Socialiniai pokyčiai: Lietuva 1990/1998*. ALF, Vilnius, 2001.
21. Standing G. *Globalization, Labour Flexibility and Insecurity: The Era of Market Regulation*. European Journal of Industrial Relations 3:1, pp 7-37, 1997.
22. Strzelecki Z., Witkowski J. *Bezrobocie – wyzwanie dla polskiej gospodarki*. Warszawa, 1993.
23. Vobruba G. *The end of the full employment society*.// Social exclusion in Europe. Problems and paradigms. Ashgate Publishing, 2000.
24. Znamiecki F. *Socjologia bezrobotnych*.// Kultura i społeczeństwo, Nr.1, 1992 .
Žmogaus socialinė raida: samprata ir tendencijos. Socialinės politikos grupė. Vilnius, 1999.

UŽIMTUMAS, EKONOMINĖ REFORMA IR SOCIALINĖ SANGLAUDA. EUROPOS SĄJUNGOS PERSPEKTYVOS

Europos Sąjungos šalių vadovai su optimizmu žiūri į ateitį ir savo sprendimais paneigia “dirbančiųjų visuomenės pabaigos” teiginio pagrįstumą. Europos Taryba Lisabonos posėdyje išskėlė Europos Sąjungos šalims naują strateginį tikslą, kurio dalį sudaro būtinumas pasiekti pilną gyventojų užimtumą. Žemiau pateikiamos pagrindinės posėdžio išvados, kurios tiesiogiai liečia užimtumą bei žmogaus socialinę raidą.

EUROPOS TARYBOS POSĖDIS LISABONOJE

2000 metų kovo 23-24 dienomis Lisabonoje vyko Europos Tarybos posėdis, kurio metu buvo derinamas naujas ES strateginis tikslas, siekiant sustiprinti užimtumą, ekonomines reformas ir socialinę sanglaudą, kurie yra sudėtinė žiniomis grindžiamos ekonomikos dalis.

Strateginis tikslas kitam dešimtmečiui

Naujas uždavinys

1. Europos Sąjunga susiduria su dideliu šuoliu į priekį, kuris kyla dėl globalizacijos bei naujos žiniomis grindžiamos ekonomikos tikslų. Šie pokyčiai įtakoja kiekvieną žmonių gyvenimo aspektą bei reikalauja radikalios Europos ekonomikos transformacijos. Sąjunga turi suformuoti šiuos pokyčius tokiu būdu, kuris atitiktų jos vertes bei visuomenės koncepciją, bei atsižvelgti į būsimą plėtrą.
2. Spartūs ir greitėjantys pokyčių tempai reiškia, kad Sąjunga turi imtis veiksmų dabar, norint išnaudoti visus suteikiamų galimybių privalumus. Todėl atsiranda poreikis Sąjungai numatyti aiškų strateginį tikslą bei suderinti patrauklią programą žinių infrastruktūrai vystyti, skatinančią naujoves ir ekonominę reformą bei modernizuojančią socialinės gerovės bei švietimo sistemas.

Stipriosios ir silpnosios Sąjungos vietos

3. Šiuo metu Sąjungoje yra susidariusi geriausia makroekonominė situacija. Į stabilumą orientuotos monetarinės politikos pasėkoje, kurią remia patikima fiskalinė politika darbo užmokesčio mažinimo atžvilgiu, infliacija bei palūkanų normos Sąjungoje sumažėjo, valstybinio sektoriaus deficitas taip pat

žymiai sumažėjo, o ES išmokų balansas yra palankus. Sėkmingai buvo įvestas euras, kuris jau duoda numatytą Europos ekonomikai naudą. Vidaus rinka didžia dalimi yra išbaigta ir teikia apčiuopiamą naudą tiek vartotojams, tiek verslininkams. Būsima plėtra sukurs naujas galimybes augimui ir užimtumui. Sąjungoje egzistuoja gerai išsilavinusi darbo jėga bei socialinės apsaugos sistemos, galinčios suteikti stabilią paramą, kurios reikia struktūrinių pokyčių, susijusių su žiniomis grindžiamos visuomenės kūrimu, valdymui.

4. Tačiau šios stipriosios vietos neturi atitraukti dėmesio nuo visos eilės silpnųjų vietų. Daugiau kaip 15 milijonų ES gyventojų 2000 metais neturėjo darbo. Užimtumo rodiklis buvo per žemas, dėl nepakankamo moterų ir vyresnio amžiaus darbuotojų dalyvavimo darbo rinkoje. Kai kuriems Sąjungos regionams dar būdingas ilgalaikis struktūrinis nedarbas ir žymus regioninis užimtumo disbalansas. Paslaugų sektorius dar nėra pilnai išvystytas, ypač telekomunikacijų bei interneto srityje. Taip pat atsiranda įgūdžių trūkumas ypač informacinių technologijų srityje, kur auga neužimtų darbo vietų skaičius. Šiuo metu pagerėjus ekonominei situacijai, pats laikas pradėti tiek ekonomines, tiek socialines reformas, kurios būtų strategijos, kuri apima konkurencingumą ir socialinį sutelktumą, dalimi.

Kelias į priekį

5. Šiandien ateinančiam dešimtmečiui Sąjunga sau kelia naują strateginį tikslą: tapti konkurencingiausia ir dinamiškiausia žiniomis grindžiama ekonomika pasaulyje, galinčia palaikyti nepertraukiamą ekonominį augimą, naujų ir geresnių darbo vietų kūrimą ir didesnę socialinę sanglaudą (socialinį solidarumą). Norint pasiekti tokį tikslą, reikia parengti bendrą strategiją, kurios tikslai būtų tokie:
 - perėjimo prie žiniomis grindžiamos ekonomikos ir visuomenės parengimas, kuriant geresnes politikas informacinės visuomenės ir tyrimo bei vystymo atžvilgiu bei pradėdant struktūrinės reformos procesą, reikalingą konkurencingumui ir naujovėms, ir vidaus rinkos vystymo užbaigimas;
 - Europos socialinio modelio modernizavimas, investicijos į žmones ir kova su socialine atskirtimi;
 - palankios ekonominės situacijos bei palankių augimui perspektyvų palaikymas, taikant tinkamą makroekonominės politikos sistemą.
6. Ši strategija kuriama taip, kad įgalintų Sąjungą atkurti sąlygas pilnam užimtumui bei sustiprintų regioninį susitelkimą pačioje Europos Sąjungoje. Europos Taryba turi numatyti tikslą – pilnas užimtumas naujai besivystančioje Europos visuomenėje ir labiau jį pritaikyta asmeniniams moterų ir vyrų pasirinkimams. Jei žemiau numatytos priemonės bus įgyvendinamos tinkamoje makroekonominėje bazėje, realu, kad ateinančiais metais ekonomikos augimas sudarys vidutiniškai 3 proc.
7. Ši strategija bus įgyvendinama tobulinant esamus procesus, diegiant naują atvirą koordinavimo metodą visuose lygiuose. Be to, numatytas griežtesnis Europos Tarybos vadovavimo ir koordinavimo vaidmuo, siekiant užtikrinti nuoseklesnę strateginę kryptį bei efektyvų procesų monitoringą. Europos Tarybos posėdyje, kuris vyksta kiekvieną pavasarį, bus apibrėžti atitinkami įgaliojimai ir kontroliuojama, kaip jie vykdomi.

Perėjimo prie konkurencingos, dinamiškos ir žiniomis grindžiamos ekonomikos parengimas

Informacinė visuomenė visiems

8. Perėjimas prie skaitmeninės, žiniomis grindžiamos ekonomikos, kurią skatina naujos prekės ir paslaugos, yra galingas augimo, konkurencingumo ir užimtumo stimulus. Be to, jis pagerins piliečių gyvenimo ir aplinkos kokybę. Norint pilnai pasinaudoti šia galimybe, Taryba ir Komisija raginamos, naudodant atvirą koordinavimo metodą, kuris grindžiamas nacionalinių iniciatyvų nustatymu bei siejant su neseniai parengta Elektroninės Europos iniciatyva bei komunikatu “Darbo vietų kūrimo strategija informacinėje visuomenėje”, parengti išsamų Elektroninės Europos veiksmų planą.
9. Verslo atstovai ir piliečiai privalo turėti galimybę naudotis nebrangia, pasaulinio lygio komunikacijų struktūra bei visa eile kitų paslaugų. Kiekvienas pilietis turi turėti įgūdžius, reikalingus gyventi ir dirbti šioje naujoje informacinėje visuomenėje. Įvairios priemonės, galinčios sudaryti galimybes naudotis šia struktūra, privalo užkirsti kelią informacinei izoliacijai. Reikia sustiprinti kovą su kompiuteriniu neraštingumu. Specialus dėmesys turi būti skiriamas neįgaliesiems asmenims. Informacines technologijas galima panaudoti miestų ir kaimų plėtros atnaujinimui bei aplinkai saugių technologijų skatinimui. Pramonė sukuria pridėtinę vertę, pajungdama sau ir išnaudodama Europos kultūrinius skirtumus. Visuose lygiuose valstybinės institucijos turi dėti realias pastangas ir panaudoti naujas technologijas, kad informacija būtų prieinama, kiek įmanoma, visiems asmenims.

Viso Europos elektroninio potencialo realizavimas priklauso nuo sąlygų elektroninės komercijos ir interneto klestėjimui sudarymo, kad Sąjunga galėtų pasivyti savo konkurentus, įtraukdama į internetą, panaudojant greitus ryšius, daugiau verslininkų bei individualių vartotojų. Elektroninės komercijos taisyklės turi būti žinomos visiems bei turi skatinti verslininkų bei vartotojų pasitikėjimą. Reikia imtis veiksmų siekiant užtikrinti, kad Europa išlaikytų savo lyderio poziciją pagrindinėse technologijų srityse, tokiose kaip mobilus ryšys. Technologinių pasikeitimų greitis ateityje gali pareikalauti naujų ir lankstesnių kontrolės metodų.

Europos tyrimų ir inovacijų regiono sukūrimas

10. Atsižvelgiant į reikšmingą tyrimų ir tobulinimo vaidmenį skatinant ekonominį augimą, užimtumą bei socialinę sanglaudą, Sąjunga turi imtis veiksmų, kurie padėtų įgyvendinti Komisijos komunikate “Europos tyrimų regiono link” numatytus uždavinius. Tyrimai nacionaliniame ir Sąjungos lygyje turi būti geriau integruojami ir koordinuojami, kad jie būtų kuo efektyvesni ir naujoviški. Taip pat reikia užtikrinti, kad Europa pasiūlytų patrauklias perspektyvas jos geriausiems protams. Reikia pilnai išnaudoti visus teisinius Sutarties mechanizmus bei kitas atitinkamas priemones, tame tarpe ir laisvanoriškus susitarimus, norint pasiekti šį uždavinį lanksčiu, decentralizuotu ir ne biurokratišku būdu. Tuo pat metu naujoje žiniomis grindžiamoje ekonomikoje naujovės ir idėjos turi būti adekvačiai atlygintos, ypačingai per patentų apsaugą.

11. Kuriant Europos tyrimų regioną, Europos Taryba kviečia Tarybą ir Komisiją kartu su valstybėmis narėmis, kur reikia, imtis reikalingų veiksmų ir sukurti atitinkamus mechanizmus nacionalinių ir bendrų tyrimų programų (laisvanorišku pagrindu) koordinavimui, siekiant geriau pasinaudoti bendrais ištekliais, skirtais tyrimams ir plėtrai valstybėse narėse ir užtikrinti reguliarių atsiskaitymą Tarybai apie padarytą pažangą.

Palankios aplinkos naujoviškų verslų, ypač mažų ir vidutinių įmonių, pradėjimui ir vystymui, sukūrimas

12. Verslo konkurencingumas ir dinamizmas tiesiogiai priklauso nuo reguliavimo palankumo investicijoms, naujovėms ir verslui. Reikia tolesnių pastangų, kad būtų sumažinti verslo kaštai bei panaikinti bereikalingi apribojimai, kurie ypatingai slegia mažas ir vidutines įmones. Europos institucijos, nacionalinės vyriausybės bei regioninės ir vietos valdžios turi ir toliau skirti tam tikrą dėmesį siūlomų nuostatų poveikio bei jų vykdymo kaštų analizei. Taip pat, turint omeny šį tikslą, jos turi toliau vesti dialogus su verslininkais ir piliečiais. Reikia imtis konkrečių veiksmų, kurie paskatintų pagrindinių sąsają tarp kompanijų ir finansinių rinkų, tyrimų bei plėtros ir mokymo institucijų, konsultacinių paslaugų ir technologinių rinkų.

Ekonominės reformos, reikalingos išbaigtai ir pilnai veikiančiai vidaus rinkai

13. Reikia sparčiai dirbti, norint užbaigti vidaus rinkos kūrimą tam tikruose sektoriuose bei patobulinti jos funkcionavimą kituose sektoriuose, kad būtų užtikrinti verslininkų ir vartotojų interesai. Be to, sąžiningai ir vienodai taikoma konkurencija bei valstybės paramos taisyklės yra esminis dalykas užtikrinti, kad verslas klestėtų ir efektyviai funkcionuotų vidaus rinkoje.

Efektyvios ir integruotos finansinės rinkos

14. Efektyvios ir skaidrios finansinės rinkos skatina augimą ir užimtumą, kai jos geriausiai paskirsto kapitalą bei mažina jo kainą. Todėl jos vaidina labai svarbų vaidmenį generuojant naujas idėjas, remiant verslo kultūrą bei skatinant galimybę naudotis naujomis technologijomis. Labai svarbu pilnai išnaudoti euro potencialą ir skatinti ES finansinių rinkų integraciją. Be to, efektyvios rizikos kapitalo rinkos taip pat vaidina svarbų vaidmenį smulkių įmonių bei naujų ir pastovių darbo vietų kūrimo.

Makroekonominių politikų koordinavimas: fiskalinė konsolidacija, valstybinių finansų kokybė ir nepertraukiamumas

15. Makroekonominės politikos ne tik turi užtikrinti makroekonominį stabilumą ir skatinti augimą bei užimtumą, bet taip pat skatinti ir perėjimą prie žiniomis grindžiamos ekonomikos, kurioje ypatingas vaidmuo skirtas struktūrinei politikai. Makroekonominis dialogas pagal Kelno procesą turi sukurti pasitikėjimo santykius tarp visų jame dalyvaujančių veikėjų, siekiant geriau suprasti kiekvieno poziciją ir suvaržymus. Galimybė, kurią suteikia augimas, turi būti panaudota aktyvesniam fiskalinės konsolidacijos skatinimui bei valstybinių finansų kokybės ir stabilumo gerinimui.

Europos socialinio modelio modernizavimas, investuojant į žmones ir kuriant aktyvios gerovės valstybę

16. Žmonės yra pagrindinis Europos turtas, todėl Sąjungos politikoje pagrindinis dėmesys turi būti skirtas jiems. Investicijos į žmones bei aktyvios ir dinamiškos gerovės valstybės kūrimas apspręs Europos vietą žiniomis grindžiamoje ekonomikoje bei turės užtikrinti, kad šios naujos ekonomikos tendencijos dar labiau nepaštrintų egzistuojančių užimtumo, socialinės atskirties ir skurdo problemų.

Švietimas ir mokymas gyvenant ir dirbant žiniomis grindžiamoje ekonomikoje

17. Europos švietimo ir mokymo sistemos turi būti pritaikytos tiek prie informacinės visuomenės reikalavimų, tiek prie poreikio tobulinti užimtumo lygį ir kokybę. Jos turės pasiūlyti studijavimo ir mokymo galimybes, pritaikytas tikslinėms grupėms įvairiuose jų gyvenimo etapuose: jauniems žmonėms, suaugusiems bedarbiams bei dirbantiems asmenims, kurie jaučia, kad su savais įgūdžiais nebespėja su naujai atsirandančiais pokyčiais. Šis naujas metodas turi turėti tris pagrindinius komponentus: regioninių studijų centrų steigimas, naujų pagrindinių įgūdžių skatinimas, ypatingai informacinių technologijų srityje, bei didesnis kvalifikacijų skaidrumas.

Daugiau ir geresnių darbo vietų Europai: aktyvios užimtumo politikos plėtojimas

18. Liuksemburgo procesas, kurio metu buvo parengtos užimtumo gairės Bendrijos lygyje bei perkeltos į Nacionalinius užimtumo veiksmų planus, įgalino Europą žymiu mastu sumažinti nedarbą. Proceso vidurio ataskaita turi suteikti jam naujus stimulus bei papildyti gaires konkrečiais uždaviniais; taip pat turi būti užmegzti artimesni ryšiai su kitomis panašiomis politikos sritimis bei parengtos efektyvesnės procedūros skirtingiems veikėjams įtraukti. Socialiniai partneriai turi būti aktyviau įtraukiami į atitinkamų gairių rengimą ir įgyvendinimą.

19. Taryba ir Komisija kviečiamos atsižvelgti į tokias keturias pagrindines sritis:

- galimybės įsidarbinti didinimas bei įgūdžių atotrūkio mažinimas, ypatingai teikiant užimtumo paslaugas su galimybe prieiti prie europinės duomenų bazės apie darbo vietas bei galimybėmis mokytis; skatinti specialias programas, kurios padėtų bedarbiams eliminuoti įgūdžių trūkumus;
- suteikti didesnę prioritetą mokymuisi visą gyvenimą, kuris yra pagrindinis Europos socialinio modelio komponentas, taip pat skatinti sutartis tarp socialinių partnerių naujovių ir mokymosi visą laiką klausimais; darbo laiko ir darbo vietų rotacijos valdymo pagalba pasinaudoti mokymosi visą laiką bei prisitaikomumo atitikimu; įsteigti Europos apdovanojimą ypatingai pažangioms kompanijoms;
- didinti užimtumą paslaugų srityje, tame tarpe ir personalinių paslaugų srityje, kur yra didesnis darbuotojų trūkumas; galima įtraukti privačias, valstybines ar trečiojo sektoriaus iniciatyvas ir priimti atitinkamus sprendimus toms kategorijoms, kurios yra mažiausiai privilegijuotos;

- toliau numatyti visus lygių galimybių aspektus, tame tarpe mažinti užimtumo segregaciją, taip pat palengvinti užimtumo ir šeimos pareigų suderinamumą, ypač numatyti naujas gaires tobulinant vaikų priežiūros nuostatas.

20. Europos Taryba mano, kad bendras šių priemonių tikslas, remiantis esama statistika, - padidinti užimtumo rodiklį nuo vidutiniškai 61 proc. šiai dienai iki 70 proc. 2010 metais, taip pat padidinti užimtų moterų skaičių nuo 51 proc. šiai dienai iki daugiau kaip 60 proc. 2010 metais. Atsižvelgiant į skirtingus užimtumo rodiklius, valstybės narės turi numatyti nacionalinius uždavinius užimtumo rodikliui padidinti. Darbo jėgos skaičiaus didinimas turi sustiprinti socialinės apsaugos sistemų nepertraukiamumą.

Socialinės apsaugos modernizavimas

21. Europos socialinis modelis kartu su išvystytais socialinės apsaugos sistemomis privalo paremti perėjimą prie žiniomis grindžiamos ekonomikos. Tačiau šios sistemos turi būti pritaikytos prie aktyvios gerovės valstybės bei turi užtikrinti, kad darbas duoda pajamas. Taip pat šios sistemos turi išsaugoti savo ilgalaikį nepertraukiamumą susiduriant su gyventojų senėjimu, skatinti socialinį įtraukimą ir lyčių lygybę bei teikti kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas. Žinant, kad tikslas geriau pasiekiamas bendromis pastangomis, Europos Komisija kviečia Tarybą:

- stiprinti bendradarbiavimą tarp valstybių narių, keistis patirtimi ir geriausia praktika pasinaudojant patobulintais informaciniais tinklais, kurie tampa pagrindine priemone šioje srityje;
- atsižvelgiant į darbą, kurį atliko Ekonominės politikos komitetas, pavesti Aukšto lygio socialinės apsaugos darbo grupei remti šį bendradarbiavimą ir, pirmiausia, remiantis Komisijos komunikatu, parengti studiją apie socialinės apsaugos evoliuciją ateityje, skiriant ypatingą dėmesį pensijų sistemų nepertraukiamumui skirtingais laikotarpiais iki 2020 metų ir toliau, jei reikia.

Socialinio integracijos (inclusion) skatinimas

22. Žmonių, gyvenančių žemiau skurdo ribos bei socialinėje atskirtyje Sąjungoje, skaičius yra netoleruotinas. Reikia imtis veiksnių ir panaikinti skurdą. Nauja informacinė visuomenė siūlo didžiulį potencialą socialinės atskirties mažinimui - tai ekonominių sąlygų sudarymas didesnei gerovei sukurti, didinant ekonominio augimo ir užimtumo rodiklius, bei naujų kelių dalyvauti visuomenėje atvėrimas. Tačiau tuo pat metu atsiranda rizika, kad didės atstumas tarp tų, kurie turi galimybes gauti naujas žinias, bei tų, kurie yra socialiai izoliuoti. Norint išvengti tokios rizikos ir maksimaliai padidinti šį naują potencialą, reikia dėti pastangas ir tobulinti kvalifikacijas, plėsti galimybes gauti žinias bei kovoti su nedarbu: geriausia apsaugos nuo socialinės atskirties priemonė yra darbas. Politikos, skirtos kovai su socialine atskirtimi (izoliacija), turi būti grindžiamos atviru koordinavimo metodu, apjungiančiu nacionalinius veiksmų planus bei Komisijos iniciatyvą.

23. Todėl Europos Taryba kviečia Tarybą ir Komisiją:

- skatinti geresnį socialinės atskirties supratimą bei tęsti dialogą, keistis informacija ir geriausia praktika remiantis bendrai patvirtintais rodikliais;
- įtraukti socialinio dialogo skatinimą į valstybių narių užimtumo, švietimo ir mokymo, sveikatos ir būsto politikas, šis darbas atliekamas Bendrijos lygyje Struktūrinių fondų pagalba;
- parengti prioritetinius veiksmus, kurie būtų skirti specifinėms tikslinėms grupėms (pavyzdžiui, mažumoms, vaikams, pagyvenusiems asmenims ir neįgaliems), o valstybės narės turi pasirinkti veiksmus atsižvelgiant į savo šalyje esančią situaciją bei reguliariai teikti ataskaitas apie jų įgyvendinimą.

2002 metais Barselonoje Europos Komisija patvirtino Lisabonoje suformuluotą tikslų teisingumą ir išskėlė naujus uždavinius jiems pasiekti.

Barcelona: Komisija kviečia veikti plačiau ir efektyviau, kad iki 2010 metų būtų pasiekti numatyti ES tikslai

Komisija priėmė sprendimą dėl ataskaitos bei pasiūlymų padidinti dalyvavimą ES darbo rinkose. Ataskaitoje sakoma, kad ES turi sukurti 20 milijonų naujų darbo vietų – iš jų - 11-12 milijonų darbo vietų moterims ir 5 milijonus darbo vietų pagyvenusiems darbininkams, jei iki 2010 metų norima pasiekti Lisabonoje ir Stokholme patvirtintus užimtumo tikslus. Joje taip pat nušviečiami politiniai veiksmai, reikalingi šiam tikslui pasiekti: daugiau valstybinių lėšų darbininkų mokymui, koncentruota mokesčių-pašalpų sistemų peržiūra, daugiau veiksmų kovojant su vyrų ir moterų užmokesčio skirtumu bei būdų ieškojimas kaip sumažinti mokinių, anksti paliekančių mokyklą, skaičių.

Siūlomi veiksmai

Norint įgyvendinti Lisabonos ir Stokholmo užimtumo tikslus – pasiekti 70 proc. bendro užimtumo bei 60 proc. moterų užimtumo bei 50 proc. pagyvenusių darbininkų užimtumo – reikia ryžtingų pastangų visose valstybėse narėse, tačiau tų pastangų apimtys skiriasi priklausomai nuo pačios šalies. Užimtumo politikoje turi būti kreipiamas dėmesys į visas dirbančių gyventojų amžiaus grupes atsižvelgiant į darbo jėgos struktūros pokyčius, kurie atsirado dėl demografinio senėjimo. Pažanga, padaryta remiantis ES užimtumo strategija, sudaro pagrindą valstybėms narėms vykdyti tokias politikas, kurios skatina dalyvavimą darbo rinkoje bei kelia darbo jėgos kvalifikaciją. Cikliški nuosmukiai turi būti panaudoti darbo jėgos parengimui ateinančiam pakilimui. Todėl siūlomi tokie metodai ir veiksmai.

Visapusiško metodo parengimas

Ataskaitoje siūlomas visapusiškas, dinaminis bei subalansuotas metodas darbo jėgos dalyvavimo darbo rinkoje aktyvinimui bei aktyvaus senėjimo propagavimui. Politinėse priemonėse turi būti atsižvelgiama į visus pagrindinius bei lemiamus dalyvavimo darbo rinkoje veiksmus, o problemos nagrinėjamos prevencinių

priemonių pagalba, kurių tikslas toliau skatinti dabartinę moterų dalyvavimo darbo rinkoje tendenciją bei keisti senesnių asmenų elgesį darbo rinkos atžvilgiu.

Šiuo atžvilgiu, į efektyvią politiką, kurios tikslas skatinti dalyvavimą darbo rinkoje ir kuo ilgiau išlaikyti senesnius asmenis darbe, turi būti įtraukti ne tik finansiniai stimulai, bet ir tokios priemonės, kaip reali galimybė visiems gauti darbą, tobulinant savo kvalifikaciją. Daugiau dėmesio reikia skirti tiems asmenims, kurie turi tam tikrų sunkumų darbo rinkoje, t.y. neįgaliems asmenims bei asmenims, atvykusiems iš kitų ne ES šalių.

Prioritetų išskyrimas

- Bendra vyriausybės/socialinių partnerių iniciatyva, kurios tikslas - ilgiau išlaikyti darbuotojus užimtus. Tokioje iniciatyvoje dėmesys koncentruojamas į galimybę gauti apmokymą kompanijoje bei darbo sąlygų ir darbo organizavimo gerinimą. Reikia iš esmės išplėsti socialinių partnerių įsipareigojimus bei vaidmenis.
- Tikslinė mokesčių/pašalpų sistemų peržiūra. Mokesčių/pašalpų sistemų reformos turi būti efektyviau koncentruotos į darbo stimulų skatinimą, kurios reikalingos aktyvioje darbo rinkoje. Reikia akcentuoti stimulų panaikinimą, kurie skatina anksti išeiti į pensiją, ir vietoj to skatinti ir leisti didesnę patirtį turintiems darbuotojams ilgiau likti darbe. Taip pat skatinti kvalifikacijos kėlimą, kad senesni darbuotojai galėtų prisitaikyti prie verslo ir darbo aplinkos pokyčių.
- Išsamesnis visuotinis požiūris sprendžiant problemas, susijusias su vyrų ir moterų lygiomis teisėmis į vienodą darbo užmokestį ir patekimą į darbo rinką. Šioje iniciatyvoje dėmesys koncentruojamas į lyčių skirtumų, susijusių su vyrų ir moterų darbo užmokesčiu, sumažinimą tiek valstybiniame, tiek privačiame sektoriuose, darbo rinkos pasirinkimo variantų apribojimų, susijusių su išsilavinimo sistemomis, įdarbinimo praktikomis bei darbo kultūra, apžvalga bei darbo klasifikavimo bei užmokesčių formavimo procesų peržiūrą, siekiant eliminuoti lyčių diskriminaciją.
- Geresnių sąlygų grįžti į darbą sudarymas tiems asmenims, kurie prižiūri vaikus ir t.t. Šioje iniciatyvoje dėmesys koncentruojamas į prieinamų bei aukštos kokybės vaikų priežiūros paslaugų išvystymą bei sveikatos priežiūros bei vyresnio amžiaus žmonių priežiūros galimybių efektyvumo didinimą.
- Pastangų sumažinti mokinių, palikusių mokyklas, skaičių apžvalga. Šioje iniciatyvoje dėmesys koncentruojamas į efektyvesnių priemonių parengimą, kurios padėtų asmenims, anksti palikusiems mokyklas, vėl grįžti mokslą.

Galiausiai, ataskaitoje daroma išvada, kad užimtumo didinimo tikslas turi būti siekiamas energingiau, remiantis esamomis strategijomis, kurios įgyvendinamos pagal ES užimtumo gaires bei ES ekonominės politikos gaires. Augantys dalyvavimo rodikliai turi likti prioritetu būsimose gairėse. Tokio plano įgyvendinimas priklausys nuo to, kaip pasikeis kompanijų bei švietimo sistemos požiūris į skirtingą lyčių traktavimą, senesnius darbuotojus bei socialiai remtinų asmenų grupes. Toks požiūrio pasikeitimas reikalauja plačios visuomenės pastangų mobilizacijos, pradedant nuo aukščiausiojo politinio lygio, kaip buvo inicijuota Lisabonos ir Stokholmo aukščiausiojo lygio susitikimuose.

Pagrindiniai faktoriai, lemiantys dalyvavimą darbo rinkoje

ES egzistuoja didelė potencialios darbo jėgos pasiūla. 11 milijonų iš 77 milijonų žmonių, kurie šiuo metu nedirba, galėtų tuoj pat imtis darbo. Pagrindiniai faktoriai, kurie įtakoja dalyvavimą darbo rinkoje, yra tokie:

- **Darbo buvimas ir patrauklumas:** lemiamas veiksnys, pirmą kartą ar pakartotinai įsitraukiant į darbo rinką, ypatingai jaunimo ir moterų tarpe, yra tinkamų darbų buvimas. Darbų kokybė nustato motyvacijos įsidarbinti stiprumą.
- **Finansinių iniciatyvų balansas:** pasirinkimas dalyvauti darbo rinkoje dažnai priklauso nuo grynai asmeninių finansinių aplinkybių bei esamų alternatyvų. Kitais žodžiais tariant, pajamų iš darbo bei alternatyvų (ir kiekvienos iš jų kaštų) balansas vaidina svarbiausią vaidmenį, o ypač stimulai, susiję su mokesčių/pašalpų sistemų ir darbo užmokesčio lygių sąveika.
- **Švietimas ir mokymas:** kvalifikacijos tobulinimas priklauso nuo to, kaip politika akcentuoja investicijas į žmogiškąjį kapitalą bei skatina dalyvavimą švietime ir moksle. Norint suspėti su technologijų, globalizacijos ir naujų verslo praktikų vystymusi, ypatingą dėmesį reikia skirti darbuotojų apmokymui darbo vietoje.
- **Palaikanti aplinka:** sprendimą dalyvauti darbo rinkoje gali įtakoti galimybė pasinaudoti dienos globos įstaigomis bei jų egzistavimas, profesinės konsultacijos (ypač per visuomenines įdarbinimo tarnybas) bei transporto paslaugos vietoje ar kaimo vietovėse.

Prielaidos: pagrindinės darbo jėgos dalyvavimo darbo rinkoje tendencijos

- Bendras asmenų dalyvavimas darbo rinkoje (15-64 metų amžiaus grupė) nuo 80-ųjų metų vidurio pakilo nuo 66 proc. iki 69 proc. 2000 metais (pastaba: terminai “dalyvavimo rodiklis” arba “aktyvumo rodiklis” apima žmones, kurie dirba, bei tuos, kurie užregistruoti kaip bedarbiai, kadangi jie, tam tikra prasme, yra potencialūs darbuotojai). Toks bendras vaizdas neleidžia pamatyti esminių skirtumų darbo jėgos dalyvavimo darbo rinkoje tendencijose pagal amžių ir lytį bei skirtingų situacijų tarp šalių narių bei regionų. Pavyzdžiui, nuo 1970 metų moterų dalyvavimo darbo rinkoje rodiklis žymiai išaugo, kai tuo tarpu vyrų dalyvavimas darbo rinkoje sumažėjo visose amžiaus grupėse.
- Nuo 1970 metų 55-64 metų amžiaus grupėje vyrų ir moterų dalyvavimas darbo rinkoje žymiai sumažėjo, o paskutiniaisiais metais šis lygis yra ypač žemas. Taip pat vyrų aktyvumo rodiklis dabartiniu metu yra žymiai mažesnis negu buvo 1970 metais.
- 2000 metais asmenų, priklausančių 25-49 metų grupei, dalyvavimo darbo rinkoje rodiklis viršijo 80 proc. Vyrų, priklausančių šiai amžiaus grupei, dalyvavimo darbo rinkoje rodiklis yra aukščiausias nuo 1995 metų, o moterų dalyvavimo darbo rinkoje rodiklis nuo 1995 metų augo visose amžiaus grupėse.

Reikia pažymėti, kad 1997-2001 metų pokyčiai ES darbo rinkoje parodė, kad Europos Tarybos nutarimai nėra tik geri pageidavimai, bet įtvirtinimas konkrečių žingsnių, kurie turėtų užtikrinti ES ekonomikos plėtrą bei harmoningą žmogaus socialinę raidą.

SUMMARY

The book analyses employment as one of key elements of human development. Its role significantly increased in the interface of 20th – 21st ages. On one hand, this was caused by scientific achievements, technical and technological improvements that notably increased human opportunities to influence industrial processes. On the other hand, modern industrial processes need less and less human efforts and global society is at risk of mass unemployment that would highly restrict human development.

Since the end of the 20th century objectives of economic development and needs of human development have been hardly compatible. In a number of countries positive economic changes (employment increase, stability in the finance market, large number of profitably operating companies) co-exist alongside with indicators of human development that are going from bad to worse: high number of poor individuals, increasing income inequality, not decreasing unemployment and growing social exclusion. Competition resulted in liberalisation of employment relations (as unemployment bans were renounced): development of other alternative income and flexible forms of employment increased social inequality in many countries that were unable to retain “good” workplaces, i.e., stable, profitable and full-time employment.

Yet, the end of the 20th century was also outstanding for major economic and social achievements. Production capacities were extended and overall living standards improved in a number of countries in addition to prolonged lifespan, increased variety and accessibility of social assistance, improved qualification level of manpower and better safety at work. Globalisation of world economy increased mobility of manpower and internationalisation of markets, what additionally reduced restrictions of free competition.

Therefore, if we assess prospects of human development in the beginning of the 21st century, we can distinguish two basic scenarios: optimistic and pessimistic. In the centre of both scenarios there is employment, i.e., paid, financially rewarding jobs able to satisfy human needs. The author believes that in future this element of human

activities will have more and more effects on social development of society and every individual.

To summarise provisions of the different scenarios, the book notes that in today's reality there exist symptoms leading to a premise that both scenarios are reasonable. Therefore, further global economic and social development will depend on particular political decisions and economic behaviour. Job-less growth of economy restricts social development and provokes a conflict of objectives of economic and social development. Hence, it is necessary to ensure harmonious compatibility between work and capital interests in order to prevent impediments of business development and ensure social stability.

Furthermore, the book analyses a problem related to estimation of a human development index (HDI). It is stressed that component K3 does not fully objectively reflect individual's opportunities to provide oneself with resources necessary to achieve a normal living standard. K3 more tends to reflect economic capacities (mass of goods and services), productive capacity of the national economy that is not equally accessed by different groups of the population under conditions of market economy. Therefore, the author finds it reasonable to approach employment by estimating the HDI. This would not only raise importance of the employment factor in estimation of this index, but also provide it with better objectivity. To estimate the said index it is recommended to apply additional employment component K4. This component should be derived from two indicators – employment level (K41) and level of wages (K42). The book presents the methods of K4 counting.

Great play is made about future analysis of dynamics of employment forms, presumptions of “the end of work” and new job prospects are discussed in addition to creation of new job opportunities and potential of the Third Sector. Analysis of changes in the German labour market is presented in details.

The book often stresses that linkage between economic growth and development of employment opportunities meeting human needs should be considered the most important political goal in all countries. This goal should turn into a global one. Yet, analysis of world economies and employment shows that the number of accessible workplaces is decreasing. Employment guarantees are decreasing in parallel. Part-time employment in industrial countries and unofficial employment in developing countries account for a constantly growing portion of

employment. Today, unemployment is not only a problem of economic growth, especially in well-developed countries. The previous premise stating that economic growth automatically contributes to the growth of employment and earnings becomes more and more dubious. It becomes unclear why unemployment is growing and employment guarantees are decreasing when GDP is growing?

The author notifies that there is no universal recipe that would indicate how to tune economic growth to increment of employment opportunities by creating the strategy of economic growth favourable to human development. Yet, experience of the countries, which have successfully measured up to this task, might contribute to preparation and implementation of effective employment policy. The book discusses basic elements of employment policy oriented to human development.

Expansion of employment opportunities taking into account new human needs and desires is one of the most important factors of human development in future. Opportunities to get employed should be sufficiently big in order to change the prevailing trend of unemployment increase, absorb growing manpower and raise work output and income of the poor. Within 1990 – 2000 only one fourth of all countries of the world successfully managed to increase employment opportunities by minimisation of unemployment and raising of wages and work productivity.

There is a danger that in case the prevailing global trends remain, internal and external polarisation of countries will grow, i.e., differences between employed individuals with safe and gainful workplaces and those who don't have them; differences between rapidly developing countries with population successfully "climbing the ladder" of qualifications and wages and countries, which are not yet able to stand global competition. Researches carried out in Lithuania and other countries of the world show that the most sensitive groups of population will be: long-term unemployed, women with children, unqualified workers, young people and elderly population.

A whole chapter of the book is designated to analyse the impact of unemployment on human development. Unemployment - when income is decreasing, principles and daily routine of an individual is changing, psychological tension and distrust in future is increasing – makes daily life much more difficult for a number of individuals, reduce their social and economic activity and often conditions social exclusion, which is incompatible to human development. Therefore, we can affirm

that unemployment is one of key factors that restricts human opportunities to chose, affects material standing of an unemployed person and his/her family. According to the data of the study of young unemployed individuals carried out in Lithuania in 2000, nearly every second respondent indicated negative influence of unemployment on the living standard, opportunities to advance training (improve qualifications), determination to get married and have children as well as on overall emotional feelings.

At the end of the book there is noted that employment, education level, unemployment, poverty and social exclusion are tightly interrelated factors that often determine each other. Poor education conditions low vocational preparedness and insufficient qualifications required to take gainful posts and to ensure in this way sufficient income sources for subsistence, adapt to the rapidly changing economic and labour market conditions. Therefore, only a complex system of measures (starting from comprehensive schools up to the tax system) can give effective results in minimisation of negative effects of unemployment on human development and assurance of harmonious development of an individual and society.

The book was reviewed by Prof. Habil. Dr. Edmundas STANCIKAS.

Book release is funded by the UN Development Program in Lithuania.